

**POIKKEAVUUDEN KATEGORIOITA
HUUMEITA KÄYTTÄVIEN NAISTEN
RYHMÄKESKUSTELUISSA**

Suvi Liuski

Pro gradu -tutkielma

Sosiaalityö

Yhteiskuntatieteiden

ja filosofian laitos

Jyväskylän yliopisto

Syksy 2016

TIIVISTELMÄ

POIKKEAVUUDEN KATEGORIOITA HUUMEITA KÄYTTÄVIEN NAISTEN RYHMÄKESKUSTELUISSA

Suvi Liuski

Sosiaalityö

Pro gradu -tutkielma

Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos

Jyväskylän yliopisto

Ohjaaja: Elina Virokannas

Syksy 2016

78 sivua

Tämä pro gradu -tutkimus käsittelee huumeita käyttävien naisten kokemuksia sosiaali- ja terveyspalvelujärjestelmässä. Tarkempaan tutkimustehtävänä on selvittää, millaisia poikkeavuuden kategorioita naisten puheessa rakentuu, kun he keskustelevat palvelujärjestelmää koskevista kokemuksistaan ja kuinka he itse asemoituvat suhteessa näihin kategorioihin. Teoreettis-metodologinen viitekehys rakentuu sosiaalisesta konstruktionismista, etnometodologisesta kategorioiden tutkimuksesta sekä Dorothy E. Smithin kehittämästä institutionaalisesta etnografiasta. Tutkimuksessa todellisuutta lähestytään vuorovaikutuksessa rakentuvana ja neuvoteltavissa olevana. Kategoriat syntyvät sosiaalisessa toiminnassa ihmisten nimetessä ja luokitellessa ihmisiä ja asioita.

Tutkimus liittyy Jyväskylän yliopistossa syksyllä 2016 käynnistyneeseen akatemiahankkeeseen ”Haavoittuvissa elämäntilanteissa olevat naiset hyvinvointipalvelujärjestelmän muutoksessa”. Tutkimuksessa käytetty aineisto on kerätty dosentti Elina Virokannaksen osahanketta varten. Tämän tutkimuksen aineisto koostuu viidestä ryhmä- ja kahdesta yksilökeskustelusta. Tutkimukseen osallistuneet naiset on tavoitettu erään huumeita käyttäville naisille suunnatun tukiryhmän kautta. Analyysimenetelmänä käytetään kategoria-analyysiä ja diskurssianalyttistä lukutapaa. Keskeistä tutkimuksessa on institutionaalisen etnografian mukainen ajatus siitä, että tutkimuksen lähtökohtana toimivat ihmisten kokemukset omasta arkielämästään jossakin institutionaalisessa kontekstissa.

Tutkimuksen perusteella naisten puheessa rakentui neljä poikkeavuuden kategoriaa: nisti ja narkomaani, palveluihin sopimaton, arvioinnin alainen äiti sekä alempiarvoinen ihminen. Nistiksi ja narkomaaniksi sekä palveluihin sopimattomaksi kategorisoituminen näyttäytyi naisten puheessa esimerkiksi palveluista ulossulkemisena ja huonompana kohteluna. Palveluihin sopimattomaksi ja arvioinnin alaiseksi äidiksi kategorisoituminen puolestaan näytti aiheuttavan naisille ehtoja ja vaatimuksia, jotka heidän tulisi järjestelmän silmissä täyttää. Alempiarvoinen ihminen -kategoriaan yhdistyi vahvoja häpeän ja leimautumisen tunteita. Naiset asemoivat itseään kolmeen ensimmäiseen kategoriaan, mutta alempiarvoinen ihminen -kategoriaan asemoituminen näyttäytyi vähäisempänä. Toisaalta naisten asemoituminen näyttäytyi ennemminkin pakon sanelemana, sillä tutkimuksessa korostui naisten vähäiset mahdollisuudet estää tai vastustaa poikkeavaksi kategorisoitumista. Tutkimuksen johtopäätöksissä poikkeavuuden kategorioita tarkastellaan institutionaalisen etnografian hallinnan suhteet -käsitteen avulla. Hallinnan suhteilla tarkoitetaan nykyaikaisiin yhteiskuntiin kuuluvia tekstuaalisvälitteisiä organisoinnin muotoja, jotka sääntelevät naisten elämää. Tutkimuksen perusteella poikkeavuuden kategoriat paitsi ilmentävät hallinnan suhteita, ovat myös seurausta niistä.

Asiasanat: huumeiden käyttö, kategoria-analyysi, poikkeavuus, institutionaalinen etnografia, naiset

SISÄLLYS

1 JOHDANTO	1
2 HUUMEET ILMIÖNÄ JA AIEMMAT TUTKIMUKSET	4
2.1 Tutkimuksia huumeiden käytöstä ja palvelujärjestelmästä	5
2.2 Naisten näkökulma päihdetutkimuksissa	8
3 TEOREETTISET LÄHESTYMISTAVAT	13
3.1 Institutionaalinen etnografia ja sosiaalinen konstruktionismi	13
3.2 Poikkeavuuden kategorioiden rakentuminen tutkimuksen kohteena	16
4 TUTKIMUKSELLISET VALINNAT JA TUTKIMUKSEN TOTEUTUS	21
4.1 Tutkimustehtävä	21
4.2 Ryhmäkeskustelut aineistonkeruumuotona	23
4.3 Katgoria-analyysi	28
4.4 Eettinen pohdinta tutkimuksesta ja sen toteuttamisesta	30
5 NAISTEN PUHEESSA RAKENTUVAT POIKKEAVUUDEN KATEGORIAT	35
5.1 Nisti ja narkomaani	35
5.2 Palveluihin sopimaton	40
5.2.1 Asunnottomana	40
5.2.2 Mielenterveyspalveluissa	43
5.2.3 Työvoimapalveluissa	45
5.3 Arvioinnin alainen äiti	46
5.4 Alempiarvoinen ihminen	55
6 JOHTOPÄÄTÖKSIÄ: POIKKEAVUUDEN KATEGORIAT HALLINNAN SUHTEIDEN ILMENTÄJINÄ	60
6.1 Yksilön näkeminen vain ”ryhmänsä edustajana” palvelujärjestelmässä	60
6.2 Pohdintaa tutkimuksen toteuttamisesta	66
LÄHTEET	69

1 JOHDANTO

”... sit se vahtimestari istuu siellä puhelimessa puhuu sillee, et me kuullaan, että niinku justinsa, että ”täällä nää narkkarit riehuu ja tääl on niinku nii helvetti”. Kaikki on niinku sen näkösiä ihan niinku et vitsi kauan täs pitää odottaa tiätsä, nii nöyrinä ja tiätsä nii lyötyinä ja tiätsä nii sillee.”

Länsimaisessa kulttuurisessa ymmärryksessä rakentuu monenlaisia ihmisiä ja ihmisryhmiä erottelevia kategorioita, kuten yksin elävä, perheellinen, työssäkäyvä, työtön, sairas, terve, vanha, nuori. Kategoriat syntyvät sosiaalisessa toiminnassa ja ne ovat keskeisiä luokittelun välineitä ihmisten keskinäisessä vuorovaikutuksessa. Myös monet yhteiskunnalliset instituutiot, kuten sosiaali- ja terveyspalvelut, hyödyntävät kategorisointia palveluiden kohderyhmien määrittelyssä. (Jokinen, Juhila & Suoninen 2012.) Yllä oleva ote kuvaa kategorisoinnin moraalista ulottuvuutta. ”Ilona” kertoo kokemuksistaan asioidessaan sosiaaliviranomaisten kanssa. Asiakkaat ovat odotaneet odotussalissa pääsyä työntekijän luo tunnin ajan ja tänä aikana he joutuvat kuuntelemaan, kuinka paikan vahtimestari kuvailee puhelimessa tilanteen olevan paikan päällä helvetillinen ”narkkareiden” riehuessa. Ilonan kuvauksessa ”narkkarit” eivät kuitenkaan riehu, vaan istuvat tuskastuttavan pitkältä tuntuvan ajan paikoillaan vahtimestarin puhetta kuunnellen, nöyrinä ja lyötyinä. Ote kuvastavaa sitä, kuinka ihmisten kategorisoimisella on seurauksensa. Kategorisointi ei ole koskaan arvovapaata, vaan kertoo siitä, mitä pidämme oikeana ja vääränä, hyvänä ja huonona tai normaalina ja poikkeavana (Juhila 2004, 21; Baker 2004, 174).

Tässä tutkimuksessa keskityn poikkeavuuden kategorioihin. Tarkastelen huumeita käyttävien naisten puheessa rakentuvia poikkeavuuden kategorioita, kun he keskustelevat sosiaali- ja terveyspalvelujärjestelmää ja siellä asiointia koskevista kokemuksistaan. Selvitän myös, miten naiset asemoivat itseään suhteessa näihin kategorioihin. Tutkimusaineistona käytän ryhmä- ja yksilökeskusteluaineistoa, jota analysoin kategoria-analyysin avulla. Tutkimukseni liittyy Jyväskylän yliopistossa Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitoksella syksyllä 2016 käynnistyneeseen, professori Marjo Kurosen johtamaan akatemiahankkeeseen ”Haavoittuvissa elämäntilanteissa olevat naiset hyvinvointipalvelujärjestelmän muutoksessa”. Tässä tutkimuksessa hyödyntämäni aineisto on kerätty dosentti Elina Virokannaksen osahanketta varten ja olen ollut mukana aineiston keräämisessä. Tutkimukseen osallistuneet naiset on tavoitettu huumeita käyttäville naisille suunnatun

tukiryhmän kautta. Tutkimuksessa ei ole tarkoitus tuottaa analyysiä palvelujärjestelmän toiminnasta, enkä siksi paneudu järjestelmän tarkempaan esittelyyn tai sen eri toimijoiden kuvaamiseen. Sen sijaan palvelujärjestelmää tarkastellaan siltä osin, kuin se näyttäytyy naisten keskusteluissa. Tutkimuksessa sosiaali- ja terveystalvujärjestelmällä viitataan laaja-alaisesti julkisen ja yksityisen sektorin palveluihin ja toimijoihin, eikä näin ollen keskityä pelkästään huumeiden käyttäjille tarkoitettuihin palveluihin.

Naisia koskeva päihdetutkimus on niin Suomessa kuin kansainvälisestikin vielä verrattain vähäistä ja sitä on alettu tehdä vasta viime vuosina (Virokannas & Väyrynen 2013, 7-8). Erityisesti huumeita käyttäviä naisia koskevaa tutkimusta on vielä vähän. Yhteiskunnallisesti ja kulttuurisesti tarkasteltuna päihteiden käyttö on pitkään mielletty osaksi miehistä käyttäytymistä ja elämäntapaa (Nätkin 2006, 9). Naisten ongelmallinen päihteiden käyttö näyttäytyy edelleen vaikeasti käsiteltävänä asiana, johon yhdistyvät moraalisesti latautuneet mielipiteet naissukupuolelle sopivasta käyttäytymisestä, ”oikeanlaisesta naiseudesta”. Päihteiden käytön ajatellaan rikkovan perinteistä naisen - ja myös äidin - roolia. Naisten päihteiden ja erityisesti huumeiden käyttö näyttäytyy moniulotteisena ilmiönä, joka usein kytkeytyy sukupuolinormeihin kohdistuvien odotusten lisäksi esimerkiksi sosiaalisiin suhteisiin, traumaattisiin elämäkokemuksiin, mielenterveysongelmiin ja toimeentulovaikeuksiin. (Granfelt 1998; Karttunen 2013; Väyrynen 2007.)

Naisten päihteiden käyttö -ilmiön problemaattisuus näkyy myös auttamistyössä. Päihteitä käyttävät naiset joutuvat usein kohtaamaan syrjiviä ja paheksuvia asenteita yhteiskunnallisten toimijoiden ja auttamistahojen osalta (Väyrynen 2007, 177–178; Virokannas 2013, 79–80). Toisaalta edellä kuvatuista syistä naisten päihteidenkäyttö on jopa tabu, jota auttamistahot eivät välttämättä osaa käsitellä (Pohjola 2009, 81–82). Näin ollen moralisoivat, yksilöä syyllistävät tai koko asian sivuuttavat asenteet voivat nostaa päihteitä käyttävien naisten kynnystä hakeutua palveluiden pariin tai ylipäänsä saada apua.

Huumeiden käyttö on yhteiskunnallisesti katsottuna suhteellisen uusi ilmiö suomalaisessa yhteiskunnassa. Ilmiön ongelmamäärittely julkisessa keskustelussa alkoi 1960-luvulla, mutta 1990-luvulla merkittävästi lisääntyneen käytön seurauksena huumeiden käyttö ja siitä aiheutuvat haitat nousivat suuremmaksi yhteiskunnalliseksi huolenaiheeksi. Sen myötä lainsäädäntöä ja hoitojärjestelmää alettiin kehittää voimakkaasti. (Hakkarainen 1992, 161; Hakkarainen 2002, 114–115.) Nykyään erilaisilla valtiollisilla keinoilla pyritään vähentämään huumeiden kysyntää ja tarjontaa sekä huumeista aiheutuvia haittoja. Huumeiden käyttäjille pyritään tarjoamaan hoitoon pääsyä

mahdollisimman varhain sekä toisaalta saattamaan laittomaan toimintaan osallistuneet rikosoi-
keudelliseen vastuuseen. (Päihdetilastollinen vuosikirja 2014, 29.) Huumeisiin liittyvä laittomuus
voi kuitenkin tehdä huumeiden käyttäjien palvelujärjestelmässä asioinnista problemaattista
(Törmä 2009, 132). Huumeiden käyttö herättää ihmisissä edelleen voimakkaita tunteita ja mieli-
piteitä, vaikka asenteet erityisesti kannabista kohtaan ovatkin jonkin verran lieventyneet (Karja-
lainen, Savonen & Hakkarainen 2016, 38–39).

Hyödynnän tutkimuksessani kategorioiden tutkimuksen lisäksi Dorothy E. Smithin (esim. 1987;
2005) kehittämän institutionaalisen etnografian lähtökohtia. Keskeistä tutkimuksessani on insti-
tutionaalisen etnografian mukainen ajatus siitä, että tutkimuksen aloituspisteenä toimivat ihmisen
arkielämän kokemukset jossakin institutionaalisisessa kontekstissa. Käytän tutkimuksessani
hallinnan suhteiden käsitettä, jolla tarkoitetaan ihmisten arkielämää sääntelevää suhteiden ver-
kostoa. Hallinnan suhteet yhdistävät ihmisiä ajasta ja paikasta riippumatta, jolloin ihmisten jo-
kapäiväinen toiminta kytkeytyy osaksi muiden ihmisten toimintaa. Nykyaikaisessa yhteiskun-
nassa ihmisten toimintaa säätelevät yksittäisten ihmisten sijaan esimerkiksi erilaiset virastot, lain-
säädäntö, terveydenhuolto, diskurssit ja media. (Smith 2005, 18.) Hallinnan suhteiden käsite toi-
mii tutkimuksessani välineenä, jonka avulla peilaan analyysini tuloksena rakentuvia poikkeavuu-
den kategorioita. Siten pyrin tutkimuksen johtopäätöksissä sanomaan jotain niistä hallinnan suh-
teista, jotka ovat naisten elämässä palvelujärjestelmän kontekstissa läsnä. Tutkimukseni näkö-
kulma auttaa suuntaamaan huomiota niin naisten omiin kokemuksiin kuin myös tarkastelemaan
asiaa laajemmin järjestelmätasoisesti (vrt. Määttä 2013, 171).

2 HUUMEET ILMIÖNÄ JA AIEMMAT TUTKIMUKSET

Suomalainen päihdetutkimus on ollut pitkään alkoholikeskeistä. Huumeista käytyä yhteiskunnallista keskusteluakaan ei ole vielä käyty kovin kauaa. ”Huumeongelman” yhteiskunnallinen konstruointi on alkanut 1960-luvulla, jolloin siihen saakka erittäin vähäinen huumausaineiden käyttö lisääntyi (Hakkarainen 1992, 109–111). Tuolloin laittomien huumeiden käyttö levisi erityisesti keskiluokkaisen nuorison keskuudessa osana laajempaa poliittista ja kulttuurista protestiliikettä kaikkialla maailmassa. Tilanne lieveni kuitenkin jo seuraavalla vuosikymmenellä ja käyttö väheni. (Partanen 2002, 13, 23; Hakkarainen 1992, 60–61, 78.) Usein toiseksi huumealoksi nimitetty vaihe alkoi 1990-luvulla, mikä kiihdytti aiheesta käytyä julkista keskustelua. Toisen huumeaallon myötä huumeiden käyttö ja erilaisten huumausaineiden kirjo lisääntyivät merkittävästi. (Hakkarainen 2002, 110–111.) Muuttunut tilanne aiheutti huolestuneisuutta niin yhteiskunnallisesti kuin kansalaistenkin keskuudessa. Huumeiden käytön ja haittojen lisääntymisen vuoksi huumausainelainsäädäntöä, mutta myös hoitojärjestelmää alettiin kehittää voimakkaasti. Haittojen vähentämiseen tähtäävän politiikan myötä luotiin esimerkiksi matalan kynnyksen palveluita, terveysneuvontaa ja neulojen vaihtopisteitä. (Mts. 114–116, 133; Kaukonen 2002, 156.)

Suomalaisten huumeiden käyttöä ja asenteita selvittäneiden Karjalaisen ja kumppaneiden (2016, 38–39) mukaan tähän päivään tultaessa huumeiden käyttö on edelleen lisääntynyt, vaikka raportissa kuvatussa huumeiden käytössä onkin suurimmaksi osaksi kyse kokeiluluontoisesta käytöstä. Yhä useampi tuntee jonkun, joka käyttää huumeita ja siten huumeiden voi sanoa tulleen entistä tutummaksi ilmiöksi suomalaisessa yhteiskunnassa. Ilmiön tultua lähemmäksi kansalaisia, ovat huumeita kohtaan koetut pelot jonkin verran vähentyneet sekä asenteet ja mielipiteet lieventyneet. On kuitenkin huomattava, että käytön lisääntyminen ja asenneilmapiirin lieventyminen koskevat suurimmaksi osaksi vain kannabista. Muita huumeita ja huumeiden säännöllistä käyttöä koskeva asenneilmasto on sen sijaan pysynyt jyrkkänä.

Määrällisiin aineistoihin perustuvaa huumeetutkimusta ja -kartoitusta on tehty Suomessa 1960-luvulta lähtien (Hakkarainen 1992, 23–24). Enenevässä määrin ja laadulliseen aineistoon perustuvaa huumeetutkimusta on alettu tehdä vasta 2000-luvulla. Ensimmäisiä suomalaisia huumeita käsitteleviä väitöstutkimuksia on Hakkaraisen tutkimus (1992), jossa hän on tarkastellut laajalaisesti huumausaineiden paikkaa suomalaisessa yhteiskunnassa 1920-luvulta 1980-luvun loppulle. 2000-luvun puolivälin tienoilta lähtien on julkaistu useita väitöstutkimuksia, joissa aihetta on käsitelty eri näkökulmista laadullisin aineistoin. Virokannas (2004) teki tutkimuksellaan

avauksen uuteen suuntaan tuomalla esille huumeita käyttävien alaikäisten nuorten näkökulman. Tutkimuksessa tarkastellaan huumehoidossa olevien nuorten identiteetin rakentumista keskittymällä nuorten omiin näkemyksiin elämästään ja huumeiden käytöstä osana sitä. Salasuo (2004) on puolestaan tutkinut kahden huumeaallon kulttuurista ilmenemistä Suomessa ja tutkimus laajentaa huume keskustelua koskemaan myös huumeiden viihdekäyttöä. R. Perälän (2012) sekä Weckrothin (2006) tutkimukset ottavat osaa huume poliittisiin ja haittoja vähentävän hoidon keskusteluihin etnografisen tutkimuksen keinoin. Weckroth (mt.) on tutkinut opioidiriippuvaisien korvaushoidon toteuttamista laitosolosuhteissa ja tarkastellut huumeiden käyttäjien ja työntekijöiden kohtaamisia ja merkitysten tuottamista. R. Perälä (mt.) on tapaustutkimuksessaan tarkastellut haittojen vähentämisen politiikan käytäntöjä erityisesti terveysneuvontapisteiden kautta. Toipumiseen ja kuntoutumiseen keskittyviä tutkimuksia ovat Knuutin (2007) ja Kotovirran (2009) tutkimukset. Knuuti (mt.) on tarkastellut, kuinka huumeiden käytön lopettaneet rakentavat arkeaan ja millaisia selviytymiskeinoja heillä on. Kotovirta (mt.) on puolestaan tutkinut huumeriippuvuudesta toipumista Nimettömien Narkomaanien toveriseurassa. J. Perälä (2011) on tutkinut etnografisesti 2000-luvun alun helsinkiläisiä huume markkinoita.

Seuraavaksi käyn tarkemmin läpi tutkimuksia, joissa päihteiden käytön, erityisesti huumeiden käytön lisäksi tarkastellaan palvelujärjestelmää. Toisessa alaluvussa tarkennan näkökulmaa edelleen ja tuon esille tutkimuksia, joissa aihetta tarkastellaan naisten näkökulmasta.

2.1 Tutkimuksia huumeiden käytöstä ja palvelujärjestelmästä

Monissa aiemmissa päihteiden käyttäjiä sekä palvelujärjestelmää koskevissa tutkimuksissa näkökulmana on ollut päihdehoitoon liittyvät tekijät tai muutoin päihdeistä johtuva palveluissa asiointi. Lisäksi asiaa on usein tarkasteltu työntekijöiden näkökulmasta asiakkaiden sijaan. Viime vuosina on tutkittu esimerkiksi päihdealan ammattilaisten näkemyksiä hyvästä hoidosta (Pennonen 2014), erikoissairaanhoidon, sosiaalitoimen ja perusterveydenhuollon yhteistyön tuloksia opioidikorvaushoidossa työllistämisen tukemiseksi (Laine & Annila 2015) sekä vertailtu ammattilaisten ja kansalaisten mielikuvia omaehtoisesta toipumisesta ja hoidon tuottamasta lisäarvosta siihen (Hirschovits-Gerz & Pennonen 2012). Esimerkkinä tilastoihin perustuvasta laajamittaisesta tutkimuksesta on päihdetapauslaskenta, jossa neljän vuoden välein selvitetään päihde-ehdoista asiointia sosiaali- ja terveyspalveluissa. Kävijämäärien lisäksi kerätään tietoa päihdeitä käyt-

tävien asiakkaiden taustoista, käytetyistä päihteistä sekä tiedoissa tapahtuneista muutoksista. Aineisto kerätään palvelujärjestelmässä työntekijöiden tekemien kirjausten avulla. (Terveyden- ja hyvinvoinnin laitos 2015; ks. esim. Kuussaari ym. 2014; Kuussaari ym. 2012.)

Kuussaaren (2006) terveys sosiologian alaan kuuluvassa väitöstudkimuksessa käsitellään työntekijöiden suhtautumista huumeisiin ja huumeiden käyttäjiin. Ensisijaisena aineistonaan tutkija on käyttänyt neljän Suomen kunnan sosiaalitoimen, terveydenhuollon ja nuorisotoimen työntekijöille suunnattua kyselyaineistoa sekä sen tukena erilaisia dokumentteja ja teemahaastatteluita (mts. 75–79). Kuussaari (mts. 178–181) on löytänyt työntekijöiden keskuudesta neljä erilaista tapaa asennoitua huumeiden käyttöön ja huumeiden käyttäjien hoitamiseen. Toisessa päässä on tuomitseva yhteiskunnan hoitovastuuta torjuva asenne ja toisessa päässä huumeiden käytön moniulotteisuutta ja hoitovastuuta korostava asenne. Näiden väliin jäävät vapaamieliset hoitovastuun torjujat sekä tuomitsevat hoitovastuun kannattajat. Lempeimmin ilmiöön suhtaudutaan erityistason palveluissa kun taas terveydenhuollossa työskentelee muita enemmän tuomitsevia torjujia. Kuussaari (mts. 224) pohtiikin, miten ”tuomitseva torjuja” kohtaa työssään huumeita käyttävän asiakkaan, voivatko omat mielipiteet olla näkymättä asiakkaaseen suhtautumisessa ja hoitotyössä. Tutkimuksen mukaan työntekijöiden koulutuksella on selvä yhteys huumemielipiteisiin. Mitä enemmän koulutusta työntekijä on aiheesta saanut, sitä ymmärtävämpi näkemys hänellä vaikuttaa olevan koko huumeilmiöstä. (Mts. 215.)

Kasvavasta huumetutkimuksen määrästä huolimatta huumeita käyttävien henkilöiden omia näkemyksiä palvelujärjestelmästä on tutkittu vielä verrattain vähän. R. Perälä (2007, 256–257) on tutkinut huumausaineita suonensisäisesti käyttävien näkemyksiä huumeiden käyttöön liittyvistä ongelmistaan sekä siitä millaisia ratkaisuja he esittävät ongelmien hallitsemiseksi sosiaali- ja terveyspalvelujärjestelmässä. Perälä (mts. 261–262, 265–266) on rakentanut analyysinsä ”huumeongelmaan” liittyvistä käsityksistä sekä avuntarpeista ja avunsaamisen esteistä viiden tulkintakehyksen varaan. Kehykset ovat hyvinvointipoliittinen, psykologinen, addiktiiivinen, pragmaattinen sekä elämänpoliittinen. Analyysin tuloksena on syntynyt viisi vastinparia, joilla huumeita käyttävät henkilöt kuvaavat huumehoitoa. Vastinparit ovat konkreettinen avun tarve vs. asian tuntijoiden ja viranomaisten määrittelemät tarpeet, tuki vs. kontrolli, läheisyys vs. kasvottomuus, joustavuus vs. byrokraattisuus sekä avoimuus vs. tiukat säännöt. Vastinparin ensimmäinen käsite kuvaa asiakkaiden omaa toivetta palvelujärjestelmän suhteen, kun taas jälkimmäinen kuvaa usein vastassa olevaa kohtelua. (Mts. 266–267.) Tulosten mukaan huumeiden käyttäjien osalta tulisi ymmärtää heidän elämäntilanteissaan usein vallitseva moniongelmaisuus, mutta toisaalta myös

se, etteivät ongelmat ole useinkaan samoja, mitä julkisessa keskustelussa tuodaan esille (mts. 260–261). Palvelujärjestelmässä tulisi kiinnittää enemmän huomiota huumeita käyttävien elämään liittyvään henkiseen taakkaan ja toisaalta asialliseen kohteluun. Huonot kokemukset voivat aiheuttaa pettymyksiä ja lisätä entisestään katkeruutta järjestelmää kohtaan. Tutkimuksen perusteella monet jättivät käyttämättä huonoiksi kokemiaan palveluita. (Mts. 260, 268–269.)

Jo edellä toin esille R. Perälän (2012) väitöstutkimuksen, jossa hän tarkasteli haittoja vähentävää politiikkaa yhteiskunnallisena hallinnan käytäntönä. Perälän havainnoiman huumeiden käyttäjille tarkoitetun terveysneuvontapisteiden toiminta näyttöä moninaisemmalta hallinnan tavalta kuin mitä poliittisista määritelmistä tai analyyseistä voisi päätellä. Kyse ei ollut pelkästä neulojen vaihdosta ja käyttöön liittyvien kansanterveydellisten uhkien ja haittojen hallinnasta vaan sekä työntekijät että asiakkaat merkityksellistivät sen laaja-alaisena huumeiden käyttöön liittyvien ongelmien ”haltuunottoyönä”. Asiakkaiden ja työntekijöiden kohtaamista määrittä humanistinen eetos, joka korosti asiakkaiden autonomiaa ja valinnanvapautta. (Perälä R. 2012, 85.)

Niin ikään S. Törmä (2009) on tarkastellut monitapaustutkimuksessaan ilmiötä ”matala kynnyks” huono-osaisimpien huumeiden käyttäjien kannalta. Tutkimuksessa aihetta tarkastellaan neljän tapauksen kautta, joista kolme sijoittuu pääkaupunkiseudun matalan kynnyksen palveluihin sekä yksi Viipuriin, jonne pyrittiin luomaan terveysneuvontapalveluja. Tutkimuksen perusteella matalakaan kynnyks ei välttämättä näyttäyty riittävän matalana huono-osaisimpien huumeiden käyttäjien näkökulmasta. Niin sanottujen toimintakykyisten huumeiden käyttäjien kohdalla kynnykset liittyvät ensisijaisesti laittomien huumeiden käytöstä aiheutuvaan kontrolliin sekä yhteiskunnan tuomitsevaan asenteeseen. Huono-osaisimpien kohdalla kynnykset liittyvät heikkoihin voimavaroihin ja moniongelmaisuuksiin, mitä palvelujärjestelmä ei riittävästi huomioi. (Törmä S. 2009, 132–133.)

J. Perälä (2002, 83–84) on tuonut amfetamiinia ja heroïinia suonensisäisten käyttävien henkilöiden arkea kuvaavassa tutkimuksessaan esille käyttäjien suhdetta palvelujärjestelmään. Esille tuodaan esimerkiksi terveydenhuollon henkilökunnan kielteinen asenne huumeita käyttäviä kohtaan. Toisaalta huumehoidossa ei koeta riittävästi huomioitavan henkilöiden keskinäisiä eroja. Lääkitystä tarvitessa apua ei välttämättä haeta, vaan saatetaan turvautua itselääkintään aineilla, jotka sillä hetkellä ovat saatavilla. Terveysneuvontapiste Vinkin toimintaa ja ruiskujen vaihtomahdollisuutta pidetään pääosin hyvänä asiana, toisaalta jotkut kokevat palvelun nöyryyttävänä tai suhtautuivat siihen epäluuloisesti.

Virokannas (2014) on tuonut esille palvelujärjestelmää erilaisesta näkökulmasta tarkastelemalla huumeiden käyttäjien vertaistoimintaa ja toiminnassa syntyviä jäsenyysskategorioita hyödyntämällä pääkaupunkiseudulla toimivalla Katuklinikalla kerättyjä, vertaisten täyttämiä asiakaskäyntejä koskevia lomakkeita. Katuklinikalla työskentelevät ammattilaiset ja vertaiset vievät terveysneuvontaa, sairaanhoidollisia palveluita ja sosiaalista tukea palveluiden ulkopuolelle jääneiden huumeidenkäyttäjien luo. Tutkimuksen perusteella ammattilaisten kanssa yhdessä hoidettavien tehtävien lisäksi vertaiset vastasivat esimerkiksi asiakkaiden hoitoon saattamisesta ja motivointiin liittyvistä tehtävistä, toimivat tukihenkilönä sekä tulkkina asiakkaiden ja työntekijöiden välillä. Keskeisimpänä tehtävänä näyttäytyi terveysneuvonta, välineiden vaihto ja tiedottaminen. (Mts. 657–662.) Virokannas löysi vertaisten toiminnasta sekä positiivisesti että negatiivisesti määrittäviä kategorioita. Positiiviset liittyivät kokemuksiin kuulumisesta yhteiseen, tasavertaiseen tiimiin ammattilaisten kanssa. Tällöin asiantuntijuutta eivät määrittäneet työtehtävien samankaltaisuus tai koulutus vaan erilaisen asiantuntijuuden ja kokemuksen tunnustaminen ja kunnioitus. Negatiiviset kategoriat liittyivät erityisesti kokemuksiin viranomaisten kanssa. Palvelujärjestelmässä asioidessa esimerkiksi saattajan ja tukihenkilön roolissa ilmeni tilanteita, joissa vertaisen asema ja asiantuntijuus saatettiin mitätöidä ja kategorisoida hänet huumeiden käyttäjien ryhmään. Virokannas tuokin esille tarvetta parantaa vertaistoimijoiden asemaa ennen kaikkea sosiaali- ja terveyspalvelujärjestelmässä. (Mts. 662–663, 665–667.)

2.2 Naisten näkökulma päihdetutkimuksissa

Edellä esille tuoduissa tutkimuksissa sukupuolen merkitystä on tarkasteltu vain vähän tai sitä ei ole huomioitu lainkaan. Ylipäänsä sukupuolen merkitystä on päihdetutkimuksessa alettu huomioida vasta viime vuosina (ks. esim. Sinko & Virokannas 2009, 106; Nätkin 2006, 8-10). Tuchman (2010, 135–136) peräänkuuluttaa sukupuolierojen huomioimista niin huumeita käyttävien henkilöiden hoidossa ja heille järjestettävissä palveluissa kuin tutkimuksen sarallakin, sillä hänen mukaansa naisten ja miesten huumeiden käyttö eroaa niin biologisten, lääketieteellisten kuin sosiaalistenkin tekijöiden suhteen. Myös esimerkiksi Taylor (2010) ja Karttunen (2013) tuovat esille nais erityisen työtteen merkitystä päihdehoidossa. Kuitenkin myös naisten näkökulmasta tehdyissä tutkimuksissa korostuu päihdehoitokeskeisyys.

Yksi ensimmäisistä naisten näkökulmasta tehdyistä suomalaisista, sosiaalityön alaan kuuluvista huumeutkimuksista, on Väyrysen (2007) väitöstutkimus nuorten naisten kokemuksista elämästä huume kuvioissa. Keskeisenä tarkastelukulmana on huumeiden käytön ja huume kuvioissa elämisen vaikutus naisten identiteetin rakentumiseen (mts. 45). Tutkimuksessa tuodaan esille myös kokemuksia palvelujärjestelmästä. Esille tulevat kokemukset tilanteista, joissa tarvittavaa apua ei saada tai joissa kohdataan ennakkoluuloja työntekijöiden taholta. Ennakkoluulot voivat näkyä esimerkiksi naisten toimijuutta kaventavana ja mitätöivänä kohteluna. Toisaalta huumeiden käytön lopetettua ”narkkarin” leimasta ei välttämättä pääse eroon. (Mts. 175–178; 193–194.) Hyvinä kokemuksina tuodaan esille tilanteita, joissa työntekijä osoittaa asiakasta kohtaan aitoa kiinnostusta ja asiakkaan kohtaamista ihmisenä, huomioiden henkilökohtaiset valmiudet ja lähtökohdat leimaavan kohtelun sijasta. Tällaiset onnistuneet auttamissuhteet luovat mahdollisuuksia uudenlaisen identiteetin rakentamistyölle. (Mts. 187, 195.)

Naisten päihteiden käyttö on yhteydessä myös äitiyteen (esim. Stengel 2014; Granfelt 1998, Nätkin 2006). Palvelujärjestelmään, erityisesti lastensuojeluun ja äitiysneuvolatoimintaan kiinnittyviä tutkimuksia ovat tehneet esimerkiksi Leppo (2012), Stengel (2014), Sinko ja Virokannas (2009) sekä T. Törmä (2011).

Leppo (2012) tarkastelee väitöstutkimuksessaan raskaudenaikaista päihteiden käyttöä. Etnografisen tutkimuksen teoreettisina tarkastelun kohteina ovat riskien sääntely sekä siihen liittyvä valvontakäyttö suhteessa raskaudenaikaiseen päihteiden käyttöön. Tutkimuksen tavoitteena oli selvittää, mikä on raskaana olevan naisen asema sikiöön verrattuna raskauden aikaisen päihteiden käytön diskursseissa, kuinka valta näyttäytyy huumeongelmasta kärsivän raskaana olevan naisen kohtaamisissa sekä mitä raskaana ollessaan huumeita käyttäneet naiset itse ajattelevat käytön riskeistä. (Mts. 12, 14.) Tulosten mukaan sikiön suojeleminen päihteiden käytön riskeiltä on noussut keskeiseksi tavoitteeksi yhteiskunnan diskursseissa. Naiset itse kokevat päihteiden käytön riskien kohdistuvan syntymättömän lapsen lisäksi omaan autonomiaan, toimijuuteen sekä moraaliseen arvokkuuteen. Leppo korostaa, että auttamistahojen ja poliittisten päättäjien tulisi-kin paremmin huomioida myös raskaana oleva nainen, sillä sikiön korostamisen diskurssit voivat aiheuttaa raskaana olevan naisen tuomitsevaa kohtelua. Naisten autonomian ja itsearvostuksen takaamiseksi ammattilaisten asenteiden päihteitä käyttäviä, raskaana olevia naisia kohtaan tulee muuttua, naisia tulee kohdata kunnioittavasti ja rohkaisevasti. Lisäksi tarvitaan matalan kynnyksen palveluita, joista naisten on helpompaa hakea apua. Yllättävä tutkimustulos mielestäni oli,

että palvelujärjestelmän ei koettu tavoittavan alkoholia ongelmallisesti käyttäviä naisia. (Mts. 62–65.)

Myös Stengel (2014) on tarkastellut riski-käsitettä raskaana olevien huumeita käyttävien naisten näkökulmasta. Stengel tutki kanadalaisten huumeita käyttävien naisten käsityksiä raskauteen liittyvistä riskeistä ja niiden hallinnasta odottaville äideille suunnattujen sosiaali- ja terveyspalveluiden asiakkaana. Tutkimus tuo esille sekä ammattilaisten tuottaman että naisten itse sisäistämisen stigman negatiivista vaikutusta naisten elämässä. Tulosten mukaan ammattilaiset näyttäytyvät sekä liittolaisina että vihollisina. Ammattilaiset nähdään raskauteen ja huumeiden käyttöön liittyvien riskien hallinnan toteuttajina, mutta heidät koetaan myös riskiksi saada osakseen moraalisia ja leimaavia asenteita, minkä vuoksi osa naisista oli hakeutunut palveluihin vasta raskauden myöhäisessä vaiheessa. Stigmatisoitumisella ja erilaisilla tarkkailun keinoilla, kuten huumetestauksella, on negatiivisia vaikutuksia naisten toimijuuteen ja mahdollisuuksiin tehdä valintoja omassa raskaudessaan. Riskin käsite konkretisoituu naisille alituisesti läsnä olevana pelkona lasten viemisestä pois heidän hoidostaan. Naisten omia valintoja tukevilla palveluilla voidaan vähentää leimautumista sekä edistää ymmärtäväisempää ja naisten itsenäisyyttä kunnioittavaa kohtelua raskauteen liittyvien riskien hallinnassa. (Mts. 47–48.)

Sinkon ja Virokannaksen (2009) aineisto koostuu neljän huumeita käyttäneen äidin haastattelussa syntyneistä kertomuksista tilanteista, joissa heidän lapsensa on otettu huostaan. Tutkimuksessa keskitytään äitien määrittämiin huostaanottoon johtaneista tapahtumista, lastensuojelun rooliin sekä siihen, kuinka äidin elämä on jatkunut tapahtumien jälkeen. Erityisenä tarkastelun kohteena on äitiysidentiteetti, eli miten naiset rakentavat ja ylläpitävät äitiysidentiteettiään, kun he kertovat lastensa huostaanotoista. (Mts. 105–106.) Tulosten perusteella naiset kokevat, ettei huumeiden käyttäminen ja hyvä äitiys ole yhdistettävissä. Toisaalta jokainen on pyrkinyt toimimaan niin paljon hyvän äidin tavoin, kuin on omassa tilanteessaan kyennyt. Johtopäätöksiä tuodaan esille palvelujärjestelmän tärkeä rooli naisten tukemisessa ja äitiyden ylläpitämisessä huostaanoton tapahtuessa, sillä lasten huostaanotto voi ajaa äidin entistä epätoivoisempaan tilanteeseen ja syventää päihteiden käyttöä. Tärkeäksi muodostuu vahvistaa naisten uskoa ja halua kuntoutumiseen sekä toisaalta taata kuntoutukselle mahdollisuudet. (Mts. 117–118.)

Samankaltaisia tuloksia on saanut myös T. Törmä (2011) väitöstutkimuksessaan, jossa hän on tarkastellut kahdeksan alkoholia ongelmallisesti käyttäneen äidin toipumisprosessia heidän

omien kertomustensa kautta. Tutkimuksen teoreettisena lähtökohtana ja kontekstina on näkemys alkoholismista sairautena, ja aineisto on kerätty Nimettömien Alkoholistien (AA) keskuudesta. AA:n ideologia on naisten kertomuksissa ja tutkimuksessa läsnä (mts. 45–46), mikä vaikuttaa esimerkiksi tutkimuksessa käytettäviin käsitteisiin. Tutkimuksessa vertailtiin kahden eri sukupolven kokemuksia äitien alkoholismiin kohdistuvista asenteista ja havaittiin, että muutosta on tapahtunut kovin vähän. Tuomitsevat asenteet sekä leimautumisen ja lasten menettämisen pelko estävät tutkimuksen mukaan avun hakemista ja saamista auttamisjärjestelmästä. Palvelujärjestelmästä kaivataan esimerkiksi enemmän sekä kuntoutumista että äitiyttä tukevaa apua, jonka tulee olla riittävän pitkäkestoista. (Mts. 207–208.) Tutkimuksessa tuodaan esille tarvetta huomioida paremmin asiakkaiden oma ääni alkoholismin hoidossa ja toisaalta yhdistää eri auttamistahojen voimavaroja (mts. 213).

Marginaalissa elävien naisten kokemuksia asuntolakontekstissa ovat tuoneet esille Granfelt (1998) ja Vanhala (2005). Granfelt on kerännyt aineistonsa haastattelemalla 21 naista kolmesta eri asuntolasta. Monet tutkimukseen osallistuneista naisista asuivat päihdekuntoutujille tarkoitettussa asuntolassa, minkä vuoksi päihdeistä, erityisesti alkoholista muodostuu keskeinen osa naisten kertomuksia (mts. 8, 143). Tutkimuksen tuloksena syntyy kodittomuutta ja marginalisaatiota psykososiaalisesti tarkasteleva kertomus. Tutkimuksen kohderyhmästä johtuen monet naiset ovat monin tavoin särkyneitä ja heidän elämässään *”korostuvat päihdeongelmat, jotka kietoutuvat niin asumiseen, äitiyteen, väkivaltaisiin ihmissuhteisiin kuin myös asiakkuuden kysymyksiin sosiaali- ja terveydenhuollossa”*. (Mts. 7, 174.) Tutkimuksen perusteella keskeistä on saada naisten kokeman syyllisyyden sekä kärsimyksen jakavaa ja ymmärtävää apua palvelujärjestelmästä (Mts. 176–177).

Vanhalan (2005) sosiaalityön väitöstutkimuksessa tarkastelun kohteena ovat merkitykset, joita asuntolan asukkaat antavat asuntolalle ja sen asiakkuudelle sekä näiden vertaaminen organisaation taholta tehtyihin määritelmiin. Asuntola on tarkoitettu sosiaalisista ongelmista ja kriisitilanteista kärsiville naisille, monien kohdalla taustalla on päihdeiden käyttöä, psyykkisiä ongelmia, asunnottomuutta ja väkivaltaa. (Mts. 15.) Tutkimusaineisto sisältää ihmisten keskenään käymiä keskusteluja, haastatteluja sekä asiakirja-aineistoa (mts. 45–47). Tulosten perusteella organisaation työntekijöiden ja asuntolan asukkaiden jäsenyykset naisten tilanteesta eroavat merkittävästi toisistaan. Siinä missä työntekijät määrittävät Asuntolan viime sijaiseksi auttamistyön paikaksi syöksykierteessä oleville naisille, määrittävät naiset itse itsensä kykeneviksi erittelemään omaa tilannettaan ja tavoitteitaan sekä odottamansa avun laatua, mikäli siihen vain annettaisiin mahdollisuus. Organisaation taholta naisten ei kuitenkaan odoteta olevan aktiivisia toimijoita, vaan

asukkaiksi tulevien elämäntilanteet, tarpeet ja toiveet institutionalisoituvat ja kategorisoituvat yhdenmukaisiksi. Naiset itse toivovat voivansa tulla kohdelluksi vastuullisena aikuisena naisena sekä osallistua oman asiakkuutensa ja avuntarpeensa määrittelyyn yhteen kategoriaan asettamisen sijaan. (Mts. 266–273.) Tutkimuksellaan Vanhala (mts., 272–273) herättelee tutkimaan ja tunnistamaan järjestelmän rakenteiden vaikutusta asiakkuuteen ja toisaalta kyseenalaistamaan kunkin työntekijän omia sisäisiä merkityksenantoja, jotka asiakastyössä vaikuttavat.

3 TEOREETTISET LÄHESTYMISTAVAT

Tässä luvussa käyn läpi tutkimuksen teoreettisia lähestymistapoja. Yhdistän tutkimuksessani institutionaalista etnografiaa sekä sosiaalista konstruktioismia. Luvun lopulla esittelen kategorianalyysiä poikkeavuuden kategorioiden tutkimisen näkökulmasta. Tarkoituksena ei ole siis antaa tyhjentävää kuvausta kategorianalyysistä, vaan tarkastella sitä siltä osin, kuin sitä itse tutkimuksessani hyödynnän.

3.1 Institutionaalinen etnografia ja sosiaalinen konstruktioismi

Tutkimukseni teoreettis-metodologinen viitekehys perustuu sosiaaliseen konstruktioismiin, minkä mukaisesti en lähesty todellisuutta itsestään selvästi olemassa olevana, vaan historiallisesti ja kulttuurisesti ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa rakentuvana ja neuvoteltavissa olevana (Burr 2015, 3-5; Gubrium & Holstein 2008, 3). Hyödynnän tutkimuksessani etnometodologista kategorioiden tutkimusta erityisesti poikkeavuuden kategorisoinnin näkökulmasta. Sosiaalisen konstruktioismin lähtökohdista ymmärrän kategoriat sosiaalisessa toiminnassa läsnä olevana ja rakentuvana ilmiönä (Jokinen ym. 2012, 10). Burrin (2015, 3-6) mukaan sosiaalinen konstruktioismi haastaa perinteisen positivistisen ja empiristisen näkemyksen siitä, että tieto perustuisi objektiivisiin havaintoihin maailmasta. Sosiaalisessa konstruktioismissa ei ajatella, että ymmärryksemme maailmasta perustuisi siihen, millainen se todellisuudessa on, vaan tieto ja ymmärrys rakentuvat ihmisten välisessä kanssakäymisessä. Ei ole olemassa objektiivisiä faktoja, vaan asioita tarkastellaan aina jostakin perspektiivistä, mikä vaikuttaa syntyviin tulkintoihin.

Hyödynnän tutkimuksessani myös Dorothy E. Smithin kehittämän institutionaalisen etnografian periaatteita. Smithin (2005, 50) mukaan institutionaalisisessa etnografiassa ei ole kyse vain metodologiasta vaan laajemmin ajateltuna tavasta tehdä tutkimusta. Tarkemmassa tarkastelussa institutionaalisisessa etnografiassa ovat sosiaaliset suhteet, erityisesti ne institutionaaliset prosessit, jotka ovat ihmisten arkielämässä läsnä (Smith 2005, 34). Smith (mts. 51) määrittelee institutionaalisiselle etnografialle kaksi tehtävää. Ensimmäinen tehtävä on tuottaa tutkimukseen osallistuville ihmisille tietoa, ”karttoja”, heidän elämäänsä vaikuttavista sosiaalisista suhteista ja niiden merkityksestä heidän kokemuksissaan. Toisena tehtävänä on laajempi yhteiskunnallinen pyrkimys tuottaa tietoa institutionaalisisista prosesseista nykyaikaisissa länsimaisissa yhteiskunnissa.

Smith (2005, 7-8, 10–12) kutsuu kehittämäänsä tutkimusohjelmaa vaihtoehtoiseksi sosiologiaksi ihmisille. Nimitys viittaa institutionaalisen etnografian kehitystyön lähtökohtiin eli Smithin omiin kokemuksiin sosiologian opiskelijana, yliopiston opettajana ja yksinhuoltajaäitinä. Smith huomasi, etteivät yliopistomaailma ja hänen arkielämänsä äitinä kohdanneet millään tavalla, ja naisten arkielämä loisti poissaolollaan sosiologian tutkimuksessa. Feministinen liike 1960- ja 1970-luvuilla tarttui samaan aiheeseen ja nosti keskusteluun naisten kokemusten puuttumisen julkisesta diskurssista. Näistä lähtökohdista Smith halusi kehittää sosiologiaa, joka lähtee liikkeelle naisten ”lähtökohdasta” (women’s standpoint). Pyrin noudattamaan tutkimuksessani Smithin (mts. 10; 1999, 74) ajattelua, jonka mukaan tutkimukseen osallistuvat ihmiset tulee kohdata tietävinä, ruumiillisina subjekteina, eikä asettaa heitä tutkimuksen kohteeksi, kuten sosiologian traditiossa on hänen mukaansa perinteisesti tehty. Lisäksi Smith (2005, 59) on kritisoinut sosiologian keskeisen tutkimuskohteen, sosiaalisen, muuttumista tutkimuksissa joksikin ulko-kohtaiseksi ja irralliseksi ihmisten elämästä.

Institutionaalisisessa etnografiassa sosiaalinen paikantuu ruumiillisina ja aktiivisina toimijoina elävien ihmisten tekemisiin ja ajatus maailman perustumisesta ihmisten sosiaalisuudelle ja sosiaaliselle toiminnalle onkin institutionaalisen etnografian tärkeimpiä lähtökohtia (Smith 2005, 59). Sosiaalisen elämän nähdään rakentuvan sosiaalisista suhteista (social relations) (Campbell & Gregor 2004, 27). Sosiaalisilla suhteilla ei kuitenkaan tarkoiteta ihmissuhteita, vaan käsitteellä viitataan ennen kaikkea ihmisten toimintaan arkielämässään sekä siihen, kuinka tuo toiminta on kytkeytynyt muiden toimintaan (Smith 2005, 158, 36). Ihmisten nähdään aktiivisesti luovan sosiaalisia suhteita ollessaan niihin osallisina, vaikkakin usein tiedostamattaan. Sosiaalisten suhteiden nähdään koordinoivan ihmisten toimintaa heidän arkielämässään, ja tästä yhteispelistä muodostuu sosiaalinen organisaatio (social organization). (Campbell & Gregor 2004, 27, 31.)

Sosiaalisten suhteiden voimakkainta koordinoivaa muotoa edustavat hallinnan suhteet (ruling relations) (McCoy 2008, 703). Hallinnan suhteet tarkoittavat tekstuaalisvälitteistä suhteiden kompleksia, jotka yhdistävät ihmisiä ajasta ja paikasta riippumatta ja organisoivat ihmisten elämää. Hallinnan suhteita ei tule ajatella pelkästään vallan ilmentymänä tai hegemoniana, vaan ne ovat uusia, moderneihin länsimaihin kuuluvia yhteiskunnan organisoinnin muotoja. Toisaalta tekstuaalisvälitteiset suhteet tuottavat ja sisältävät valtaa. (Smith 1999, 79; Smith 2005, 10, 13.) Smith (2005, 13–14, 18) näkee teknologian kehittymisen keskeisenä tekijänä uudenlaisen organisoinnin synnyssä, sillä uusi teknologia on mahdollistanut esimerkiksi paikasta ja ajasta riippumattoman joukkoviestinnän, mikä puolestaan myötävaikuttaa uudenlaisen kulttuuriteollisuuden

syntyyn. Toisaalta kapitalismin kehittymisen myötä yrityksistä ja organisaatioista muodostui yksilöistä erillisiä toimijoita. Näin ollen yksilöiden sijaan ihmisiä hallitsevat esimerkiksi yritykset, julkiset virastot, lainsäädäntö, terveydenhuolto, akateemiset ja ammatilliset diskurssit sekä media. Erilaisissa organisaatioissa ja virastoissa työskentelevät ihmiset ovat kuitenkin mukana tuottamassa hallinnan suhteita, mutta toisaalta hekin ovat suhteiden vaikutusten alaisia. Television katselu, kaupassakäynti tai vaikkapa asuntolainan ottaminen saavat ihmiset osaksi hallinnan suhteiden verkostoa. Smithin (mts. 13) mukaan hallinnan suhteiden seurauksena ihmisten tietoisuus on muuttunut universaaliksi. Ihmisten päivittäiset tekemiset saavat heidät osaksi suhteiden verkostoa, joka voi tuottaa myös epätasa-arvoa ja alistusta (McCoy 2008, 701).

Institutionaalisessa etnografiassa korostetaan pyrkimystä tehdä tutkimusta ”vapaasti”, sitoutumatta ennakolta tiettyihin teorioihin tai käsitteisiin (ks. Smith 2005, 35–36, 38). Tutkimusohjelman ei myöskään katsota edustavan mitään tiettyä koulukuntaa, vaikka Smith onkin ottanut siihen vaikutteita esimerkiksi Marxin materialismiteorioista, etnometodologiasta ja symbolisesta interaktionismista (McCoy 2008, 702; DeVault & McCoy 2006, 16–17). Institutionaalinen etnografia ei siis ole itsessään teoria, eikä se toisaalta sisällä tarkkoja metodologisia ohjeistuksia, joita tutkijana vois in noudattaa. Smithin (2005, 37) mukaan se, miten pitkälle etnografinen tutkimus ulottuu, riippuu tutkimuskysymyksestä sekä ylipäättään tutkimusprosessista, johon voivat vaikuttaa myös käytettävissä olevat resurssit. Siten ajattelen, että institutionaalinen etnografia tarjoaa tutkijalle mahdollisuuksia hyödyntää sen periaatteita monin eri tavoin.

Hyödynnän institutionaalista etnografiaa tutkimuksessani ennemminkin lähestymistapana kuin koko tutkimusprosessin läpäisevänä metodologiana. Keskeistä tutkimuksessani on institutionaalisen etnografian standpoint-asetelma, jonka mukaan tutkimuksen lähtökohtana on ihmisten arkielämä ja kokemukset siitä jossakin institutionaalisessa kontekstissa (Smith 2005, 34). Institutionaalinen etnografia tarjoaa siten mielenkiintoisen tavan lähestyä huumeita käyttävien naisten kokemuksia sosiaali- ja terveyspalveluista. Ajattelen, että valitsemani poikkeavuuden kategorioiden näkökulma antaa mahdollisuuden sanoa jotakin syrjäytymistä ja marginalisaatiotakin tuottavista hallinnan muodoista, ei pelkästään palvelujärjestelmän vaan myös laajemmin kulttuurin tasolla (ks. myös Jokinen & Huttunen & Kulmala 2004, 9).

Käyttäessäni käsitettä kokemus, on oleellista määritellä, kuinka se tutkimuksessani ymmärretään. Lähdän liikkeelle sosiaalisen konstruktionismin sekä institutionaalisen etnografian ajatuksesta,

ettei kerrottu kokemus ole autenttinen kuvaus siitä, miten asiat todellisuudessa ovat, vaan kokemus rakentuu sosiaalisessa vuorovaikutuksessa (Gubrium & Holstein 2003, 67; Smith 2005, 125). Institutionaalissa etnografiassa kokemuksen nähdään syntyvän tiettyssä ajassa ja paikassa kertojan ja tutkijan välisen dialogin tuloksena, missä kieli, joko puhuttu tai kirjoitettu, toimii vuoropuhelun välineenä. Näin ollen kokemuksta ei nähdä olevan, ennen kuin se on puettu sanoiksi. Kokemus on siten kahtalainen: toisaalta se on muistona ruumiissa ja mielessä, mutta toisaalta se on tiettyssä ajassa ja paikassa kielellisesti vuoropuhelun tuloksena syntyvä kertomus. (Smith 2005, 126.) Kielen nähdään toimivan merkittävänä sosiaalisten suhteiden ja järjestyksen ilmentäjänä, sillä kertoessaan kokemuksistaan ihminen käyttää samanlaista kieltä, termejä ja käsitteitä, joita hän käyttää arkipäivän elämässään ja jotka hän on sosiaalisen järjestyksen myötä omaksunut (mts. 129, 132). Tutkijan tehtävänä on luoda ihmisten kanssa käytyjen dialogien pohjalta uusi dialogi, jossa ihmisten toiminnan väliset suhteet muuttuvat näkyviksi (mts. 143).

Smithin ei kuitenkaan voida sanoa olevan konstruktionisti (Kuronen 2014, 87). Kuronen (2014, 88–89; ks. myös DeVault & McCoy 2006, 19) näkee Smithin olevan materialisti ja realisti siinä suhteessa, että Smith määrittelee institutionaalisen etnografian tehtäväksi sanoa, miten asiat ovat ja miten jokin ”toimii”. Siten tavoitteena voi ajatella olevan ”meneminen diskurssin taakse”. McCoy (2008, 710) kuvaa mielestäni samaa asiaa korostamalla, että sosiaalisen konstruktionismin lähtökohtiin verrattuna institutionaalisen etnografian tavoitteena on laajempi pyrkimys selvittää, mitä tapahtuu ihmisten elämässä silloin, kun jokin rakentuu ja merkityksellistyy joksikin. Institutionaalisen etnografian tarkoituksena ei ole kuitenkaan selvittää, miten ihmiset reagoivat tai toimivat tiettyssä tilanteessa (McCoy 2006, 115) tai tehdä yleistyksiä ihmisten kokemusten perusteella (DeVault & McCoy 2006, 18). Sen sijaan tulee tarkastella sosiaalisia suhteita, jotka tekevät kokemukset tietynlaisiksi ja joilla siten on yleistävää vaikutusta (McCoy 2006, 115; DeVault & McCoy, 2006, 18).

3.2 Poikkeavuuden kategorioiden rakentuminen tutkimuksen kohteena

Kategorisoinnilla tarkoitetaan ihmisten ja asioiden nimeämistä ja luokittelua, minkä seurauksena kategoriat syntyvät. Kategoriat ovat läsnä elämässä jatkuvasti. Luokitteluja tehdään esimerkiksi ihmisten, eläinten, esineiden, tapahtumien ja ympäristön suhteen. Ilman kategorioita olisi vaikeaa kommunikoida ja toimia toisten kanssa, sillä kategoriat ohjaavat myös käyttäytymään tiettyjen kulttuuristen ja tilannesidonnaisten odotusten mukaisesti. Esimerkiksi kategoriat lääkäri ja

potilas, tai sosiaalityöntekijä ja asiakas sisältävät tiettyjä kulttuurisesti jaettuun rooliodotuksia, jotka sujuvoittavat kyseistä vuorovaikutustilannetta. (Juhila, Jokinen & Suoninen 2012a, 18, 27; Juhila, Jokinen & Suoninen 2012b, 51.) Oma näkökulmani kategorioihin kiinnittyy Jokisen, Juhilan ja Suonisen (2012, ks. myös esim. Jayyusi 1984) näkemyksiin kategorioiden moraalista ja arvolutautuneesta ulottuvuudesta. Kategorioilla voidaan tuottaa myös negatiivisia määreitä, kuten poikkeavuutta. Erityisesti kategoriat normaali ja poikkeava sekä se, mitä luetaan kuuluvaksi näihin kategorioihin, kertovat paljon siitä, mitä asioita ja ominaisuuksia pidetään arvokkaana (Jokinen ym. 2012, 9-10).

Koska tutkimuksellinen kiinnostukseni kohdistuu kategorisointiin, on kategoria-analyysi mielekäs valinta analyysimenetelmäksi. Toisaalta kategoria-analyysiin on vaikea suhtautua pelkkänä analyysimetodina, vaan se on ennemminkin tutkimuksellinen lähestymistapa (Jokinen ym. 2012, 9). Tästä syystä pidän tarpeen mukaisena esitellä kategorioiden tutkimusta ja siten myös kategoria-analyysiä laajemmin kuin vain analyysimenetelmänä. Kategoria-analyysi pohjautuu ennen kaikkea etnometodologiseen tutkimusperinteeseen ja sen tarkoituksena on analysoida tekstissä tai puheessa ilmeneviä tapoja käyttää kieltä sekä tarkastella sitä prosessia, joka saa ihmiset käyttämään tiettyjä ilmaisuja tietyssä kontekstissa (Lepper 2000, 14; Silverman 1998, 74; Hester 1998, 136). Kategoria-analyysin ja erityisesti jäsenyyuskategorisoinnin analyysin (MCA) kehittäjänä pidetään yhdysvaltalaista Harvey Sacksia. Sacksia ei tunneta pelkästään kategoria-analyysin, vaan myös keskusteluanalyysin kehittäjänä ja nämä analyysitavat voidaankin nähdä toisiaan täydentävinä (Juhila ym. 2012a, 25; Silverman 1998; Hester & Eglin 1997a, 2). Hesterin ja Eglinin (1997a, 2) mukaan analyysitavat ovat kehittyneet toisistaan erillään, ja keskusteluanalyysiä on hyödynnetty tutkimuksellisesti enemmän. Juhilan ja kumppaneiden (2012a, 25) mukaan viime vuosina analyysitapoja on kuitenkin tutkimuksissa enenevässä määrin yhdistetty. Nikander (2010, 207) näkee menetelmien keskeisimmäksi eroksi sen, että keskusteluanalyysissä tarkastelun kohteena on keskustelujen organisoituminen, kun taas kategoria-analyysissä tarkastelu kohdistuu kulttuurisen järjestyksen ilmenemiseen kategorioiden käytössä. Sen vuoksi kategoria-analyysissä voidaan hyödyntää sekä puhe- että tekstiaineistoa.

Kategoria-analyysissä kategorioita tarkastellaan toimintana. Kategoriat heräävät henkiin sosiaalisessa toiminnassa ihmisten käyttäessä niitä. (Juhila ym. 2012b, 51; Hester & Eglin 1997b, 27.) Tässä tutkimuksessa kategorioita tarkastellaan ihmisten kategorisoinnin näkökulmasta. Sacks käyttää ihmiseen liitettävästä kategoriasta käsitettä personoitu kategoria (Juhila ym. 2012b, 55). Personoituja kategorioita voidaan käyttää itsekategorisointiin tai toisten kategorisointiin (West

& Fenstermaker 2002 Juhilan ym. 2012b, 55 mukaan). Ajattelen kategorisoinnin olevan keskeisesti yhteydessä edellä esiteltyihin sosiaalisiin suhteisiin ja niistä muodostuvaan sosiaaliseen järjestykseen. Siten sosiaalisen ja kulttuurisen järjestyksen rakentumisen tarkastelun kannalta on merkityksellistä, tapahtuuko kategorisointi siten, että henkilö määrittää itse itsensä osaksi jotakin ryhmää vai tekeekö kategorisoinnin joku muu, sillä kategorisointi on aina myös eron tekemistä suhteessa muihin (Juhila 2012b, 55–56).

Tarkastelemalla kategorioiden käyttöä toimintana on mahdollista sanoa jotakin niistä kulttuurisista hallinnan suhteista, jotka ovat ihmisten arjessa läsnä, sillä kategorioihin sisältyy paljon kulttuurista tietoa. Jo pelkkä kategoria saa tekemään päätelmiä toisesta ihmisestä, vaikkei olisi häntä ikinä tavannut (Sacks 1992 Juhilan ym. 2012b, 49 mukaan). Kategoriat ja niistä tehdyt päätelmät myös suuntaavat kategorian edustajaan suhtautumista ja toimintaa tietynlaiseksi (Juhila ym. 2012a, 18, 27; Nikander 2010, 205). Esimerkiksi niinkin tavanomaiset kategoriat kuin yliopisto-opiskelija, insinööri tai äiti antavat tiettyjä odotuksia kyseisestä ihmisestä, siitäkin huolimatta, etteivät odotukset välttämättä pidä paikkaansa. Käytettävät kategoriat ovat valintoja ja näihin valintoihin myös kulttuurilla on merkitystä. Ihmisillä on puhuessaan ja kirjoittaessaan aina käytettävissään monia mahdollisuuksia, joista he kulloisessakin tilanteessa valitsevat jonkin tietyn. (Juhila ym. 2012a, 19; Baker 2004, 164.) Juuri tämä valintaan liittyvä prosessi ja sen seurauksellisuus ovat kategoria-analyysissa mielenkiinnon kohteena (Hester & Eglin 1997a, 3; Juhila ym. 2012a, 19). Kategorisointia tulee tarkastella kontekstisidonnaisena, jolloin merkityksellistä on, missä yhteydessä kategorioita käytetään, millaisia kategorioita käytetään ja mitä seurauksia niillä on (Juhila ym. 2012b, 53; Silverman 1998, 90–92).

Vuorovaikutuksessa yksittäisistä kategorioista voi muodostua kategoriakokoelmia. Kategoriakoelman käsitteen perustana on ajatus siitä, että kieltä käyttäessään ihmiset ryhmittelevät asioita ja ihmisiä, jotka heidän mielestään kuuluvat yhteen. Tällöin yhden ihmisen kategorisointi voi johdattaa kategorisoimaan muutkin suhteessa häneen. Sacks käyttää tästä nimitystä johdonmukaisuussääntö. Johdonmukaisuussääntöön liittyy myös kuulijan maksimi, jolla tarkoitetaan sitä, että jos kaksi tai useampi kategoria on mahdollista kuulla saman kategoriakokoelman jäsenenä, ne myös yleensä kuullaan niin. (Hester & Eglin 1997a, 3-4; Juhila ym. 2012a, 29, Lepper 2000, 16–19.) Monet mieltävät kategorian ”perhe” sisältävän esimerkiksi äidin, isän, lapsen, siskon ja veljen, jotka siten kuuluvat samaan kategoriakokoelmaan ja voivat tulla määritellyksi suhteessa toisiinsa. Sitä vastoin tähän kategoriakokoelmaan ei kuitenkaan yleensä lueta kuuluvaksi ystävää

tai naapuria. (Hester & Eglin 1997a, 3-4; Antaki & Widdicombe 1998, 3; Juhila ym. 2012a, 29–30.)

Jotkin kategoriakokoelmat sisältävät vain kaksi kategoriata, mistä käytetään käsitettä kategoriapari. Kategoriaparit ovat usein keskenään hierarkkisessa suhteessa, jolloin ne perustuvat vertailuasetelmaan. Kategoriapareja ovat esimerkiksi työssäkäyvä – työtön, nainen – mies tai vanha – nuori. (Juhila ym. 2012a, 28.) Toisen kategoriaparin mainitseminen tuo toisenkin läsnäolevaksi, vaikkei sitä mainittaisikaan (Nikander 2010, 205). Kategorioihin ajatellaan sisältyvän myös kategoriasidonnaisia toimintoja. Tällä käsitteellä tarkoitetaan sitä, että kulttuurisesti tietyn kategorian jäsenyyteen ajatellaan liitettävien tiettyjä toimintoja tai tietyn kategorian edustajien ajatellaan toimivan tietyllä tavalla. Siten määrittäminen johonkin kategoriaan tai kategoriakokoelman jäseneksi voi joko toimia jonkin toiminnan oikeutuksena tai vastaavasti estäjänä. Aikuinen – lapsi - kategoriaparin osalta aikuisen ei tulisi käyttäytyä lapsenomaisesti, kun taas lapsen osalta se on odotettavaa. Kulttuurisista normatiivista odotuksista poikkeaminen voi puolestaan herättää huomiota ja aiheuttaa sen kritisointia. (Juhila ym. 2012a, 28; Hester & Eglin 1997a, 5; Nikander 2010, 205.)

Toimintojen lisäksi kategorioiden jäseniin voidaan kulttuurisesti liittää myös muita määreitä, kuten ominaisuuksia, motiiveja, kompetensseja, tietoa sekä oikeuksia ja velvollisuuksia (Juhila ym. 2012b, 60–61; ks. myös esimerkiksi Hester & Eglin 1997b; Jayyusi 1984). Juhila ja kumppanit (2012b, 61–62) antavat esimerkin talousrikollisen kategoriasta, jota tulkitaan ja määritellään vain median tai kahvipöytäkeskusteluista saadun tiedon varassa. Tästä näkökulmasta talousrikollisen kategoriaan liitettäviä toimintoja ja määreitä ovat esimerkiksi keskittyminen vain tietynlaisten rikosten tekemiseen. Toisaalta henkilö voidaan nähdä rahanahneena, joka tavoittelee vain omaa etuaan. Talousrikollisella voi ajatella olevan ”alaan” liittyvää tietämystä, kuten kuinka tehdä veropetos ja hänen voidaan ajatella rikkovan yhteiskunnallisia velvollisuuksiaan toiminnallaan. Kategoria ja siihen liitettävät määreet nähdään pelkästään negatiivisina, eikä kategoriaan liitetä oikeuksia, huolimatta siitä, että positiivisia määreitäkin voisi olla, kuten hyvä ymmärrys talouden toiminnasta. Näin ollen kategoriasidonnaiset määreet ovat vahvasti yhteydessä moraalisen järjestyksen tuottamiseen (Jayyusi 1984, 208-209; Jayyusi 1991, 241 Juhilan ym. 2012b, 71 mukaan). Toisaalta jo pelkkä määreiden, kuten vaikkapa edellä kuvattuun talousrikolliseen liitettyjen ominaisuuksien, kuvailu voi antaa vihjeitä kyseisen kategorian jäsenyydestä, vaikkei sitä sanottaisikaan julki (Antaki & Widdicombe 1998, 3-4).

Personoitujen kategorioiden näkökulmasta poikkeavuuden kategorisointi on ihmisten tai ihmisryhmien, myös oman itsen, määrittelemistä erilaiseksi, muista poikkeavaksi. Vaikkei kategoriainalyysissä eikä liioin institutionaalisessa etnografiassakaan ole syytä ottaa tiukkaa ennalta määrättyä teoreettista lähtökohtaa käytettäviin käsitteisiin (ks. Hester 1998, 136; Smith 1987, 89–90), on paikallaan selvittää, mitä tarkoitan puhuessani poikkeavuudesta. Poikkeavuus on voimakkaasti arvolatautunut sana. Jonkun määrittelemisen poikkeavaksi on moraalinen valinta ja johtaa helposti ihmisten tai ihmisryhmien leimaamiseen. (Franzese 2009, 6.) Poikkeavuus perustuu edellä kuvattuun kategoriaparien vertailuasetelmaan ja kategoriasidonnaisiin määreisiin. Poikkeavan kategoriapari on normaali. Siten ihmisten tai ryhmän toimintaa ja ominaisuuksia arvioidaan ja vertaillaan suhteessa kulttuurisesti normatiivisiin odotuksiin ja niissä onnistumisiin tai epäonnistumisiin (Juhila 2012, 197, 208).

Normatiivisista odotuksista poikkeava toiminta voi tuottaa yksinkertaistavaa ja muista erontekevää kategorisointia, jota Juhila (2012, 183–184) kutsuu stereotypisoivaksi kategorisoinniksi. Ajattelen stereotypisoivan kategorisoinnin kuvastavan Sacksin kehittämää kategorisoinnin taloudellisuussääntöä. Taloudellisuussääntö tarkoittaa sitä, että yhden kategorian ajatellaan yleensä riittävän kuvaamaan yhtä ihmistä, eikä muita mahdollisia vaihtoehtoja tuoda esille (Hester & Eglin 1997a, 4). Stereotypisoiva kategorisointi perustuu siten yksinkertaistamiseen, jolloin ihmisiä niputetaan yksiulotteisesti yhtenäiseksi ryhmäksi ja vain yhden kategorijäsenyyden kautta. Keskeistä stereotypisoivassa kategorisoinnissa on ryhmän ulkopuolinen määrittelyvalta: ihmisen ominaisuudet nähdään vain yhden kategorian kautta ja ominaisuuksien ajatellaan olevan pysyviä. Samalla perusteella yhden jäsenen tekojen ja ominaisuuksien ajatellaan edustavan kaikkia ryhmän jäseniä. (Juhila 2012, 183–184.) Poikkeavuutta tuottava stereotypisoiva kategorisaatio aiheuttaa helposti myös ulossulkevaa kategorisaatiota, jolloin normaalit määrittyvät ”meiksi” ja poikkeavat ”heiksi”. Siten ”heidän” ominaisuudet ja toiminta tuomitaan vääräksi ja ei-hyväksyttäväksi. (Juhila 2012, 185,-186, 190.)

Kategorioista ja erityisesti poikkeavuuden kategorioista puhuttaessa on syytä korostaa, että kategoriat eivät ole sellaisenaan muuttumattomia, vaan ne ovat aina tilannesidonnaisia, niistä käydään neuvotteluja ja niitä voidaan myös vastustaa (Juhila 2012, 190–191; Widdicombe 1998, 70). Ihmiset voivat myös itse tuottaa itselleen tarkoituksellisesti poikkeavan kategorian jäsenyyttä esimerkiksi vastustaakseen vallalla olevia kulttuurisia asenteita (Juhila 2012, 212–213). Toisaalta poikkeavaa kategoriaa voidaan vastustaa määrittelemällä itsensä tavalliseksi. Tällöin kyse on siitä, että poikkeavaksi määrittely tunnistaa itse tämän määrittelyn (mts. 216).

4 TUTKIMUKSELLISET VALINNAT JA TUTKIMUKSEN TOTEUTUS

Tässä luvussa käyn läpi ja perustelen tutkimuksen toteutusta koskevia valintojani. Esittelen aluksi tutkimustehtävän, jonka jälkeen kuvailen tutkimuksessa käytettyä aineistoa ja sen hankintaprosessia. Sen jälkeen esittelen aineiston analyysitapaa, joka perustuu kategoria- ja diskurssi-analyttiseen lukutapaan. Luvun lopuksi käyn eettistä pohdintaa tutkimuksesta ja sen toteuttamisesta.

4.1 Tutkimustehtävä

Olen pyrkinyt seuraamaan tutkimukseni alkuvaiheessa institutionaalisen etnografian tutkimusprosessin askeleita. Institutionaalisen etnografian tutkimusprosessin etenemistä voidaan yksinkertaistaen kuvata kolmivaiheisena. Tutkimuksen aloituspisteenä toimivat ihmisten jokapäiväinen elämä ja kokemukset siitä (Smith 2005, 10–11). Ensimmäisenä vaiheena on siis tunnistaa ja määrittellä kokemus, johon tutkimuksessa lähdetään tarkemmin perehtymään. Toisena vaiheena on löytää institutionaalisia prosesseja, jotka muovaavat tuota kokemusta. Lopuksi kolmantena vaiheena on kyseisten prosessien tarkempi tutkiminen, jotta on mahdollista analyttisesti kuvata, kuinka ne toimivat kokemuksen perustana. (DeVault & McCoy 2006, 20.) Ihmisten kokemukset määrittävät, mihin huomio tutkimuksessa suunnataan, mikä määrittyy problemaattiseksi (Smith 2005, 31–32) ja toisaalta kokemukset toimivat väylänä päästä käsiksi niihin prosesseihin, jotka tuottavat tietynlaista kokemusta (DeVault & McCoy 2006, 20). Oma tutkimukseni rakentuu ensisijaisesti kahteen ensimmäiseen vaiheeseen. Kolmanteen vaiheeseen pyrin pääsemään käsiksi tutkimukseni johtopäätöksissä.

Institutionaalista etnografiaa voidaan kuvata tutkimisen ja löytämisen prosessina, jossa tutkija kerää tietoa informanttien elämästä ja tutkimuksen kuluessa syntyvät uudet ”löydökset” ohjaavat tutkimusta eteenpäin. Prosessi vie kohti problemaattista, eli sitä, mistä tulee tarkemman analyysin kohde. (Smith 2005, 34–36.) Tämä on vaatinut minulta aluksi avoimuutta niin tutkimuskysymyksen asettamisessa kuin tutkimuksen suunnittelussakin. Päästyäni mukaan tutkimushankkeeseen ja saatuaani tutkimusluvan, aloitin ensin väljällä tutkimustehtävällä tavoitteenani lähteä perehtymään päihteitä käyttävien naisten ja sosiaali- ja terveyspalvelujärjestelmän väliseen suhteeseen naisten arkikokemusten avulla. Oppiessani ja saadessani tutkimusprosessin myötä lisää

tietoa heidän elämästään, on tutkimuksessani problemaattiseksi muodostunut puhe poikkeavuudesta eli kuinka ihminen määrittyy jollakin tapaa erilaiseksi kuin muut. Tutkimustehtäväni on selvittää, *millaisia poikkeavuuden kategorioita naisten puheessa rakentuu heidän keskustellessaan palvelujärjestelmää koskevista kokemuksistaan ja kuinka naiset asemoivat itseään suhteessa näihin kategorioihin*. Tutkimuksessani rakentuneiden kategorioiden avulla pyrin tarkastelemaan, miten hallinnan suhteet naisten kertomuksissa ilmenevät.

Institutionaalisessa etnografiassa kannustetaan hyödyntämään tutkijan omia kokemuksia, onhan koko tutkimusohjelma lähtenyt liikkeelle Smithin henkilökohtaisista kokemuksista (McCoy 2008, 706; Smith 2005, 38). Siten naisten kertomien kokemusten ohella myös omat, pohdintaa herättäneet havaintoni arkielämässä ovat vahvistaneet haluani suunnata tarkasteluni nimenomaan poikkeavuuden kategorioiden tutkimiseen. Kategorisointia tapahtuu jatkuvasti, mistä yhtenä esimerkkinä on alla oleva tutkimuspäiväkirjaani kirjoittamani kuvaus lähijunamatkalta. Kyseinen konduktöörin ja naisasiakkaan kohtaaminen kertoo mielestäni kohtelusta, jota poikkeavaksi kategorisoitu asiakas saa osakseen. Tapahtuma korosti itselleni tutkimusaiheen tärkeyttä ja sai minut tekemään lopullisen päätöksen tutkimuksen tarkemmasta tutkimustehtävästä.

”Olin palaamassa hiihtolomalta takaisin kotiin ja hyppäämässä Helsinki-Vantaa lentokentältä lähijunaan. Astuessani junaan huomasin eteisessä naisen syyttämätön sätkä suussa rassaavan polkupyörää. Nainen sääti joko ketjuja tai pyörän lukekoa ja hänellä oli myös ketjurasva tai vastaava purkki lähettyvillään. Naisen toiminnasta junan eteisessä ei mielestäni ollut mitään haittaa, itsekäni mahduin ison matkalaukkuni ja sukkipussini kanssa vaivatta junaan. Naisen olemus viittasi siihen, että hän on elänyt kuluttavaa elämää, luultavasti päihdemaailmassa. Muutamaa pysäkinväliä myöhemmin konduktööri (nainen) saapui vaunuosastoomme. Huomasin hänen siristävänsä silmänsä viiruiksi jo kaukaa hänen huomattessaan pyörää rassaavan naisen. Junan pysähtyessä seuraavalle asemalle, konduktööri meni sanaakaan sanomatta eteiseen ja siirsi naisen purkin junasta ulos asemalaiturille, ilmeisesti ajatellen, että myös nainen poistuu purkin mukana. Nainen vakuutti konduktöörille olevansakin juuri poistumassa junasta ja ettei asiassa ole mitään hätää ja lähti työntämään pyöräänsä ulos. Konduktööri ei edelleenkään ottanut mitään kontaktia naiseen, ei puhunut tai edes katsonut häneen päin. Kuulin junan ovien sulkeutuessa naisen toivottavan konduktöörille hyväntahtoisesti mukavaa päivänjatkoa, johon konduktööri ei edelleenkään sanonut mitään. Minusta tuntui kuin nainen olisi ollut konduktöörin silmissä vailla ihmisarvoa vain sen vuoksi, että hän vaikutti ulospäin päihtyneen käyttäjältä. Käsitteäkseni polkupyörän kuljettaminen lähijunassa on sallittua, erilaisten ketju- yms. rasvojen käyttäminen voi toki olla kiellettyä. Tästä huolimatta jollekin toiselle asiasta olisi todennäköisesti huomautettu asiallisesti. Kärjistäen

voisi sanoa, että tässä tapauksessa naisen purkkikin sai inhimillisempää kohtelua kuin nainen itse, sillä purkkiin konduktööri koski siirtäessään sen junan ulkopuolelle – naiseen hän ei sen sijaan ottanut mitään kontaktia. Asiakkaan kunnioittava kohtelu ei koskenut häntä.”

4.2 Ryhmäkeskustelut aineistonkeruumuotona

Olen tehnyt pro gradu -tutkielmani osana Jyväskylän yliopistossa Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitoksella syksyllä 2016 käynnistynyttä professori Marjo Kurosen johtamaa ja Suomen Akatemian rahoittamaa hanketta ”Haavoittuvissa elämäntilanteissa olevat naiset hyvinvointipalvelujärjestelmän muutoksessa”. Hanke koostuu kolmesta osahankkeesta, ja tutkielmassa hyödyntämäni aineisto on kerätty dosentti Elina Virokannaksen osahankkeessa, joka käynnistyi jo syksyllä 2015. Aineisto on kerätty erään huumeita käyttäville naisille tarkoitetun tukiryhmän kautta. Tukiryhmä toimi A-klinikkasäätiön alaisuudessa.

Sen lisäksi, että olen osallistunut hanketyöskentelyyn tutkielman tekijänä, olen myös avustanut Virokannaksen osahankkeen aineistonkeruussa ja syyskuusta 2016 alkaen olen työskennellyt akatemiahankkeessa kokopäiväisesti, ensin harjoittelijana ja sen jälkeen tutkimusavustajan tehtävässä. Tutkimushankkeeseen osallistuminen on siten avannut minulle mahdollisuuden saada käyttööni aineistoa, jonka keräämiseen pääsin myös itse mukaan. Hankkeen aineisto koostuu vapaamuotoisista ryhmä- ja yksilökeskusteluista, naisten itse ottamista valokuvista sekä tutkijoiden omista havainnoista. Hyödynnän tässä tutkimuksessa kuitenkin vain ryhmä- ja yksilökeskusteluaineistoa.

Hankkeen aineistonkeruutapaamisia järjestettiin keskimäärin kerran tai kaksi kertaa kuukaudessa marraskuun 2015 ja elokuun 2016 välisenä aikana. Valitsin aineiston rajausperusteeksi tarkastella ainoastaan sellaista keskusteluaineistoa, jonka rakentumisessa olen ollut itse läsnä, joten tässä tutkimuksessa hyödyntämäni aineisto on kerätty marraskuun 2015 ja toukokuun 2016 välillä. Lisäksi yhden ryhmäkeskustelun aluksi toteutettiin lyhyt erillinen yksilökeskustelu, jossa en ollut läsnä, joten myös tämän osuuden olen rajannut pois aineistosta. Aineisto koostuu viidestä ryhmäkeskustelusta sekä kahdesta yksilökeskustelusta. Toisessa yksilökeskustelussa oli aluksi mukana toinenkin henkilö, mutta hän lähti muiden menojojensa vuoksi melko pian pois. Keskusteluihin osallistui tutkijan ja opiskelijan (tutkielman tekijä) lisäksi yhdestä viiteen henkilöä. Tämän

tutkimuksen aineistossa mukana oleviin keskusteluihin osallistui yhteensä 11 eri naista. Yksi naisista oli mukana viisi kertaa, yksi neljä kertaa, yksi kolme kertaa, kaksi kaksi kertaa ja loput naiset osallistuivat kerran. Iältään he olivat arviolta reilusta parinkymmenen vuoden iästä reiluun viiteenkymmeneen. Emme kysyneet naisten päihdetaustasta, mutta lähes kaikki toivat sen itse esille. Kaikilla oli kokemusta kovien huumeiden käytöstä, mutta joillakin pääpähde oli tutkimus- hetkellä alkoholi tai kannabis. Osalla naisista oli kokemusta asunnottomuudesta.

Ryhmäkeskustelulla ja -haastattelulla tarkoitetaan aineistonkeruumenetelmää, jossa ryhmää ihmisiä pyydetään keskustelemaan tietyistä aiheista. Ryhmässä tapahtuvasta haastattelusta käytetään usein nimitystä myös nimitystä fokus-ryhmähaastattelu. (Wilkinson 2004, 177.) Tässä tutkimuksessa hyödynnettävän aineiston osalta ei ole kuitenkaan syytä puhua haastattelusta, sillä käytössä ei ollut minkäänlaista haastattelurunkoa. Myöskään niissä tapaamisissa, joihin osallistui vain yksi henkilö, ei käytetty haastattelurunkoa, vaan keskustelu eteni hyvin vapaasti. Valtosen (2005, 185) mukaan ryhmähaastattelussa haastatteliija pyrkii kysymään samat kysymykset jokaiselta osanottajalta, kun taas ryhmäkeskustelussa tavoitteena on saada aikaan vuorovaikutusta ryhmän jäsenten välille. Tällöin keskustelua käydään osallistujien kesken eikä niinkään tutkijan ja osallistujien välillä. Pietilä (2010, 180) kuvaakin yksilöhaastattelun ja ryhmäkeskustelun eroavan toisistaan selkeimmin niissä esiintyvän vuorovaikutuksen suhteen. Yksilöhaastattelussa haastattelijan rooli on keskeinen ja ne yleensä etenevät haastattelijan kysymysten varassa. Ryhmäkeskusteluissa keskustelijat joutuvat ottamaan huomioon myös muut osallistujat, he voivat kommentoida toistensa puheenvuoroja, vastustaa niitä, esittää tarkentavia kysymyksiä sekä johdattaa keskustelua uusiin aiheisiin (mts. 182). Näin ollen yksilöhaastatteluun verrattuna ryhmäkeskustelu voi tuoda esille useampia näkökulmia samaan aiheeseen.

Wilkinson (2004, 180) näkee ryhmäkeskustelujen muistuttavan enemmän arkipäivän keskusteluja kuin haastattelujen, sillä ryhmäkeskustelut sisältävät laajasti erilaisia vuorovaikutuksen muotoja. Molemmat sisältävät kuitenkin tiettyjä institutionaalisia piirteitä, minkä vuoksi kumpakaan aineistonkeruun tapaa ei voida pitää täysin ”vapaasti” tapahtuvana. Kuten haastattelut, myös ryhmäkeskustelut järjestetään yleensä ennalta sovittuna aikana, ja keskustelijoiden odotetaan puhuvan tietyistä teemasta, jolloin tilanne on arkipäivän keskusteluun nähden keinotekoinen. Keskustelu rakentuu aina tilannekohtaisesti vuorovaikutuksessa keskustelijoiden kesken (Holstein & Gubrium 2003, 67). Tutkimukseen osallistuneita naisia on pyydetty puhumaan tietyssä kontekstissa ja tietyssä puhuja-asemasta. Naiset on tavoitettu huumeita käyttäville naisille suunnatun

tukiryhmän kautta ja heitä on pyydetty kertomaan sosiaali- ja terveyspalveluihin liittyvistä kokemuksistaan omasta elämänsämaailmastaan käsin. Kenties erilaista puhetta olisi syntynyt, mikäli heidän olisi tavoitettu jotakin muuta kautta ja heitä olisi pyydetty puhumaan jostakin muusta puhujasemasta, kuten vaikkapa tietyn ikäryhmän edustajana tai jonkin asuinalueen asukkaana. Erilaiset näkökulmat ja aiheet olisivat siten tuoneet esille erilaista aineistoa. (Baker 2004, 164.) Toisaalta, emme esimerkiksi pyytäneet naisia kertomaan omasta päihteiden käytöstään, elleivät he itse ottaneet sitä puheeksi. Näin ollen päihteiden ja huumeiden käyttämisen konteksti ei ollut aina keskusteluissa eksplisiittisesti läsnä, vaikka aineistonkeruun lähtöoletuksena se toimikin.

Pietilän (2010, 182–183) mukaan ryhmäkeskusteluissa keskustellaan usein vähemmän henkilökohtaisista teemoista ja silloin, kun puhutaan henkilökohtaisista asioista, niistä kerrotaan eri tavoin kuin yksilöhaastattelussa. Wilkinson (2004, 180) on kuitenkin asiasta eri mieltä ja viittaa useisiin tutkimuksiin tuodessaan esille, että ryhmäkeskustelut sopivat sensitiivistenkin aiheiden käsittelyyn. Hankkeen aineistonkeruussa käsiteltiin henkilökohtaisia kokemuksia, mutta jokainen sai kertoa asioista sillä tavoin ja sen verran kuin itse koki sopivaksi. Oma kokemukseni aineistonkeruun suhteen on, että joillekin yksin tai pienessä ryhmässä puhuminen oli helpompaa kuin suuremmalla porukalla, mutta toisaalta suurin osa vaikutti haluavan puhua nimenomaan ryhmässä. Siten pidän aineiston rikkautena sitä, että sitä kerättiin sekä ryhmässä että tarvittaessa yksilökeskusteluihin.

Keskustelut kestivät vajaasta tunnista noin puoleentoista tuntiin. Keskustelut nauhoitettiin ja litteroitiin sanatakkasti tuoden esille puheessa esiintyvät tauot sekä päällekkäispuhumisen alkamiskohdat. Tässä tutkimuksessa hyödyntämäni aineisto sisältää noin 238 sivua rivivälillä 1. Keskustelut olivat hyvin vapaamuotoisia. Ideana ei ollut, että kussakin keskustelussa olisi käyty läpi tiettyä osaa palvelujärjestelmästä tai jotakin ennalta määritettyä teemaa, vaan naisten annettiin kertoa sosiaali- ja terveyspalveluihin liittyvistä kokemuksistaan vapaasti. Osahankkeen aineistonkeruun alkuperäisenä ajatuksena oli, että jokaisessa tapaamisessa naisilla olisi mukanaan itse ottamiaan aihetta kuvaavia valokuvia, joista naiset keskustelisivat. Kuitenkin vain muutamassa tapaamisessa naisilla oli mukanaan valokuvia. Se, ettei käytössä ollut haastattelurunkoa eikä yleensä valokuviaakaan, ei kuitenkaan muodostunut ongelmaksi, vaan keskustelua syntyi siitä huolimatta hyvin runsaasti. Koen, että tällainen vapaamuotoinen aineistonkeruutapa palvelee hyvin institutionaalisen etnografian tavoitteita päästä kiinni naisten arkielämän kokemuksiin heidän omien kertomustensa kautta (ks. myös Bloor, Frankland, Thomas & Robson 2001, 7).

Aineistonkeruuseen tähtäävässä keskustelussa on merkitystä, missä keskustelut järjestetään. Paikan tulisi olla osallistujille helposti saavutettava ja mahdollisimman häiriötön. (Bloor ym. 2001, 37–38.) Ryhmäkeskustelut toteutettiin tukiryhmän tiloissa yleensä ryhmän omien tapaamisten jälkeen, mutta muutaman kerran myös erikseen järjestettynä samoissa tiloissa, mikäli aineistonkeruutapaamisten välille olisi muutoin muodostunut liian pitkä aika. Keskustelupaikka oli siten naisille tuttu ja turvallinen. Luulen, että keskusteluihin olisi voinut tulla erilainen, kenties virallisempi sävy, mikäli ne olisi toteutettu esimerkiksi yliopiston tai jonkin muun virallisen instituution tiloissa (ks. Bloor ym. 2001, 39). Pyrimme tekemään keskusteluihin osallistumisesta naisille mahdollisimman helppoa ja vapaaehtoista. Emme pyytäneet ilmoittautumisia etukäteen, vaan olimme sopineet keskusteluaajoista tukiryhmän työntekijöiden kanssa. Työntekijät muistuttivat naisia osallistumismahdollisuudesta aina ennen tuloamme ja he, jotka halusivat osallistua tutkimukseen, jäivät paikalle. Uskon työntekijöiden rohkaisulla ja kannustuksella olleen suuri merkitys monien naisten osallistumiselle. Toisaalta havaitsin myös naisten itse rekrytoivan toisiaan osallistujiksi, mikä osoittaa heidän innostustaan tutkimukseen osallistumisessa.

Ryhmän kokoonpanolla on merkitystä ryhmän vuorovaikutukselle. Vuorovaikutus ja keskustelu voivat muodostua erilaisiksi riippuen siitä, tuntevatko osallistujat toisensa ennalta vai ovatko he toisilleen täysin tuntemattomia. Usein ajatellaan, että päästäkseen ryhmätoiminnan tavoitteeseen, tulisi ryhmän jäsenten edustaa jollakin tavalla samanlaisuutta. Yleensä samanlaisuus liittyy keskustelun aiheeseen ja sosioekonomisiin asemiin. Samanlaisuudella halutaan varmistaa se, että keskustelua syntyy. (Valtonen 2005, 189–190.) Bloor ja kumppanit (2001, 50) korostavat, että mikäli keskusteluryhmä muodostetaan jo olemassa olevasta ryhmästä, on ryhmän vuorovaikutus yleensä samanlaista myös aineistonkeruutilanteissa. Esimerkiksi joku ryhmän jäsenistä voi olla ryhmätilanteessa toisia dominoivampi. Tutkijan ei tule yrittää muuttaa tätä, sillä keskustelun rakentuminen on oleellinen osa ryhmäkeskustelun ideaa. Kuitenkin tutkija voi antaa esimerkiksi hiljaisimmille osallistujille mahdollisuuksia päästä ääneen. Hankkeen aiheen koskiessa päihteitä käyttävien naisten kokemuksia palvelujärjestelmästä, toimi se selkeänä ryhmän koostamisperusteena. Koen, että keskusteluiden etenemiseen vaikutti positiivisesti se, että keskustelut tapahtuivat tukiryhmän piirissä, jolloin osallistujat tunsivat tai ainakin tiesivät toisensa ennalta. Uskon sen olleen omiaan vähentämään keskusteluihin usein varsinkin alussa liittyvää epävarmuutta (Valtonen 2005, 191–192). Toisaalta Valtosen (mts. 187–188) mukaan ryhmäkeskustelut voivat toimia myös valtaistajana, jolloin osallistujilla on mahdollisuus käydä läpi kokemuksiaan vertaistensa kanssa, mihin tukiryhmän ideakin perustuu.

Keskustelun virittämiseen naiset eivät yleensä tarvitse apua. Tapaamisen alkaessa keskustelut käynnistyivät usein hyvin luonnollisesti jonkun osallistujan halutessa tuoda esille jokin itselle tai tuttavalle sattunut tapahtuma ja välillä keskustelua jatkettiin edellisinä kertoina keskustelluista aiheista ja tapahtumista. Keskustelut olivat usein melko nopeatahtisia, keskustelu saattoi siirtyä aiheesta toiseen, joku saattoi esimerkiksi keskeyttää jonkun toisen kertomuksen, jolloin mielenkiintoinen tarina saattoi olla vaarassa jäädä kuulematta. Näissä tilanteissa moderointi oli tarpeen. Bloor ja kumppanit (2001, 7) kuvaavat, että hedelmällisimmillään keskustelijat käyttävät keskinäisessä vuorovaikutuksessaan itselleen ja ryhmälleen ominaisinta kieltä ja ilmauksia. Tällöin vuorovaikutuksessa rakentuu tutkijasta riippumattomia merkityksiä, joita hän ei välttämättä tavoittaisi muuten. Erityisen antoisaakin onkin ollut kokea, kuinka uusi keskustelun aihe avautuu yhden osallistujan kertomuksen kautta, minkä jälkeen muut osallistujat tuovat esille omia kokemuksiaan aiheesta, vieden keskustelua edelleen kohti avauksia uusiin aiheisiin. Siten esiin on tullut paljon sellaisia kertomuksia, joita kohti keskustelua olisi ollut valmiiden kysymysten avulla vaikea ohjata tai edes osata kysyä niistä.

Aineistonkeruutilanteet ja kokeneen tutkijan avustaminen tilanteessa, jossa etukäteen ajateltu toimintatapa vaihtuikin aivan erilaiseksi, oli itselleni valtavan opettavaista. Mikäli olisin toteuttanut aineistonkeruun yksin, en varmastikaan olisi uskaltanut toimia ilman haastattelurunkoa. Kuten edellä olen tuonut esiin, ryhmäkeskustelussa tutkija ei kontrolloi keskustelua (Bloor ym. 2001, 48–49). Tutkijan tehtävänä on sen sijaan toimia moderaattorina, herätellä keskustelua silloin, kun sitä ei muuten synny tai toisaalta pitää keskustelua varsinaisessa aiheessa sekä esittää tarkentavia kysymyksiä (Wilkinson 2004, 177–178). Toisaalta on myönnettävä, että minulla kesti jonkin aikaa ennen kuin oivalsin, että voin luottaa siihen, että naiset hoitavat itse keskustelun, eikä minun tarvitse siihen välttämättä osallistua. Aluksi ajattelin jollakin tavoin epäonnistuneeni, mikäli en sanonut juuri mitään keskustelun lomassa. Vasta usean tapaamisen jälkeen ymmärsin, että oleellista on naisten keskenään käymä keskustelu ja mikäli itse voimme jättäytyä siitä sivummalle – tai emme saa suunvuoroa kuten usein kävi – on se vain positiivista, eikä merkki epäonnistumisesta (ks. Bloor ym. 2001, 48).

Toisaalta välillä minun oli vaikea pysytellä sivustaseuraajana, mikäli naiset pohtivat esimerkiksi jotakin palveluihin tai niissä asiointiin liittyvää kysymystä, kuten saako asiakas itse valita, mitä terveysasemaa käyttää tai mitä toimeentulotuen siirtyminen Kelaan konkreettisesti tarkoittaa. Minusta olisi tuntunut väärältä olla vastaamatta ja kommentoimatta heidän kysymyksiinsä, sillä kyse oli usein heidän elämäänsä oleellisesti vaikuttavista asioista ja tieto oli heille siksi tärkeä.

Toisaalta tulevana sosiaalityöntekijänä koin usein myös häpeän tunteita tilanteissa, joissa en osannut antaa vastausta johonkin naisia askarruttavaan sosiaalipalveluita koskevaan kysymykseen.

Aloittaessani tutkimusavustajana hankkeessa oli ensisijaisena tehtävänäni huolehtia keskustelujen nauhoituksista ja alustavasta litteroinnista. Päästessäni mukaan ”kentälle” olen tiedostanut olevani tietyllä tavalla ulkopuolinen ja siksi riippuvainen naisten luottamuksesta. Minulla ei ole ollut antaa muuta taetta osaamisestani tai luotettavuudesta tutkijana, tai edes ihmisenä, kuin oma käyttäytymiseni. Olen halunnut olla naisten luottamuksen arvoinen. Olen kokenut, että tapaa-misemme ovat muodostuneet tutkimukseen osallistuneille naisille merkityksellisiksi. Naiset ovat kertoneet omasta elämästään hyvin avoimesti, enkä usko, että he olisivat sitä tehneet, elleivät olisi luottaneet meihin ja kokisi tutkimusaihetta tärkeäksi. Toisaalta uskon keskinäistä luottamusta ja ymmärrystä lisänneen keskustelut, joita kävimme myös ennen ja jälkeen ”virallisten” tutkimuskeskustelujen. Pikkuhiljaa roolini kasvoi enemmän teknisestä avustajasta kohti tutkijaa – erityisesti omassa mielessäni itseluottamukseni kasvaessa, mutta koen, että prosessin edetessä myös naiset alkoivat mieltää minua ainakin vähän enemmän tutkijaksi kuin vain pelkäksi mukana kulkeväksi opiskelijaksi.

4.3 Katégoria-analyysi

Kuten edellisessä luvussa toin esille, on tutkimukseni ”problemaattinen” eli tarkempi tutkimuksellinen kiinnostuksen kohteeni tarkentunut vähitellen ja aineistonkeruun myötä. Aineiston keruun alkaessa minulla ei ollut vielä selvillä tarkkaa tutkimuskysymystä, vaan poikkeavuuden kategorioiden rakentumisen näkökulma on tarkentunut prosessin edetessä huomattavasti, että naiset puhuvat melko paljon poikkeavuudesta ja eriarvoisuudesta. Siten analyysiprosessin voi sanoa alkaneen jo aineistonkeruun aikana.

Kuvaan aineiston luku- ja analyysitapaani katégoria- ja diskurssianalyttiseksi. Molemmat metodit perustuvat ajatukselle, että kielellä ja puheella tehdään asioita, ne eivät ole vain kommunikoinnin välineitä (Wood & Kroger 2000, 4; Baker 2004, 164; Juhila ym. 2012b, 51). Katégoria-analyysin perusajatus on, että katégorioita tulee tarkastella siten, kuinka ihmiset itse niistä puhuvat ja ne ymmärtävät (Hester 1998, 136). Tämän ajatuksen mukaisesti olen analyysissäni etsinyt

keskusteluaineistosta kohtia, joissa tulkintani mukaan puhutaan poikkeavuudesta. Edellisessä luvussa kuvaamani kategoria-analyysin keskeiset periaatteet ja käsitteet ovat auttaneet analyysissä poikkeavuuden tunnistamisessa ja lopulta kategorioiden rakentamisessa.

Saadakseni kokonaiskuvan aineistosta, aloitin analyysin lukemalla aineistoa huolellisesti läpi. Woodin ja Krogerin (2000, 87) mukaan aineiston lukukertojen määrä ja tarkkuus riippuvat esimerkiksi tutkimuksen tarkoituksesta, aineistosta sekä tutkimuskysymyksestä, mutta joka tapauksessa huolellinen aineistoon perehtyminen on välttämätön osa analyysiä. Huolellinen lukeminen auttaa myös hahmottamaan, onko alun perin suunniteltu analyysitapa ylipäätään mahdollinen tai tarjoaako aineisto kenties jotain muuta tutkimuksellisesti kiinnostavaa. Poikkeavuuden kokemukset eivät ole jotakin, joka löytyisi tekstistä nopealla vilkaisulla, minkä vuoksi luin tekstin tarkasti läpi useampaan kertaan. Ryhmä- ja yksilökeskustelujen aikana heränneiden ajatusten johdosta tein jo ensimmäisellä lukukerralla joitakin merkintöjä aineistoon. Päätin jatkaa aineiston lukemista syventyen tarkemmin aina yhden tapaamisen aineistoon kerrallaan. Tämän tarkan lukukerran aikana merkitsin aineistosta kaikki kohdat, joissa tulkintani mukaan tavalla tai toisella puhutaan poikkeavuudesta ja lopuksi kopioin kyseiset kohdat erilliseen tiedostoon. Toistin saman jokaisen tapaamisen aineiston osalta.

Analyysissäni poikkeavuus ymmärretään ihmisiin liitettävänä määreenä, personoituna kategoriana (Juhila ym. 2012b, 55). Minua on kiinnostanut yleisestä ”kulttuurisesta normaalista” eroavaksi määritely käyttäytyminen, toiminta tai tilanteet. Ymmärrän ja määrittelen poikkeavuuden analyysissäni siis määreeksi, joka ei koske kaikkia, vaan vain tiettyä osaa ihmisistä. Näin ollen olen tehnyt omaa analyttistä tulkintaani sen suhteen, milloin ajattelen olevan kyse poikkeavuudesta. Tällainen tekstin tulkinta ja erittely kuuluu keskeisesti kategoria-analyttiseen tutkimukseen. (Baker 2004, 174; Juhila ym. 2012b, 63, 68–69.)

Aineistossa ei tarvitse ilmetä sanaa ”poikkeava” tai jotakin sen synonyymiä, jotta ote olisi analyysini kannalta kiinnostava. Poikkeavuus voi ilmetä aineistossa esimerkiksi kategoriaparien kautta tai kategorioihin liitettävien määreiden kautta. Siten poikkeavuuden kategoria voi olla puheessa läsnä, vaikkei sitä mainittaisikaan (Nikander 2010, 205). Tekstiä lukiessani olen pyrkinyt olemaan aineistolle avoin, hylkäämään ajatukset itsestäänselvyyksistä ja toisaalta ”oppikirjamaisesta” tavasta määritellä poikkeavuus (Wood & Kroger 2000, 91–92). Keskeinen huomioni aineistossa suuntautuu siis siihen, mitä keskustelijat puheellaan tekevät. Siten analyysissä on merkityksellistä myös se, miksi jotakin sanotaan ja mihin sillä pyritään tai mitä jätetään sanomatta ja

mistä se puolestaan kertoo. (Wood & Kroger 2000, 95, 92–93; Juhila ym. 2012b, 51; Juhila ym. 2012a, 24; Baker 2004, 174.)

Seuraavassa vaiheessa otin tarkempaan analyttiseen tarkasteluun vain keräämäni poikkeavuutta koskevat otteet ja lähdin perehtymään niihin tarkemmin. Soveltamaani kategoria- ja diskurssi-analyttistä aineiston lukutapaa ei voi toteuttaa mekaanisesti noudattamalla tiettyjä, ennaltamäärittäviä vaiheita. Sen sijaan analyysi on prosessi, joka edellyttää aineiston ja myöhemmin tarkastelun kohteeksi valittujen otteiden tarkkaa tulkintaa, niiden purkamista osiin ja uudelleenjärjestelyä (Wood & Kroger 2000, 96). Siten myös omassa tutkimuksessani analyysiprosessi on ollut monivaiheinen ja analyysi on syntynyt vähitellen. Tarkastellessani keräämiäni poikkeavuutta kuvaavia otteita vertailin niitä keskenään nähdäkseni, liittyvätkö otteet toisiinsa ja onko otteille löydettävissä yhteistä teemaa. Samalla tarkastelin naisten omaa asemoitumista suhteessa puheessa esiintyvään poikkeavuuteen. Tätä vertailua tehdessäni aloin rakentaa otteista kategorioita, jotka nimesin niitä kuvaavalla nimellä. Välillä kategoriat olivat eksplisiittisesti puheessa läsnä, kuten nistin ja narkomaanin kategoriassa ja välillä ne vaativat enemmän puheen tulkintaa.

Analyysi on ollut jatkuvaa vuoropuhelua aineiston kanssa. Alussa keräämäni poikkeavuutta ilmentävät kohdat toimivat hyvänä tapana saada analyysi liikkeelle ja saada rakennettua alustavia teemoja ja kategorioita, mutta analyysin edetessä tällainen lähestymistapa alkoi tuntua liian kahlitsevalta. Siksi päädyin palaamaan uudestaan koko aineiston pariin mielessäni jo syntyneet kategoriat. Näin on syntynyt taas uusia ideoita ja avauksia. (Vrt. Wood & Kroger 2000, 88.) Yhdyn Woodin ja Krogerin (2000, 179) ajatukseen siitä, että analyysin ja tulosluvun kirjoittamista on vaikea täysin erottaa toisistaan. Siten analyysi on rakentunut monivaiheisen kirjoitusprosessin myötä, kokeillen eri vaihtoehtoja ja tapoja tulkita aineistoa, minkä tuloksena on syntynyt nyt käsillä oleva analyysiluku. Mukana olevat otteet antavat lukijalle mahdollisuuden arvioida tekemiäni tulkintoja.

4.4 Eettinen pohdinta tutkimuksesta ja sen toteuttamisesta

Tutkimusaiheeni pureutuu sosiaalityön tutkimukselle ominaisesti sensitiiviselle alueelle (Rauhala & Virokannas 2011, 244). Tutkittaessa ihmisiä ja heidän henkilökohtaisia kokemuksiaan on otettava tarkoin huomioon tutkimusetiikka (mts. 236–237). Rauhala ja Virokannas (mts. 239) viittaavat Tutkimuseettisen neuvottelukunnan mietintöön (2009) ja siinä mainittuun kolmeen osa-

alueeseen, joiden avulla tutkimuksen eettisyyttä on mahdollista arvioida. Osa-alueet ovat itsemääräämisoikeus, vahingoittamisen välttäminen sekä yksityisyys ja tietosuoja. (Ks. myös Kuula 2015, 44.) Tarkastelen tutkimustani näiden osa-alueiden kautta.

Tutkimukseen osallistuvien itsemääräämisoikeuden kunnioittamisen lähtökohtana on, että tutkimukseen osallistumisen tulee olla vapaaehtoista ja toisaalta siihen osallistuvien tulee saada tietoa tutkimuksesta (Rauhala & Virokannas 2011, 240; Kuula 2015, 45). Mikäli tutkimusta tehdään jossakin virallisessa yhteisössä tai organisaatiossa, tulee siihen yleensä pyytää tutkimuslupa (Rauhala & Virokannas 2011, 240). Tutkimukseen osallistuvat naiset on tavoitettu huumeita käyttäville naisille suunnatun tukiryhmän kautta. Aloittaessani aineistonkeruun avustajana Virokannaksen hankkeessa ja lähtiessäni suunnittelemaan omaa tutkielmaani, oli hanketta varten jo haettu ja saatu tutkimuslupa A-klinikkasäätiöltä. Tutkimushanketta oli myös jo kertaalleen esitelty tukiryhmään osallistuville naisille. Pyysin A-klinikkasäätiöltä tutkimuslupaa oman tutkielmani osalta, ja se myönnettiin joulukuussa 2015. Tutkimuksesta kiinnostuneille tukiryhmän osallistujille järjestettiin vielä toinen infotilaisuus lokakuussa 2015 ennen aineistonkeruun aloittamista, missä olin myös itse mukana. Osallistumiseeni kysyttiin etukäteen suullisesti lupa tukiryhmän työntekijöiltä, jotka kertoivat tulostani tapaamiseen osallistuville naisille. Vielä paikan päälle tullessa varmistettiin, sopiiko minun osallistumiseni varmasti kaikille paikalla olijoille. Kukaan ei vastustanut sitä, ja alusta pitäen minusta on tuntunut, että osallistumiseeni on suhtauduttu positiivisesti.

Tukiryhmän osallistujat ovat saaneet itse päättää, haluavatko he osallistua tutkimukseen. Lisäksi heille on kerrottu, että heillä on oikeus keskeyttää osallistuminen tai osallistua tutkimukseen siinä määrin, kuin itselle tuntuu sopivalta. Heille on kerrottu, ettei tutkimukseen osallistuminen tai osallistumatta jättäminen vaikuta mitenkään heidän tukiryhmässä oloonsa tai palveluiden saantiin. Naisten osallistumisesta ei kerätty etukäteisilmoittautumisia, mikä olisi saattanut tuntua naisista sitovalta. Tutkimukseen osallistuminen on muutoinkin ollut hyvin vapaata. Koska etukäteisilmoittautumista ei ollut, sai kuka tahansa asiasta kiinnostunut tulla tapaamisiin. Kuitenkin aina, kun tapaamisessa oli mukana uusia osallistujia, kerrottiin heille tutkimuksesta ja sen toteutamisesta.

Itsemääräämisoikeuden toteutumista on myös tutkimukseen osallistuvien oikeus tietää miten ja mitä heistä kirjoitetaan sekä mahdollisuus puuttua siihen (Rauhala & Virokannas, 2011, 240).

Haluan pitää huolen ainakin siitä, että tutkimukseen osallistuneet saavat halutessaan lukea valmiin tutkimuksen. Tämä kuitenkin edellyttää, että tutkimukseen osallistuneet ovat tutkimuksen valmistuessa edelleen tukiryhmän kanssa tekemisissä ja sen kautta tavoitettavissa.

Vahingoittamisen välttämisen osalta on keskeistä, että ennen tutkimuksen toteuttamista on pohdittu, mitä tutkimuksesta voi tutkimukseen osallistuville seurata (Rauhala & Virokannas 2011, 241). Ihmistieteellisestä tutkimuksesta seuraa harvoin fyysisiä vahinkoja, mutta henkiset, taloudelliset ja sosiaaliset vahingot voivat olla mahdollisia (Kuula 2015, 45). Ikävistä kokemuksista puhuminen voi olla henkisesti hyvin raskasta. Aineistonkeruutilanteissa pyrimme olemaan herkkiä naisten tunteille ja antamaan mahdollisuus tarvittaessa jättää asian käsittely kesken. Etukäteen on ollut myös syytä pohtia, millaista tietoa tutkimuksessa voi kertyä ja voiko siitä aiheutua eettisiä ongelmia (Ryen 2011, 420). Päihteitä käyttävien naisten elämäntilanne voi olla vaikea ja heillä voi olla erilaisia avuntarpeita, jotka ilmenevät tutkimusta tehtäessä. Tällaisia tilanteita on tullut esiin ja niistä on keskusteltu naisten kanssa aineistonkeruun aikana ja tarvittaessa neuvottu avun hakemisessa. Asiassa on ollut hyväksi se, että tutkimukseen osallistuvat naiset olivat jo tuen piirissä tukiryhmän kautta.

Käyttäessäni tutkimuksessa kategoria-analyysiä ja diskurssianalyttistä lukutapaa olen pohtinut paljon sitä, miten kirjoitan naisten kertomuksista ja kokemuksista. Pohdinta on aiheellinen myös vahingoittamisen välttämisen näkökulmasta (Kuula 2015, 46). Valitsemani analyysitapa edellyttää valittujen otteiden ja niiden sisältämien ilmausten tarkkaa analysointia ja olen miettinyt, miltä tekstin näkeminen tutkimukseen osallistuvista naisista mahtaa tuntua. Onhan mahdollista, että analyysissäni heidän sanomansa on muuttunut heidän mielestään täysin muuksi, kuin mitä he ovat omasta mielestään tarkoittaneet. Olen kuitenkin pyrkinyt rakentamaan analyysini eettisesti kestäväällä tavalla sekä olemaan naisia ja heidän kertomuksiaan kohtaan kunnioittava. On myös syytä korostaa, ettei kategoria-analyysissä ole tarkoitus vahvistaa päihteitä käyttävien ihmisten kategorisoimista, vaan päinvastoin tehdä sitä näkyväksi ja luoda mahdollisuus sen kyseenalaistamiselle.

Tutkittaessa sensitiivistä aihetta, on luottamuksellisen suhteen syntyminen tutkijan ja tutkimukseen osallistuvien kanssa erityisen tärkeää. Tutkimukseen osallistuvat naiset ovat voineet kokea hyvinkin negatiivista kohtelua esimerkiksi sosiaalityöntekijöiden tahoilta ja se voi vaikuttaa keskinäiseen suhteeseemme. Rehellisesti sanottuna en ollut ennen ensimmäistä tapaamistamme ot-

tanut huomioon, että ”sosiaalityöntekijä-statukseni” voisi määrittää minut naisten silmissä negatiivisesti. Asia tuli esille vasta tukiryhmän työntekijän kehuessa sitä, että minua esiteltäessä korostimme naisille olevani heidän puolellaan, ”vaikka olenkin sosiaalityöntekijä-opiskelija”. Tämä oli itselleni hyvä muistutus sen suhteen, että oma näkemykseni sosiaalityöstä ja -työntekijöistä ei ole se ainoa mahdollinen. En kuitenkaan aineistonkeruun aikana kokenut ”statuksestani” olevan haittaa.

Tutkimuksen seurausten osalta on myös tärkeää pohtia tutkimuksen hyöty- ja tietoarvoa (Rauhala & Virokannas 2011, 246–247). Rauhala ja Virokannas (mts. 238) viittaavat useisiin lähteisiin tuodessaan esille, ettei tutkimus voi olla vain tutkijaa ja tiedeyhteisöä hyödyttävää, vaan eettisesti kestävässä tutkimuksessa myös osallistujat saavat siitä hyötyä. Pidän yhteiskunnallisesti tärkeänä, että voin tutkimuksen myötä tuoda palvelujärjestelmän heikkouksia sekä hyviä puolia esiin naisten omien kokemusten kautta. Tutkimustulokset voivat olla hyödyksi kehitettäessä palveluja vastaamaan paremmin naisten tarpeita. Aineistonkeruun myötä olen havainnut, että tutkimuksen aihe herättää naisissa paljon tunteita ja he ovat pitäneet aihetta erittäin tärkeänä. On vaikuttanut siltä, että naiset ovat olleet innoissaan siitä, että voivat olla mukana tuomassa heille tärkeitä asioita esiin laajemmalle yleisölle.

Tutkimuksessa on huolehdittu naisten anonymiteetistä ja tietosuojasta (ks. Rauhala & Virokannas 2011, 242–243). Osallistujille on kerrottu, että keskustelut nauhoitetaan ja aineisto litteroidaan. Naiset ovat saaneet itse päättää, kuinka paljon ja mitä tietoja he itsestään kertovat (ks. Kuula 2015, 47). Emme ole kysyneet tai kirjanneet ylös aineistoa kerätessämme naisten oikeita nimiä, vaan heille ja kaikille muille aineistossa esiintyville henkilöille on keksitty peitenimet jo litterointivaiheessa. Litterointivaiheessa myös muut tunnistamisen mahdollistavat nimet, kuten kaupunkien tai asuinalueiden nimet, on poistettu. Naisille on kerrottu, että osallistuessaan tutkimukseen tukiryhmän piirissä, on mahdollista, että he tunnistavat toisensa tutkimuksesta. Tätä seikkaa on ollut käytännössä mahdotonta estää. Tutkimusta tehdessäni ja sen jälkeenkin olen sitoutunut noudattamaan salassapitoa koskien kaikkea, mitä tutkimuksen aikana olen saanut tietooni. Tutkimusaineistoa on käsitelty huolellisesti tutkimuksen teon aikana eikä sitä ole päässyt lukemaan kukaan muu.

Kuten edellä olen tuonut esille, olen hyödyntänyt tutkimuksessa Elina Virokannaksen hanketta varten kerättyä aineistoa. Olemme tehneet yhteistyötä paitsi aineistonkeruun osalta, myös sen

vuoksi, että Virokannas on toiminut tutkielman ohjaajana. Olemme kirjoittaneet omia tutkimuk-
siamme osin yhtäaikaaisesti lähes saman aineiston parissa, minkä vuoksi pitäydyimme tiiveim-
mässä työskentelyvaiheessa tarkoituksella erossa toistemme teksteistä. Väistämättäkin saman ai-
neiston äärellä syntyy kuitenkin yhteneväisiä näkökulmia ja havaintoja. Toisaalta ne tuovat ja
ovat jo tuoneet synergiaetuja tutkimustyöhön, sillä tutkielman valmistuttua jatkamme edelleen
tutkimusaiheen ja -hankkeen parissa työskentelyä.

5 NAISTEN PUHEESSA RAKENTUVAT POIKKEAVUUDEN KATEGORIAT

Olen tarkastellut analyysissä, millaisia poikkeavuuden kategorioita huumeita käyttävien naisten puheessa rakentuu heidän keskustellessaan sosiaali- ja terveyspalvelujärjestelmää koskevista kokemuksistaan. Halusin myös selvittää, miten naiset asemoivat itseään suhteessa näihin kategorioihin. Naisten puheessa poikkeavuus merkityksellistyi eri tavoin ja poikkeavuudelle määrittyi erilaisia perusteita. Esittelen seuraavaksi tutkimuksessani rakentuneet neljä poikkeavuuden kategorioita, jotka olen nimennyt seuraavasti: nisti ja narkomaani, palveluihin sopimaton, arvioinnin alainen äiti sekä alempiarvoinen ihminen.

Esittelen aineiston analyysissä myös aineisto-otteita. Oteissa tutkija viittaa Elina Virokannakseen ja opiskelija viittaa minuun, tutkielman tekijään. Muut oteissa esiintyvät henkilöiden nimet ovat tutkijan ja opiskelijan keksimiä. Myös muut tunnistamisen mahdollistavat tekijät, kuten paikan nimet on poistettu oteista. Lisäksi muutamassa kohdassa olen häivyttänyt selkeästi muista puhujista poikkeavaa murretta estämään tunnistettavuutta. Ryhmäkeskusteluissa päällekkäistä puhetta esiintyi välillä hyvin runsaasti, joten luettavuuden helpottamiseksi olen poistanut oteista minimipalautteita, esimerkiksi ”*yym*”, ”*ni*” niiltä osin kuin poistaminen ei ole vaikuttanut oteessa rakentuviin merkityksiin. Samoilla perusteilla olen karsinut joissakin oteissa myös runsasta täytesanojen käyttöä, kuten ”*tota*”, ”*niinku*”, ”*et*”.

5.1 Nisti ja narkomaani

Palvelujärjestelmän kontekstissa puhuttaessa naiset viittasivat välillä itseensä termillä ”nisti” tai ”narkomaani”. Tästä huolimatta tulkitsen nisti- ja narkomaani -nimitysten viittaavan ennemminkin muiden taholta tehtävään kategorisoimiseen. Ensimmäinen aineisto-ote¹ kuvaa tutkijan

¹ Litteroinnissa esiintyvien merkkien selitykset ovat:
[päällekkäisen puheen alkamiskohta
/ lyhyt, alle sekunnin mittainen tauko
// yli sekunnin mittainen tauko
/// useamman sekunnin mittainen tauko
(-) epäselväksi jäänyt puhe, (-) sana tai (-) enemmän
(...) oteesta poistettu sanoja
(tutkijan kommentti)
{ itkuinen ääni

Seuraavaksi käsittelen kahta keskusteluotetta, jotka kuvaavat terveydenhuollossa tapahtunutta asiointia ja joissa nistiksi ja narkomaaniksi kategorisointi sekä sen seuraukset tulevat esille. Oteissa rakentuu myös kaksi erilaista tapaa suhtautua nistiksi määrittämiseen. Ensimmäisessä oteessa Jaana kertoo asiointistaan terveydenhuollon päivystyksessä, jonne hän on mennyt loukattuaan selkänsä.

Jaana Joo se oli se yks kerta joo ku mä menin selän takii siis niinkun / mut oli tönästy sillain (...) et / niinku satutin selkäni (...) ja ku se se osu just semmoseen kohtaan minkä mä oon aikasemminki satuttanu niin (...) sit se mä menin päivystykseen ja (...) / siis siel / oltiin kyl siis niinku / jotenki siis tosi tylyi heti ku vaan nähtiin mun tiedot et ahaa niinku narkomaani nini / niinku et ”ota buranaa ja / kyl se siitä niinku” (...) // nii / en mä tiedä mä näin jonku semmosen punasen merkinnän siel mun kohalla niinku et siel on joku semmonen et ei missään nimessä vahingossakaan mitään misson kolmioo ja niinku / et vaik niinku

(jatkuu hieman myöhemmin samassa keskustelussa)

Jaana Nii / joo koska siis en mä saa mitään / niinku mullon siis tää selkä vaivannu jo pitkään ja siis / ei ne niinku ne ei suostu edes kuvaamaan sitä vaik mä oon ite halunnu et se kuvataan mut ne sanoo vaan et ”ei sä oot nii nuori et ei viitti sulle et siit tulee sitä säteilyy ja muuta et ei sitä viitti” niinku mä oon molemmilt / puolilt satuttanu selkäni ni et mullon menny siis jotku niskanikamat yhteen täällä ja / niinku

Tutkija Ni sua ei oo kertaakaan kuvattu

Jaana Ei kertaakaan ei vaik mä oon niinku / pyytäny

Jaana kuvaa tilannetta, jossa hän on joutunut jonkun tönäisemäksi, ainakin siis lievän pahoinpitelyn kohteeksi loukaten selkänsä samasta kohtaa, jonka oli loukannut jo aiemmin. Hän kuvaa päivystyksessä kohtaamansa henkilökunnan käytöksen muuttuneen tylyksi heti, kun henkilökunta on nähnyt potilastiedoista merkinnän hänen huumeidenkäyttötaustastaan. Paulasta poiketen Jaana ei viittaa itseensä nistinä, vaan narkomaanina. Jaanan käyttämä ilmaus ”*ahaa niinku narkomaani*” ilmentää henkilökunnan taholla tapahtunutta oivallusta hänen taustastaan, mikä johtaa Jaanan mielestä erilaiseen asenteeseen häntä kohtaan. Lisäksi Jaana kertoo nähneensä ilmeisesti potilastietojärjestelmässä kohdallaan punaisen merkinnän. Hän arvelee sen viittaavan hänen narkomaanitaustansa, jonka vuoksi hänelle ei saa määrätä kolmiolääkkeitä. Jaana tulkitsee merkinnän johtaneen siihen, että hänelle ei määrätä mitään vahvoja kipulääkkeitä, kehotetaan vain syömään Buranaa.

Jaanan oma arvio hänen tarvitsemastaan hoidosta ei ollut sama kuin hoitohenkilökunnan. Hänen mielestään hänen selkänsä olisi tullut kuvata jo aiemmin syntyneen vamman johdosta, mutta sitä ei ole pyynnöistä huolimatta suostuttu tekemään. Syyksi on kerrottu nuori ikä ja kuvaamisesta tuleva säteily, mutta Jaana tulkitsee todellisen syyn olevan hänen huumeidenkäyttötaustansa. Jaana tekee puheessaan selkeää eron hänen ja henkilökunnan välille. Hän ei erottele henkilökunnasta lääkäreitä tai hoitajia, vaan määrittelee koko henkilökunnan sanalla ”ne”:*”ne ei suostu ees kuvaamaan sitä”, ”ne sanoo vaan”.* ”Ne” näyttättyvät porukkana, jotka määrittelevät hänet narkomaaniksi. Jaanan puheessa ”narkomaanius” näyttättyy perusteeksi sille, ettei hän saa samanlaista kohtelua ja hoitoa kuin muut. Otteesta kuvastuu avuttomuus muuttaa tilannetta terveydenhuollon ja sen toimijoiden, ”niiden”, edessä.

Seuraavassa otteessa Maija kertoo asiointikokemuksestaan terveysasemalla. Maija on ollut pitkään korvaushoidossa ja korvaushoito tapahtuu terveysaseman kautta. Korvaushoitolääkkeensä hän hakee itse apteekista.

- Maija Mä justiin / mä tapasin / mun / mä oon / ollu neljätoist vuotta korvaushoidossa / ja / mul vaihtu nytte / pari vuot koht kaks vuotta sitten ni lääkäri
- Tutkija Joo
- Maija Normaalisti kyl ku hoitosopimus kirjojetaan ni siin on kaikki kolme paikalla et asiakas hoitaja ja lääkäri / mut että en mä / mä olin vaa hoitajan kanssa ja kirjotin / sen / nimen ja sit jossain vaiheessa mulle palautettiin se lappu mis oli sen lääkärin allekirjotus / no mä sitte viime ti maanantaina mul oli lekuri aika sille tälle mun omalle lääkärille
- Tutkija Joo
- Maija Menin sit sinne ja / oli aika lailla nyrpeen näkönen mä aattelin et no voi vittu näinkö tää nyt sit lähtee heti aluks (nauraen) ja / mut sitte tota / mä aattelin et no ei nyt / tää ei saa / mä menin sit vaa sillee / sit se ei ollu niinku ollenkaan sen ajatuksena et se kättelis mua tai mitään mut sit mä menin vaa / ”no moi et nii mä oon se Maija et sähän oot vast kaks vuotta ollukin mun lääkäri et hauska tavata” (naurua) // et tota / mut // se siit niinku vähä pehmeni mut mä näin et se joutu sillai puristaa
- Anna [Tulee niinku siihen tilanteeseen mukaan
- Maija [(-) sillee että (matkii lääkäriä) ”Mä en nyt / yritän olla ku ihminen tot kohtaan vaik se onki nisti” (naurua) / se paisto niin läpi siitä et se oli [/ teennäistä kuitenkin
- Teija [Joo
- Maija Et se oikein vaik näin oikeesti se / annoin pointsit sille siit yrityksestä (nauraa)

Maija tuo otteen alussa esille, että hänen korvaushoitosopimuksensa tekotilanne hoidettiin normaalista poikkeavalla tavalla. Maijan mukaan normaalisti läsnä ovat asiakas, hoitaja sekä lääkäri, mutta hän tapasi vain hoitajan, ja lääkärin allekirjoittama sopimus toimitettiin hänelle myöhemmin postissa. Kahden vuoden jälkeen Maijalla on tullut tarvetta asioida tällä hänen omalla lääkärillään. Maija kertoo huomanneensa lääkärin olevan tapaamisessa aluksi ”*aika lailla nyrpeen näkönen*” ja tulkinneensa, että yhteistyö hänen kanssaan lähtee heti huonoissa merkeissä liikkeelle. Lääkärin ”nyrpeys” määrittyy Maijan puheessa hänen huume- ja korvaushoitotaustastaan johtuvaksi. Maija kertoo kuitenkin menneensä reippaasti esittäytymään lääkärille. Lääkäri ei olisi omasta aloitteestaan kätellyt Maijaa, mikä näyttäytyy Maijan puheessa osoituksena epäkohteliaasta käytöksestä häntä kohtaan. Kommentti ”*mä oon se Maija*” näyttäytyy pyrkimyksellä näpäyttää lääkäriä siitä, että tämä oli ollut vastoin normaalia tapaa poissa hoitosopimuksen allekirjoitustilanteesta kaksi vuotta aiemmin. Maijan puheessa lääkäri määrittyy melko henkilökohtaiseksi, ”*omaksi*” työntekijäksi terveydenhuollon järjestelmässä. Tästä syystä Maijan mielestä heidän olisi tullut tavata jo aiemmin eikä vasta nyt kahden vuoden kuluttua hoitosuhteen alkamisesta.

Vaikka Maijan kertomuksessa lääkärin käytös näyttää pehmenneen Maijan oman toiminnan johdosta, ei Maija kuitenkaan kokenut lääkärin ystävällisyyden olleen aitoa, vaan läpinäkyvää yritystä kohdella häntä normaalilla tavalla: ”*yrityn olla ku ihminen tot kohtaan vaik se onki nisti*”. Nistiksi määrittymisen näyttää siis määrittävän, kuinka lääkärin tulisi Maijaa kohdella. Puheessa rakentuu kuva siitä, kuinka terveydenhuollon ammattilaisen silmissä nisti ansaitsee nistin kohtelua, ei ihmisen kohtelua. Maija kuitenkin määrittää itsensä aktiivisena toimijana vastustaen nistin kategorian ja siitä seuraavaa huonoa kohtelua. Maijan puheesta saa käsityksen, että vastustuksellaan hän sai hieman muutettua lääkärin häntä kohtaan osoittamaa kohtelua, mutta Maijalle se näyttäytyy kuitenkin teennäisenä.

Edellisissä otteissa Maija on ainoa, joka selkeästi tuottaa aktiivista nistin ja narkomaanin kategorian vastustusta palvelujärjestelmässä esimerkiksi vaatien lääkäriä kohtaamaan hänet kohteliaasti kätellen ja esittäytyen. Myös Paula kyseenalaistaa puheessaan nistin kategorian jäsenyyden, muttei kuitenkaan aktiivisesti sitä vastusta. Jaanan asemoituminen kategorian jäsenyyteen tai sen oikeutukseen ei käy otteesta selville. Paulan ja Jaanan otteista välittyy kuitenkin mahdottomuus muuttaa tilannetta olivatpa he nistiksi/narkomaaniksi määrittymisestä mitä mieltä tahansa. Käsitellyistä otteista rakentuva kuvaus nistiksi ja narkomaaniksi määriteltyjen ihmisten kohtelusta

on mielenkiintoinen. Jaanan otteesta rakentuu kuva ainaisesta tyllystä kohtelusta, joka ei muutu, kun taas Maijan otteessa lääkärin käytös muuttuu ainakin näennäisen kohteliaaksi. Otteiden valossa näyttäisi kuitenkin siltä, että kategorian jäsenyydestä irtisanoutuminenkaan ei ehkäise kategorian jäseneksi määrittymistä palvelujärjestelmän toimijoiden silmissä. Leimasta papereissa, ot-
sassa tai niskassa ei näyttäisi pääsevän täysin eroon aktiivisesti kategoriaa vastustamalla tai siihen tyytymällä.

5.2 Palveluihin sopimaton

Seuraavana poikkeavuuden kategoriana käsittelen palveluihin sopimattoman kategoriaa. Tähän kategoriaan liittämäni puhetta tuotettiin keskusteluissa hyvin runsaasti. Seuraavissa otteissa naiset kertovat kokemuksistaan tullessaan määritetyksi palveluihin sopimattomaksi. Myös tämän kategorian jäsenyys näyttäisi aiheuttavan ulossulkemista, minkä seurauksena voi jäädä esimerkiksi ilman mielenterveyspalveluita, asuntoa, taloudellista tukea tai ylipäänsä apua. Järjestelmä asettaa naisille ehtoja, jotka on täytettävä saadakseen apua. Ehdot koskevat esimerkiksi järjestelmän edellyttämällä tavalla toimimista, päihteettömyyttä tai päinvastoin riittävän vakavaa päihdeongelmaa tai elämäntilannetta. Naisten puheessa rakentuu kuva palveluiden asiakkuutta koskevien ehtojen ja sanktioiden negatiivisesta vaikutuksesta naisten päihteettömyyteen ja avun saamiseen. Seuraavassa palveluihin sopimattoman kategoriaa tarkastellaan asunnottomuuden, mielenterveyspalveluiden ja työvoimapalveluiden näkökulmasta.

5.2.1 Asunnottomana

Ensimmäisessä otteessa Paula kertoo kokemuksistaan jäätyään asunnottomaksi ja haettuaan apua tilanteeseen sosiaalitoimistosta.

Paula Ja sit ku mä sanoin siitä että / no ku mul ei oo mitään paikkaa niinku ku mun ex-mieheni heittää mut koht ulos ku mä asuin sen sohvalla jonkun aikaa kissoineni

Henna Yym

Paula Niin [nin tota

Anna [Tukiasunnossa [hänkin

Paula [Ni ei ku siis / joo niin oli / niin totanoin / kysyin että no enkö mä nyt pääsis johonki asuntolaan tai johonki / et mullois jossain niinku / peti

Henna Tavarat

- Paula Ni ”sä oot liian hyväkuntoinen asuntoloihin” / mä olin et jaa kiitti vitusti niinku / ja sitte sinne X:ään (asunnottomille tarkoitettuun palveluun) juu pitää olla vähintään puol vuotta ollu asunnoton tai jotain ennen ku voi ees / kuvitella saavansa **ajan** sinne
- Henna Yym (edellisen kommentin aikana)
- Outi (?) Joo (-)
- Paula [Puhumattakaan avusta / mut mä nyt pääsin sit vähän nopeutetulla prosessilla sit loppujen lopuks

Paula kertoo majoittuneensa jonkin aikaa tukiasunnossa asuneen ex-miehensä sohvalla ja ulosheittämissä pelossa hakeneensa tilanteeseen apua sosiaalitoimiston työntekijältä. Paulan sosiaaliviranomaiselle esittämä pyyntö päästä asuntolaan ”*et mullois jossain niinku / peti*” näyttäytyy vähäisenä pyyntönä, sillä kulttuurisesti asuntolat nähdään yleensä viimesijaisina paikkoina (ks. esim. Jokinen 2004, 77; Vanhala 2005). Yhtä hyvin Paula olisi voinut vaatia myös ”kunnollista” asuntoa, pysyvää kotia. Vastauksena pyyntöönsä Paula kertoo kuitenkin saaneensa kuulla olevansa liian hyväkuntoinen päästäkseen asuntolaan, eikä siten tätä viimesijaistakaan asuinsijaa ollut mahdollista tarjota. Lisäksi asunnottomille tarkoitettuihin palveluihin asetettu ehto vähintään puolen vuoden asunnottomuudesta näyttäytyy naisten puheessa ilmeisen kohtuuttomalta vaatimukselta. Toisaalta ehdon täytettyäänkään ei vielä voi olla varma avun saamisesta. Otteen perusteella vasta vähän aikaa asunnottomana ollut tulee kategorisoiduksi palveluihin sopimattomaksi, jolloin avun saanti tilanteessa vaikuttaa mahdottomalta, kun viimesijainenkin asumisvaihtoehto evätään. Otteen lopussa Paula kertoo kuitenkin päässeensä nopeammin palveluiden asiakkaaksi, mutta hän ei tarkemmin avaa sitä, kuinka se lopulta tapahtui.

Seuraavassa otteessa naiset jatkavat keskustelua kohtuuttomasta vaatimuksesta olla pitkään asunnoton saadakseen apua.

- Paula No mun sossu ihminen / pakotti mut sinne (asunnottomille tarkoitettuihin palveluihin) heti ensimmäiseks ilmottautuu mut sit ku mä olin et ei tänne voi ”ku sä oot ollu noin vähän aikaa vasta asunnoton” niinku /
- Outi Yym
- Paula Ni oot siinä sit ketä sä haluat mie [tai ketä sun pitää
- Outi [Yym
- Anna [Nii
- Paula [Miellyttää /
- Anna [Mitä sun pitää olla
- Paula Sä et kelpaa [kenellekään niinku

- Kaisa [Pitääks sun olla selvinpäin vai pitääks sun retkahella käyttää ku / ikinä ei oikein [tiiä niinku et / mitä ne vaatii
- Paula [Nii nii // sitä mäkin kysyin et pitäskö mun alkaa tässä nyt niinku / vetää jotain tai niinku sekoileen et mä saan [sen asuntolapaikan tai ku
- Anna [Nii (-) (muiden päällekkäisiä myötäilyjä)
- Paula Jos mä oon kerta liika hyväkuntoinen ja liian selväjärkinen ni / ni kai mun sit täytyy vaan vaihtaa linjaa jotenkin ihan totaalisti niinku jos mä en tälläsenä kelpaa

Otteessa naiset, erityisesti Paula, tuovat esille turhautumistaan hakiessaan apua asunnottomuuteen, mutta tullessaan määritellyksi palveluihin sopimattomaksi. Ainoana ratkaisuna asiaan näyttää se, että he olisivat oikeanlaisia ja *"kelpaisivat"* oikean tahon silmissä, mutta se, millaisia heidän tulisi olla ja kenen silmissä, jää heille epäselväksi *"ketä sun pitää miellyttää"*, *"mitä sun pitää olla"*. Vaikka kyse on järjestelmän asettamista ehdoista ja kriteereistä, näyttää työntekijöiden rooli naisten puheessa kuitenkin merkittävänä. Tämä tulee esille esimerkiksi Kaisan viitatessa arviointia tekeviin ihmisiin pronomiinilla *"ne"*: *"ikänä ei oikein tiiä mitä ne vaatii"*, mihin Paula jatkaa: *"sitä mäkin kysyin"*, minkä tulkitsen viittaavan hänen työntekijälleen esittämään kysymykseen siitä, miten hänen tulisi muuttaa käytöstään saadakseen asuntolapaikan. Ainoana mahdollisuutena vastustaa palveluihin sopimattomaksi määrittymistä ja saada apua näyttäisi olevan toimiminen järjestelmän edellyttämällä tavalla. Siihen, kuinka kauan on ollut asunnottomana, ei voi heti vaikuttaa, mutta *"riittävän huonokuntoiseksi"* hankkiutuminen on mahdollista. Paulan kohdalla jää avoimeksi, mikä hänen keinonsa päästä nopeammin palveluiden piiriin oli, mutta yksi naisista kertoi toisaalla keskusteluissa alkaneensa tietoisesti ryyppäämään saadakseen asuntolapaikan päihdekuntoutuksesta.

Seuraavaksi käsittelemäni Reetan kertomus antaa kuvan siitä, kuinka niinkin dramaattinen tapahtuma kuin hiv-tartunnan saaminen voisi toimia perusteena sopia palvelujärjestelmän asiakkaaksi ja saada asunto.

- Reetta Tota kokemus / ku mä aikoinaan / pistin kaverille / ja pistin itseäni piikillä sen jälkeen kun olin niin hyvissä / ja kaks päivää myöhemmin mä saan tietää et tällä kaverilla on mahdollisesti hooiivee
- Tutkija Okei (kuiskaten) /
- Reetta Se puol vuotta / se oli hirveet odottaa / mut tota / mä aattelin sillai ku mul oli sillo siihe aikaa / melkein kämppä aika / lähellä lähtöö // mä aattelin positiivisesti / mul on aina / paha / tapa / löytää / jokasest asiasta jotain positiivista (naurahtaen) / ja mä aattelin sillä

hetkellä no jos / jos mulla on hivi / ja kämppä lähtee ni / saanpahan mä ainaki kämpän
/ et en tiää yhtään hivi-potilasta jolla joka ois asunnottomana

Reetta kertoo tilanteesta, jossa piikitti huumausainetta ensin kaverilleen ja sen jälkeen samalla neulalla uudestaan itselleen. Käytetyn neulan käyttäminen näyttäytyy Reetan puheessa tavanomaisesta poikkeavana toimintana, jonka syyksi määrittäyty vahva päihtymystila ”*olin niin hyvissä*”. Hän kertoo kuullessa muutama päivä tapahtuneen jälkeen, että kyseisellä henkilöllä saattaa olla hi-virus. Puolen vuoden odotusajalla Reetta viittaa oletettavasti aikaan, joka tulee odottaa, ennen kuin mahdollinen virus näkyy testeissä. Mahdollinen hi-viruksen tarttuminen herättää Reetassa pelkoa ja puolen vuoden odotusta hän kuvaa ”*hirveäksi*”. Hän kertoo olleensa samoihin aikoihin vaarassa menettää asuntonsa erittelemättä siihen johtaneita syitä sen tarkemmin. Reetta kuvaa ajatelleensa tuolloin, että mahdollinen tartunta voisi tuoda apua uuden asunnon saamiseen, mikäli hän menettäisi entisen asuntonsa, sillä Reetan käsityksen mukaan hiv-positiiviset eivät joudu olemaan asunnottomana ”*et en tiää yhtään hivi-potilasta jolla joka ois asunnottomana*”. Reetan puheessa näyttäytyy siten pelko hiv-tartuntaa, mutta myös asunnon menettämistä kohtaan, sillä puheessa asunnon menettämisestä näyttäisi seuraavan asunnottomuus. Pelätty hiv-tartunta määrittäyty Reetan puheessa kuitenkin eräänlaiseksi ”vapaalipuksi” palvelujärjestelmän asiakkuuteen, jolla välttäisi palveluihin sopimattomaksi kategorisoitumisen. Myöhemmin Reetta kertoi, että testitulokset osoittautuvat negatiivisiksi.

5.2.2 Mielen terveystilanteissa

Seuraavaksi käsittelemme samanaikaiseen mielen terveys- ja päihdeongelmaan liittyvää hankaluutta palvelujärjestelmässä asioidessa. Otteessa puhuva Kaisa on kertonut aiemmin, että hänellä on taustallaan usean vuosikymmenen mittainen päihdehistoria. Hän on kertonut saaneensa ohjauksia ja maksusitoumuksia mielen terveysongelmien vuoksi moniin hoitopaikkoihin vuosien varrella, mutta hoidon aloittaminen tai sen jatkuminen on kaatunut positiivisiin huume-testeihin, sillä hoidoissa on edellytetty päihdeettömyyttä. Seuraavassa Kaisa pohtii käyttämänsä päihteen, kannabiksen, vaikutusta asiaan.

Kaisa Tai siis / ku mun mielestä tää on vähän sillee tyhmää et jos mä nyt käyttäisin viel jotai /
muuta / ku kannabista / ni

Tutkija Nii / ni / sä

Kaisa Eihän mul ois mitään hätää ku / siis mä saisin seulat / puhtaaks / niinku / maks kaks päivää [jos piri kestäis

Tutkija [Joo / mut et kannabis näkyy siellä kauemmin yym

Kaisa Se näkyy siellä // /

Tutkija Nii

Kaisa Ärsyttävän pitkään (puhuen hitaasti) / et pitäiskö mun nyt sit vaihtaa vaan niinku / paskempaan aineeseen sen takia et mä pääsisin hoitoon että tota mulla ei seulat näkyis (hieman myöhemmin samassa keskustelussa)

Kaisa Et / mä nyt oon itseasias jopa valmis /// yrittämään sitä /// seuloja puhtaaks /// mut se et jos mä oon ollu vaik kuukauden polttamatta ni / ei kukaan mistä kukaan tietää et mä oon ollu polttamatta jos mulla seulat paukkuu kuiteski koko ajan / et mä mä en ees pysty alottaa niinku mitään / ennen ku ehkä just varmaan just ekan kolme kuukautta / kaks kuukautta ja sit kauan ne kestää ja /

Kaisa tuo esille kannabiksen pitkän näkymisajan testeissä verrattuna esimerkiksi amfetamiiniin, joka häviää elimistöstä huomattavasti nopeammin. Tulkitsen Kaisan kokevan sen epäreiluna ja ristiriitaisena, sillä mikäli hän käyttäisi jotakin omasta mielestään kannabista ”*paskempaa ainetta*”, hän saisi seulat nopeammin puhtaaksi ja pääsisi siten aloittamaan hoidon. Siten kannabis määrittäytyi Kaisan puheessa paremmaksi ”paihdevaihtoehdoksi” muihin verrattuna. Hieman myöhemmin samassa keskustelussa Kaisa pohtii myös mahdollisuutta yrittää saada seuloja puhtaaksi lopettamalla kannabiksen käyttö. Edelleen Kaisalle turhauttavana tekijänä näyttäytyy kuitenkin se, että hänen olisi odotettava hoidon aloitusta monta kuukautta, siis niin kauan, että testitulokset näyttäisivät negatiivista ”*jos mä oon ollu vaikka kuukauden polttamatta ni / ei kukaan mistä kukaan tietää et mä oon ollu polttamatta jos mulla seulat paukkuu kuiteski koko ajan*”. Kaisan puheessa huumetestit näyttäytyvät siten keinona todistaa mielenterveyspalveluissa, että hän puhuu totta (ks. Virokannas 2003, 268–269). Tämän otteen perusteella palveluihin sopimattoman kategorian jäsenyydestä ei siis pääse palvelujärjestelmän silmissä eroon ennen kuin huumetestit näyttävät negatiivista, vaikka ihminen itse olisi sitoutunut päiheteettömyyteen.

Kaisan toimintamahdollisuudet ovat joko lopettaa päihteiden käyttö kokonaan ja odottaa seulojen puhdistumiseen tarvittava aika, vaihtaa ainetta johonkin, joka häviää elimistöstä nopeammin tai jäädä palveluiden ulkopuolelle. Kaisa on keskusteluissa kertonut hakeneensa apua ja etsineensä ratkaisua tilanteeseensa vuosikausia, mutta tilanne on pysynyt suunnilleen samana. Vaikkei otteen perusteella voi ottaa kantaa siihen, miten päiheteettömyyttä palvelujärjestelmässä

Kaisan kohdalla perustellaan ja mikä merkitys sillä on mielenterveyspalveluissa, näyttää otteen perusteella kuitenkin siltä, ettei huumetestauksella ole ollut kannustavaa vaikutusta lopettaa päihteidenkäyttö (ks. Virokannas 2003, 269). Päinvastoin se on jättänyt hänet välitilaan, jossa avunsaanti on vaikeaa järjestelmän joustamattomuuden vuoksi.

5.2.3 Työvoimapalveluissa

Seuraavassa Ilonan kertomuksessa kuvastuu se, kuinka palvelujärjestelmän näkökulmasta väärin toimiminen sulkee hänet pois kuntouttavasta työtoiminnasta ja johtaa sosiaalietuuden leikkaamiseen. Aiemmin Ilona on kertonut saaneensa kahdellakymmenellä prosentilla leikatun etuuden kaiken lisäksi kaksi viikkoa myöhässä.

Ilona Niinku just tää kaksnyt prosenttii ku mult otettii pois ni se oli just siitä että ku mä olin tuol XX:ssä (kuntouttava työtoimintapaikka) / ja mä dokasin / enkä tullu sinne pariin kolmeen päivään tiätkö ilmottamatta ja sit mä sain sieltä potkut ni sen takii mult otettiin se kaksnyt prosenttii pois / ikään ku mä siitä vittu oppisin niinku / olee juomatta ku mult viedään rahat pois / mikä tiätsä mulle ainaki tuli semmonen semmonen olo et se koko kaks viikkoo ku mul ei ollu penniikää rahaa ku mä odottelin niit rahoii mä olin ihan ympäräissään koko aika niinku / tiätsä ihan siis / en mä nyt siis / kyl mä niinku sillee leikisti syytinki fattaa että jumalauta tää fatta on niinku itseasias tän koko Suomen alkoholismiin syy syy niinku (nauraen) / tie tiedätsä niinku / mut siis se oli vaa leikkii sillee huumoriii mut että / et ku on nii kauheen stressaavaa just siihen stressiin dokaa yleensä rupee niinku / niin /ja näihi vastoinkäymisii tai tälläsiin

Ilona kertoo olleensa poissa kuntouttavasta työtoiminnasta juomisen takia ja koska hän oli poissa ilmoittamatta, sai hän potkut. Potkujen saamista tai niiden syytä hän ei puheessaan kyseenalaista tai kritisoi. Sen sijaan etuuden leikkaamista kahdellakymmenellä prosentilla hän ei hyväksy ja ihmettelee, kuinka etuuden vähentäminen voisi olla hänelle opiksi olla juomatta. Siten etuuden leikkaaminen näyttäytyy puheessa hänelle asetettuna rangaistuksena juomisesta, ei niinkään töiden laiminlyönnistä ja potkujen saamisesta. Ilona kertoo rahojen odottelun syösseen hänet entistä syvemmälle päihteidenkäyttöön, kaksi viikkoa myöhässä olevia rahoja odottaessaan hän kertoo olleensa *”ihan ympäräissään koko aika”*. Hän kertoo nauraen syyttäneensä tuolloin leikillään sosiaalitoimea koko Suomen alkoholismista. Otteen lopulla kuitenkin kuvatun kaltainen tilanne ja siitä aiheutuva stressi määrittävät yleisesti syyksi sille, että Ilona alkaa juoda.

Ilonan otteessa mahdollisuudet vastustaa palveluun sopimattoman kategorian jäsenyyttä näyttävät jäävän vähäisiksi. Asiakkaan näkökulmasta voi hyvin kysyä Ilonan tapaan, millaista apua tuen leikkaamisesta on päihdeongelmasta selviämiseksi, vaikkakaan palvelujärjestelmän näkökulmasta kysymys ei liene edes relevantti. Tässä tapauksessa potkut ja tuen leikkaaminen toimii ulossulkevana kategorisoimisena ja syöksee entistä pahempaan päihdekierteeseen. Toisaalla keskustelussa Ilona kuitenkin kertoi ottaneensa etuuden leikkaamisen johdosta yhteyttä sosiaaliamiehen, jonka avulla hänelle tehty leikkaus peruttiin jälkikäteen. Tämä kuitenkin edellytti hänen omaa aktiivisuuttaan ja valveutuneisuuttaan asiassa ja voidaan olettaa, että kaikilta tämä ei onnistu.

5.3 Arvioinnin alainen äiti

Seuraavissa otteissa naiset kertovat tapahtumista, joiden myötä he ovat äiteinä joutuneet arvioinnin alaisiksi. Tähän kategoriaan liittämässäni puheessa korostuu voimattomuus muuttaa tilannetta. Osan kohdalla arviointi ei ole päättynyt vielääkään, yhden naisen kohdalla se on muodollisesti päättynyt lasten tultua täysi-ikäisiksi. Kuten palveluihin sopimattoman kategoriassa, myös tähän kategoriaan liittämässäni otteissa naisten äitiydelle asetetaan ehtoja ja kriteerejä, jotka heidän tulisi pystyä täyttämään voidakseen asua lastensa kanssa ja toisaalta täyttääkseen ”hyvän äidin” kategoriaan liitettävät vaatimukset. Useilla naisista kuormittava elämäntilanne on kuitenkin aiheuttanut sen, ettei heillä riitä voimia saada täytetyksi heiltä vaadittuja ehtoja.

Käsittelen ensimmäiseksi otetta, jossa Jaana kertoo vuosien takaisesta tilanteesta, jonka tuloksena hänen tuolloin kaksivuotias tyttärensä huostaanotettiin ja Jaana itse jäi asunnottomaksi. Tapahtuman aikaan Jaana asui perhekodissa omassa asunnossa yhdessä tyttärensä kanssa. Kerromus sijoittuu perhekodissa käytyyn kriisineuvotteluun, joka kutsuttiin koolle Jaanan retkahdettua huumeisiin.

Jaana (...) Mä olin sit retkahtanu mä olin ollu puoltoist vuotta täysin kuivilla ja retkahtanu siis yhen kerran olin vetäny siis subua ja / sit ne totani meil oli sit joku kriisineuvottelu siinä ja ne sano et sun pitää lähtee nyt kolmeks viikoks katkalle ja / sit niinku / mä en millään halunnu jättää tyttöö [niinku (-)

Tutkija [Minkä ikänen / tyttö oli silloin
(poistettu pari riviä, kun Jaana muistelee tarkasti, minkä ikäinen tyttö oli)

Jaana Ju just täyt oli täyttäny kaks / joo joo / (...) // sitte totani / niinku no ne rupes sit uhkailee niinku et no sä lennät sit pihalle täält et jos et sä lähe niinku sinne katkollen ja hh / no mä lähin sit soittaa (Katkaisuhoitopaikan nimi) sillo oli viä (Katkaisuhoitopaikan nimi) katko ja niinku ne sano et joo et jos on tollanen tilanne ni pääset tänne heti ja niinku / mä menin takasi sinne neuvotteluun niin / mä sanoin et no nyt mullon niinku paikka et mä voin lähtee vaikka heti sinne niinku et mieluummin (...) / et / mä täält lennän pihalle ja / no / meil oli sillain et meil oli oheishuoltajuus mun äidille niinku jo / olemassa (...) tytlle niinku et se menis sit suoraan sinne ni / ne sano mulle et joo et ei ku me päätettiin jo et sä lensit pihalle ku sä pistit kerran hanttiin (naurahten) (...) / joo en mä voinu sit enää tehä siin niinku / mitään [et ne oli niinku

Opiskelija

[Eli siis sen sun puhelun aikana oli sovittu?

Jaana Joo / joo ni ne oli niinku päättäny että ku mä kerran / pistin hanttiin ni aluks et en haluu lähtee kolmeks viikoks niinku / sinne ni / ni / ne oli sit päättäny kuitenkin sit / vaik mä / siis / kuin yritin puhuu siel et niinku et ettekste nyt ymmärrä niinku et mä jään täst niinku kodittomaks ja mul menee koko elämä ihan niinku / perseelleen

Jaanan kertomuksessa kriisineuvottelu ja koko tilanne näyttäytyvät lähtökohtaisesti epäreiluina, sillä Jaana on ollut tätä ennen puolitoista vuotta täysin erossa päihteistä ja nyt tapahtunut retkahdus Subutexiin on ollut kertaluonteinen, eikä johtanut pitempään päihdeputkeen. Retkahdamisen vuoksi perhekodissa järjestettiin kriisineuvottelu, jossa läsnä on ollut oletettavasti ainakin perhekodin ja lastensuojelun työntekijöitä. Jaanan puheessa rakentuu kuva neuvottelutilanteesta, jossa vastakkain ovat Jaana ja ”ne”, eli työntekijät, jotka määräävät, että Jaanan on lähdettävä katkaisuhoitoon kolmeksi viikoksi. Jaana perustelee lähtemisen vaikeutta sillä, ettei halunnut jättää tyttöään. Vastapuolen uhkailu ”pihalle lentämisestä” sai Jaanan kuitenkin muuttamaan mieltään ja järjestämään itselleen paikan katkolta. Tämän jälkeen hän kertoo saaneensa kuitenkin kuulla, että alun vastustuksen vuoksi työntekijät olivat päättäneet, että Jaanan tytär huostaanotetaan ja samalla Jaana menettää perhekotipaikan ja asuntonsa.

Jaana asui tuolloin perhekodissa, joten Jaanan äitiys oli kategorisoitu arvioinnin alaiseksi jo ennen kuin hän jäi kiinni huumeiden käytöstä. Tapahtunut retkahdus aiheuttaa tarpeen arvioida uudelleen Jaanan kykyä huolehtia lapsestaan. Ehdoksi asetetaan katkolle meneminen, mutta Jaanan sinne lähtemistä kohtaan osoittaman vastustuksen tulkitaan osoittavan, ettei Jaana ole sovelias enää vastaamaan lapsensa hoidosta. Vastustus, johon työntekijät vetosivat, ei kuitenkaan

Jaanan puheessa näytä kohdistuneen katkolle lähtöön sinänsä, vaan siihen, että hän joutuisi olemaan lapsestaan erossa niin pitkän aikaa. Jaana ei puheessaan siten samastu hänelle tarjottuun äidiksi sopimattoman kategoriaan vaan päinvastoin otteessa hän näyttäytyy ”tavallisena äitinä”, joka ei halua olla erossa lapsestaan. Jaana kertoo yrittäneensä vielä tuoda työntekijöille esille heidän tekemänsä päätöksen seurauksia: *”mä jään täst niinku kodittomaks ja mul menee koko elämä ihan niinku / perseelleen”*, mutta sillä ei ollut vaikutusta, vaan tyttö sijoitettiin Jaanan äidin luokse ja Jaana joutui ulos perhekodista. Tapahtumaketju, jonka lopputuloksena Jaana kategorisoidaan sopimattomaksi vastaamaan lapsensa hoidosta, näyttäytyy tilanteena, johon Jaana ei itse pysty vaikuttamaan.

Seuraava ote on hieman myöhemmin käydystä keskustelusta. Tätä ennen Jaana on kertonut tyttären olevan keskusteluhetkellä yli 10-vuotias ja tytär on ollut sijoitettuna isoäitinsä luokse edellä kuvatusta tapahtumasta lähtien. Tyttären huostaanotosta käynnistyi alamäki, jonka seurauksena Jaana alkoi taas käyttää huumeita ja oli muutaman vuoden asunnottomana (vrt. Sinko & Virokannas 2009). Ote alkaa kohdasta, jossa tutkija on kysynyt, millainen Jaanan ja tyttären keskinäinen suhde on tällä hetkellä ja onko tyttären sijoitukseen suunniteltu muutosta. Jaana on kertonut aiemmin, että tytär viettää hänen kanssaan viikonloput.

Jaana Ja totanin / öö no se on ollu melkein siitä / niinku / alusta lähtien ne viikonloput et se on sovittu niin et meidän äiti kattoo että niinku mä oon kunnossa ja näin et niinku / (...) / mut et siis ni ei olla siis puhuttu viel edelleenkään mitään niinku siitä että et pääsiskö se niinku mun kans jossain vaiheessa asumaan ja / noin et mun pitäis olla niinku / nyt mä oon vähän yli vuoden ollu tos korvaushoidossa ni mul pitäis olla niinku / tosi pitkä näyttö sitte[

Tutkija [Ennen ku ne antaa

Jaana Niin niin / et mä luulen et // tyttö eihän täs oo ku (x) vuotta ku se on jo täysikänen ni niinku et / se tulee varmaan asuu sitte niinku (-) elämänsä (-)

Jaana viettää tyttärensä kanssa viikonloput, mutta sopimuksen mukaisesti Jaanan äiti arvioi Jaanan kunnan etukäteen. Otteesta ei käy selville, ketkä sopimuksen ovat tehneet, Jaana yhdessä äitinsä kanssa vai onko sopimus tehty ensimerkiksi Jaanan äidin ja lastensuojelun kesken, jolloin Jaana ei ole voinut asiaan vaikuttaa. Joka tapauksessa arvioinnin alaisen kategoria on Jaanan äitiydessä edelleen läsnä. Tyttären huollon muuttamisesta siten, että tyttö voisi asua Jaanan luona, ei ole tehty suunnitelmia. Päätöksen tekijöiksi määrittyvät muut kuin Jaana, eli kysymys

on siitä, päästetäänkö lapsi hänen luokseen: ”*pääsisikö se niinku mun kans jossain vaiheessa asumaan*”. Jotta näin voisi tapahtua, tulisi Jaanalla omien sanojensa mukaan olla ”*tosi pitkä näyttö*”. Jaana vastaa myöntävästi tutkijan tarjoamaan tulkintaan siitä, että edelleen ”*ne*” toimivat arvioijina ja päättävät, saako Jaana lastaan luokseen. Jaanan puheessa nyt reilun vuoden mittainen korvaushoito ei näyttäydä vielä riittävänä näyttönä siitä, että Jaana kykenisi täyttämään ”hyvän äitiyden” vaatimukset. Tulkitseen siten ”*tosi pitkään näyttön*” tarkoittavan vuosien mittaista todistettua päiheteettömyyttä. Jaana itse arvelee, että koska tytön täysi-ikäisyyteen on vain muutamia vuosia aikaa, tulee tyttö asumaan täysi-ikäisyyteen asti isoäitinsä luona. Sen voi tulkita viittaukseksi siitä, ettei tuo muutama vuosi riittäisi näyttöksi kyvystä elää päihteetöntä elämää ja huolehtia lapsesta sosiiaaliviranomaisten silmissä. Toisaalta kyse voi olla myös siitä, ettei Jaanan mielestä ole syytä lähteä enää muuttamaan lapsen asumiskäytäntöä muutaman vuoden ajaksi.

Seuraavassa otteessa Henna kertoo tapahtumista, jotka johtivat hänen kahden lapsensa huostaanottoon. Aiemmin samassa keskustelussa Henna on kertonut jääneensä asunnottomaksi erottuaan puolisostaan.

Henna Et sitte / (Pete) teki tapon mä olin siin / samas asunnos meit oli kolme henkee / no ei mitään ku mä pääsen / tutkintavankeudest ulos ni / lapset on viety ja / ei oo asuntoo ei mitää / ja täs tilantees oon vieläki / edelleenkään sitä asuntoo

Paula Mut sähän olit vaan todistaja siinä

Henna Nii

Anna Ei se kato mitään

Henna No mut no niinhän mä / sitte / olin / onneks

Paula Ei keneltäkään / [sen perusteella voida lapsia / viedä

Henna [Yym

Tutkija [Mut sä olit kuitenkin tutkintavankeudessa?

Henna Olin totta kai / meiton kolme ihmistä samassa / asunnos ku [tämmönen tapahtuu

Anna [nipussa

Tutkija Kuinka pitkään sä olit

Henna Mitähän mä nyt olin / kaks kuukautta

Tutkija Ja sillä aikaa oli tehty lapsille // huost / [huostaanotto

Henna [Joo

Tutkija Joo / ja ne on edelleen / [sillä / tiellä

Henna [Joo // luojan kiitos tai

Henna on kertonut jääneensä asunnottomaksi jo ennen ex-miehensä Peten tekemää tappoa, mutta Hennan läsnäolo rikospaikalla johtaa siihen, että häntä pidetään kaksi kuukautta tutkintavankeudessa. Vapautuessaan Henna on edelleen vailla asuntoa ja tutkintavankeuden aikana Hennan lapset on huostaanotettu. Paula tuo esille ihmetyksensä, kuinka Hennan lapset on ”*voitu viedä*”, kun Henna oli tapahtumassa vain todistajana, eikä itse syyllistynyt tekoon. Tulkitsen myös tutkijan kommentin ihmettelyksi siitä, miksi Hennakin joutui tutkintavankeuteen. Henna itse ei kuitenkaan kyseenalaista asiaa, vaan vaikuttaa pikemminkin ymmärtävän tutkintavankeuteen joutumisensa syyn. Myös Anna vaikuttaa ymmärtävän, miksi näin on tapahtunut. Tutkija tekee Hennan kertomuksesta tulkinnan, että Henna ei ole vielä saanut lapsiaan takaisin, johon Henna vastaa myöntävästi ”*joo // luojan kiitos tai*”. Tulkitsen vastauksen siten, että Henna on huojentunut, että lapset ovat sijoitettuina tässä tilanteessa, kun hän itse on asunnoton. Otteen perusteella ei käy ilmi, oliko Henna lapsineen lastensuojelun asiakkuudessa jo aikaisemmin. Peten tekemästä taposta alkava tapahtumaketju kuitenkin johtaa siihen, että Henna menettää lastensa lähihuoltauuden ja tulee äitydessään kategorisoiduksi arvioinnin alaiseksi.

Seuraava ote on hieman myöhemmin samasta keskustelusta. Tätä ennen Henna on kertonut saavansa tavata sijoitettuna olevia lapsiaan valvotusti kerran viikossa.

Tutkija	Ooksää yrittäny / tohon saada // muutosta
Henna	En mä saa tukee siihen / sosiaali / en edes lastensuojelutyöntekijöiltä
Opiskelija	Eli miten kauan tätä [/ on jatkunu
Anna	[öö kannattais / anoo / uutta tai et [niinku (--)
Henna	[Niin kai mun pitäski mut voimavarat on ollu niin nolla
Paula	Niin no [ehkä kannattaa täs kohtaa (--) kämppään ja sit sen jälkeen sit
Henna	[Et se tässä on että /niin se täs nimenomaan se tässä on ku sit loppuu ihmiselt voimavarat [hoitaa enää mitään sit mennään tommoseks et ruvetaan /
Paula	[No joo
Henna	Oon mäki nukkunu sit rapuissa pahimmat yöt / ja viel selvinpäin voin sanoo et se on aivan hirveetä ja sillon on tullu otettuu siin ei voi mennä ku Alkon kautta et / niinku / (Poistettu muutama rivi keskustelua samasta aiheesta. Henna kertoo tilanteen jatkuneen samana jo useita vuosia.)
Outi	Miten siin on niinku mikä siin on / öö peruste sille et sä et saa lapsia takas tai et niinku / et ku[
Henna	[No mihin mä saan ne[asun
?	[Ku ei oo asuntoo[
Paula	[Ei asunnottomalle [(--)

Tutkija	[Nii et sitte lastensuojelun sossu [ei järjestä teille asuntoo
Henna	[Mä oon vaa jonossa jonossa ja jonossa mä oon ollu nyt sinne /
Outi	[Joo
Henna	Varmaa XX:ään (asuntolan nimi) jonossa kaks vuotta

Tutkijan kysyessä onko Henna yrittänyt saada muutosta tilanteeseen, Henna vastaa, ettei hän saa siihen tukea ”*edes lastensuojelutyöntekijöiltä*”. Lastensuojelun työntekijät määrittyvät siten keskeisiksi toimijoiksi palvelujärjestelmässä, joilta tällaisessa tilanteessa Hennan mielestä kuuluisi saada tukea. Hennan kertomus herättää muissa naisissa voimakkaita reaktioita, minkä vuoksi alkuperäinen ote sisältää päällepuhuttuja epäselviä kommentteja, joita tästä otteesta on selkeyden vuoksi poistettu. Opiskelijan kysymys siitä, kuinka kauan tilanne on jatkunut, hukkuu Annan puheenvuoron alle, jossa hän kehottaa Henna ”*anoo uutta*”, jonka tulkitsen kehotukseksi yrittää hakea muutosta päätökseen. Hennan vastaus ”*niin kai mun pitäski mut voimavarat on ollu niin nolla*” kuvastaa Hennan ymmärrystä siitä, että äiti-kategoriaan liitettävien kulttuuristen odotusten mukaisesti hänen tulisi taistella lapsistaan. Kuitenkin kuormittava elämäntilanne määrittäyty perusteluksi sille, ettei hänellä riitä voimavaroja ryhtyä hakemaan päätökseen muutosta tai ”*hoitaa enää mitään*”, minkä tulkitsen tarkoittavan ylipäänsä omien asioiden hoitamista. Paulan kommentista ”*niin no ebkä kannattaa täs kohtaa (--)* kämppään ja sit sen jälkeen” kuvastuu ymmärrys Hennan tilannetta kohtaan. Paula pitää tärkeimpänä sitä, että Henna keskittyisi ensin asunnon hankkimiseen. Henna kertoo joutuneensa nukkumaan joitakin öitä rappukäytävässä, mikä määrittäyty ”*aivan hirveäksi*”. Alkoholi näyttäytyy Hennan puheessa selviytymiskeinoksi kestää rapussa majoittumista, selvinpäin siitä ei ole tullut mitään.

Outi pyytää vielä Henna tarkentamaan, mikä on perusteena sille, ettei Henna saa lapsiaan takaisin. Hennan vastaus ”*no mihin mä saan ne*” sekä muiden naisten asiaa tukevat kommentit luovat kuvaa tilanteen ehdottomuudesta. Asunnottomuus määrittäyty tiukaksi arviointiperusteeksi sille, etteivät lapset voi muuttaa Hennan luo. Keskusteluun osallistuvat naiset myös yhdessä jakavat ja ymmärtävät tämän perusteen. Tulkitsen tutkijan kommentin kysymykseksi siitä, miksei lastensuojelun sosiaalityöntekijä järjestä Hennalle ja lapsille asuntoa. Henna ei ota asiaan suoraan kantaa, vaan kertoo jonottaneensa asuntoa jo useamman vuoden ajan.

Otteessa asunnottomuus ja tutkintavankeuden aikana tapahtunut lasten huostaanotto näyttäytyvät toisiinsa kietoutuvalta vyyhdiltä, minkä seurauksena Hennan äitiys on kategorisoitu arviointia

vaativaksi. Toisaalta koko tilanne heikentää Hennan voimavaroja ja aiheuttaa jaksamattomuutta hoitaa omia asioitaan. Otteessa asunnon saaminen määrittyy keskeiseksi perusteeksi sekä sille, että Henna voisi saada lapsensa takaisin luokseen, mutta myös sille, että Henna saisi elämänsä takaisin hallintaan. Toisin kuin Jaanan puheessa, Hennan puheessa päihteet eivät juurikaan merkityksellisty äitiyteen liittyvän arvioinnin perusteluksi. Ilman luottotietoja ja vähillä tuloilla asunnon saaminen on yksityisiltä markkinoilta käytännössä mahdotonta, minkä vuoksi mahdollisuudet saada asunto jäävät palvelujärjestelmän tarjoamien vaihtoehtojen varaan. Kuitenkin esimerkiksi kaupungin vuokra-asuntoihin ja erilaisiin tukiasuntoihin on pitkät jonot. Siten Hennan otteissa palvelujärjestelmän rooli näyttyy kahtalaisena ja siksi ristiriitaisena. Yhtäältä lastensuojelu kategorisoi Hennan äitiyden arvioinnin alaiseksi ja määrittää, ettei lapsia voida sijoittaa asunnottoman luokse. Toisaalta Henna ei saa palvelujärjestelmästä myöskään apua asunnottomuuteen, eikä siten pysty täyttämään häneltä vaadittuja ehtoja saadakseen lapset takaisin luokseen.

Seuraavassa otteessa Ilona kertoo vuosien takaisista kokemuksistaan, jolloin hän joutui äitinä arvioinnin alaiseksi ja lopulta menetti lastensa lähihuoltajuuden. Aiemmin käydyssä keskustelussa Ilona on kertonut lasten olleen tapahtuman aikaan kouluikäisyyden kynnyksellä. Ilona kertoi huomanneensa tuolloin olevansa niin väsynyt ja kuormittunut, että pyysi lasten isää ottamaan lapset hoitoonsa puoleksi vuodeksi, jotta saisi hoidettua itseään ja asioitaan kuntoon. Ilona kertoi tehneensä lasten isän kanssa asiasta sopimuksen lastensuojeluviranomaisten, oletettavasti lastenvalvojan, luona. Ilona oli tulkinnut sopimuksen määräaikaiseksi siten, että puolen vuoden kuluttua lapset palaavat hänen luokseen. Puolen vuoden kuluttua lasten isä ei kuitenkaan suostunutkaan luovuttamaan lapsia takaisin Ilonan hoitoon, vaan Ilonan olisi pitänyt hakea asiaan muu-
tosta oikeudessa.

Ilona Ni / Heikki (lasten isä) ilmotti mulle ihan suoraan et hän ei aio luovuttaa / lapsia ja mä en voinu enää tehdä sille mitään ku mä olin allekirjottanu sen /
(poistettu muutama rivi, jossa Ilona kuvaa, kuinka olisi luultavasti joutunut käymään oikeutta lasten isän kanssa monta vuotta)

Ilona En mäkkään / antanu (painottaen) mun lapsii tiedätsä / loppu / niinku / en mä oo antanu niitä pois / mä luulin että / sillä / Heikillä ja sillä lastensuojelu // virkailijalla ni et meillon kaikilla niinku / yhteisymmärrys että tämä on puolen vuoden ja sellasen mä allekirjotin mä en ymmärrä miten se / muuttu yhtäkkiä lainvoimaseks se että se pysyy aina
(hieman myöhemmin samassa keskustelussa)

Ilona Toi on hirveet ku ei voi mennä hakee apuu sielt lastensuojelu

Jaana [Ni

- Ilona [Mä menin hakee apuu sieltä / siis // hh /// täs on oikeesti sinne ei uskalla mennä tiedätsä kertoo mitään et mä oon väsyny tai mitään koska sä joudut heti jonki näköseen syyniin sun lapset joutuu psykiatrin tark niinku // niinku psykiatri on tehny lausunnon mun lapsista onneks se on erittäin imartelevaa ku mun pitää saada se lausunto niinku (naurahtaen) / et millasii ne oli silloi / ennen ku ne lähti sinne isälle / ni tota nii /// ihan hirvee rääkki tuli kyl siit ja kauhee painajainen (naurahtaen) sitä niinku siis oikeen (-) / ku mä aattelin et jos vähä pientä siivousapuu mahdollisesti sais tai / jotain iltapäivä / koti ryhmä
- Opiskelija Yym / nii et lasten etuu ajattelit niinku [et mikä ois heille paras ja sulle paras ja
- Ilona [Joo siis joo / joo ennen ku niit alkaa ongelmii tosissaan kasaantuu mul menee mielenterveys
- Tutkija Ja sää sait siinä puolen vuoden aikana hoidettua omia
- Ilona No en mä kyllä voi sanoo et kyl mä sillon puolen vuoden päästä olin niinku valmis ottaa ja oisin voinu ois kaikki men ollu ihan hyvin / mut mä niinku tajusin et ei mun voimavarat riitä {mihinkään oikeudenkäynteihin (ääni murtuu, itkuisella äänellä) et ei missään tapaukses ois riittäny mihinkään oikeudenkäynteihin tai taisteluun sen nütten isän kanssa ni ei ei ei (kuiskaten) / sitä kyl käy täs vieläki sitä taisteluu

Ote alkaa Ilonan kuvatessa, kuinka lasten isä ei puolen vuoden jälkeen suostunutkaan luovuttamaan lapsia takaisin Ilonalle. Puoli vuotta aiemmin lastensuojeluviranomaisen luona allekirjoitettu sopimus määrittänyt perusteeksi sille, ettei Heikin ole pakko luovuttaa lapsia takaisin Ilonalle, joten Ilonan ainoaksi mahdollisuudeksi jäisi hakea muutosta asiaan oikeudessa. Sopimushetkellä Ilona on olettanut kaikkien kesken vallinneen yhteisymmärryksen puolen vuoden määräaikaista sopimuksesta, mikä on kuitenkin määräajan umpeuduttua muuttunut pysyväksi, mitä Ilona ei vielä näin vuosienkaan jälkeen ymmärrä.

Kuten edellisissä Jaanan ja Hennan otteissa, myös Ilonan otteessa lasten lähihuoltajuuden menettäminen näyttäytyy tilanteena, joka tapahtunut ilman, että hän on itse voinut juurikaan vaikuttaa tilanteeseen ”en mäkään / *antanu mun lapsii*”, ”en mä oo antanu niitä pois”. Siten Ilonan toiminta näyttäytyy otteessa ”hyvä äiti” -kategorian mukaisena, jolloin äiti ei vapaaehtoisesti luovu omista lapsistaan. Ilonan puheessa avun hakeminen lastensuojelusta määrittänyt melkein päähakemiseksi, sillä totuuden kertominen, kuten väsymyksen esille tuominen, muodostaa vaaran tulla kategorisoiduksi äitiydessä arviointia vaativaksi. Jaanan myötäävän kommentin voi tulkita siten, että hän jakaa tämän näkemyksen. Päihteitä Ilona ei otteessa mainitse. Avun hakemisesta ja väsymyksen myöntämisestä seurasi arvioitavaksi kategorisointuminen: ”*syyniin joutuminen*”, ”*ihan*

hirvee räätäki” ja *”kaubee painajainen*”. Syynillä Ilona tarkoittaa esimerkiksi psykiatrin tekemää arviointia siitä, millaisia lapset olivat ennen isälleen siirtymistä. Ilona kuitenkin kertoo kokeneensa lausunnon imartelevana, minkä tulkitsen tarkoittavan, että psykiatrin lausunto lapsista oli positiivinen ja siten Ilonan mielestä hänen äitiyttään arvostava. Opiskelija tulkitsee Ilonan pyrkineen ajattelemaan tilanteessa ennen kaikkea lastensa etua ja tarjoaa tätä tulkintaa Ilonalle, mihin Ilona vastaa myöntävästi ja lisää halunneensa hakea apua jo ennen kuin ongelmia on kasautunut liiaksi. Kohdan voi tulkita osoittavan, että opiskelija ja Ilona jakavat yhteisen kulttuurisen ymmärryksen hyvä äiti -kategoriasta, minkä keskeinen lähtökohta on lapsen edun turvaaminen. Tutkija tekee tulkinnan, että puolen vuoden aikana, jolloin lapset olivat isällään, Ilona sai hoidettua itseään kuntoon. Ilona kokee, ettei hän siinä täysin onnistunut, mutta oli kyllä valmis ottamaan lapset takaisin luokseen.

Ilona kertoo, etteivät hänen voimavaransa kuitenkaan riittäneet oikeudenkäynteihin. Siten lasten saaminen takaisin määrittäytyi ylivoimaiseksi *”taisteluksi*”, jota Ilona ei voimavarojen puutteessa pystynyt edes aloittamaan. Asia on Ilonalle edelleen kipeä: *”sitä kyl käy täs vieläki sitä taisteluu*”. Otteessa rakentuu kuva siitä, kuinka Ilonan suunnitelmat puolen vuoden tauosta lasten hoidosta sekä mahdollinen *”pieni siivousapu*” tai muu konkreettinen arjen apu johtivatkin aivan erilaiseen lopputulokseen kuin mitä Ilona itse oli kuvitellut. Avun hakeminen näyttäytyy otteessa syynä sille, että Ilona avun saamisen sijasta kategorisoitui lastensuojelun arvioinnin alaiseksi ja myös menetti lastensa lähivanhemmuuden. Siten lastensuojeluviranomaisten toiminta näyttäytyy otteessa merkittävämpänä tapahtumaketjun alullepanijana kuin lasten isä, joka ei suostunut luovuttamaan lapsia takaisin Ilonalle.

Naisten kertomuksissa rakentuu kuva päihteitä käyttävien naisten vaikeudesta toteuttaa normien mukaista äitiyttä (ks. Sinko & Virokannas 2009, 117). Erinäiset elämäntilanteet ja -tapahtumat tai avun hakeminen ovat johtaneet siihen, että naiset on kategorisoitu palvelujärjestelmän silmissä arviointia vaativaksi. Se puolestaan on johtanut joko suorasti tai epäsuorasti siihen, etteivät naiset voi asua yhdessä lastensa kanssa. Saadakseen lapset takaisin luokseen, tulisi naisten voida osoittaa olevansa kykeneväisiä huolehtimaan lapsistaan ja pystyvänsä täyttämään heille asetettavat ehdot. Myös oikeudessa lapsen huoltoa koskevassa riidassa omaa äitiyttä jouduttaisiin arvioimaan. Naisten puheessa rakentuu vastakkainasettelu heidän ja sosiaaliviranomaisten välille. Naisten asemoituminen tähän kategoriaan näyttäytyy pakon sanelemana. Toisaalta otteista kuvastuu myös naisten pakko hyväksyä tilanne, sillä palvelujärjestelmän taholta saatava tuki tilanteen muuttamiseksi näyttäytyy naisten puheessa hyvin vähäisenä ja lähinnä kontrolloivana. Siten

voi tuntua jopa helpommalta luopua yrityksistä saada lapset takaisin luokseen kuin taistella heistä (ks. Virokannas 2011, 334-336; Hughes ym. 2015, 356).

5.4 Alempiarvoinen ihminen

Alempiarvoinen ihminen -kategoriaan liittämäni keskusteluotteet sisältävät kertomuksia päih-teitä käyttävien ihmisten kategorisoimisesta muita alempiarvoisiksi. Otteissa alempiarvoisuus näyttäytyy ennen kaikkea ulkoapäin määriteltynä, melko muuttumattomana ja leimaavana omi-naisuutena. Tulkitsen alempiarvoisuuden olevan naisten puheessa myös joiltakin osin itse omak-suttua ja yhdessä jaettua, muttei kuitenkaan hyväksyttyä. Alempiarvoisuuden kokemuksiin yh-distyy myös häpeän tunteita.

Ensimmäisessä otteessa naiset keskustelevat ruokajakelusta, josta keskustelussa käytetään nimi-tystä leipäjonot. Ruokajakelu on kolmannen sektorin, kuten erilaisten kristillisten järjestöjen, va-paaehtoisvoimin tehtävää avustustoimintaa, joka auttaa paikkaamaan julkisen sektorin palvelui-den jättämää aukkoa ihmisten riittävän elintason turvaamisessa (ks. esim. Ohisalo 2014, 41; Sil-vasti 2014). Ote alkaa kohdasta, jossa naisia on pyydetty kertomaan, mitä mieltä he ovat ruoka-jakelusta.

Anna Tarpeellinen
Ilona Tarpeellinen / [tarpeellinen juttu
Maija [Tarpeellinen mut mä en lähde ainakaan seisoo
Tutkija Sä et (Maijalle)
Maija En
Tutkija Nii
Maija Mä en pysty / oikeesti mulla mä en oo sillee mä en vaan niinku / mä en kykene (--)
(Ilona kuvaa, kuinka pitkiä leipäjonot nykyään ovat, monet puhuvat päällekkäin ja kerto-vat omia näkemyksiään asiasta.
Jatkuu hieman myöhemmin samassa keskustelussa.)
Maija Sillee mitä mä oon ymmärtäny (Kaupunki) ni sielt sais niinku ihan hyvää tavaraa mut en mä tiä en mä oo koskaan mä en oikeest / mä oon kerran yrittäny / mä olin siel sen vähän yli tunnin mut se ahdisti mua niin paljo ja / sillai mua hävetti ja sit mä aattelin nää kaikki autot ne ajaa siit ohitte ne näkee et mä seison siinä ja / sillee että mä en yksinkertaisesti mä en kehdannu seisoo seistä siinä /

- (välissä muutaman osallistujan päällepuhuttua keskustelua toisesta aiheesta)
- Maija Mulla oli semmonen olo että / mun ei mun mielestä kuulu seistä siinä / (--) eikö tän pitäis olla joku saatanan hyvinvointivaltio ni mitä helvetin leipäjonossa seistään siellä
(välissä päällepuhuttua asiaa tukevaa keskustelua)
- Anna Koska siis se nii niinku et mä katson ettei Suomes [(-)]
- Maija [Mä oon ihan samaa mieltä meiän ei kuulu jonottaa missään / leipäjonoissa
- Opiskelija Nii
(välissä Annan epäselvä kommentti)
- Maija (-) tasa-arvosia / niinku ni / en mä nyt nää siel kuitenkin näit sellasii niinku / tälläsii ylemmän / sosiaaliluokan ihmisiä jonottamassa missäs ne sitte on / miksei niitten tarvii jonottaa siellä

Keskusteluun osallistuvat naiset kertovat pitävänsä ruokajakelua tarpeellisena. Monet naisista elävät työmarkkinoiden ulkopuolella, jolloin he ovat usein viimesijaisten etuuksien, kuten toimeentulotuen varassa. Ruokajakelun kokemisen tarpeelliseksi voi ajatella kertovan siitä, ettei heidän virallisesta järjestelmästä saamansa tuki riitä elämiseen. Maija erottaa itsensä kuitenkin leipäjonojen asiakkaista kertoen, ettei hän käy niissä. Hän kertoo yrittäneensä sitä kerran, mutta ahdistuneensa ja hävenneensä niin paljon, että joutui lähtemään kesken pois. Maijan puheessa vahvana perusteluna leipäjonoissa käymättömyydelle on kokemus omasta häpeästä leipäjonossa seisoessaan, tullessaan määritellyksi leipäjonon asiakkaaksi. Kulttuurisesti leipäjonoissa käymistä pidetään usein nöyryyttävänä. Länsimaisen kulttuurin eetokseen kuuluu yksilön itsenäisyys ja pärjääminen. Siten ruoka-apuun turvautumisen voi ajatella rikkovan tätä käsitystä. (Silvasti 2014, 186.) Keskusteluissa monet naisista kertoivat käyvänsä leipäjonossa säännöllisesti, mutta he kuitenkin korostivat, että menevät jonoon vasta, kun on pakko. Tämä luo kuvaa toiminnasta, johon liittyy häpeä - sitä ei tekisi, ellei olisi aivan pakko.

Maija perustelee leipäjonoissa käymättömyyttään myös sillä, ettei hänen omasta mielestään kuulu seistä leipäjonossa. Maijan mielestä lähtökohtaisesti hyvinvointivaltiossa kenenkään ei pitäisi joutua seisomaan leipäjonossa. Annan kommentin jälkeen hän vielä lisää, ettei ”meiän” kuulu jonottaa leipäjonossa. Tulkitsen ”meiän” viittaavan päihdetaustan omaaviin naisiin, jotka siten määrittyvät ryhmäksi, johon Maija samastuu. Uutta rajanvetoa ja ulkoryhmäkategorisaatiota Maija kuitenkin tuottaa ihmetellessään, miksei ”ylemmän sosiaaliluokan ihmisiä” näy leipäjonoissa. Maijan puheessa vastinpariksi muodostuvat siis ”me” ja ”he”, jossa päihdetaustaisten naisten

ryhmä näyttäytyy yhteiskunnallisesti alempiarvoisena, sillä ”heidän” eli ”ylemmän sosiaaliluokan ihmisten” ei tarvitse jonottaa leipäjonoissa. Maijan puheessa kuvastuvat yhteiskunnalliset asenteet esimerkiksi päihdetaustan omaavia ihmisiä kohtaan, mutta Maija tuottaa puheessaan vastustusta alempiarvoiseksi määrittämistä kohtaan.

Myös seuraavassa otteessa alempiarvoisuuden kokemukset yhdistyvät häpeän tunteisiin. Otteessa Kaisa kertoo tutkijan pyynnöstä mielipiteitään pääkaupunkiseudulla päihdepalveluissa tapahtuneista muutoksista, jotka koskettavat erityisesti piikkihuumeiden käyttäjiä, kun terveysneuvontapisteiden palvelut siirtyivät kilpailutuksen johdosta eri toimijalle.

- Kaisa Mut siis että /// en mä muuten niinku tykkäis / sillee / tost muutoksesta / vaikkei se mua koskekkaa
- Tutkija Mjoo / minkä takii sä et tykkää siitä
- Kaisa No en mä tiä ku mun mielest muutenki kauheesti supistetaan ja sitte / tavallaan vaikeutetaan noita / palveluita et pitäis olla semmosii matalan kynnyksen juttuja ni / et / millo se nyt alko tos / joitai vuosii sitte / tää yhdistyminen muutenki nii /// en mä tiä / niinku et / lähtisinks mä esimerkiks ensimmäisenä tuolta / terveyskeskuksesta niinku et / et ”oisko teillä (kuiskaten) jotain” niinku että et / ku mä oon kok tai niinku et / sinne mennä sitte ku / on niinku // jotain muita ongelmia ja sit mun mielestä toiset paikat on semmosii /// mun mielest se pitäis vaa tehdä sillee helpommaks et / tai yleensä kaikki // et /// mua ärsyttää se että sitte niinku päihde / ongelmaisii pidetään jotenki eri / arvoisena että /// koska /// sairaushan seki on
- Tutkija Yym
- Kaisa Sinällää / tai siis on / mut et // must tuntuu et onks alkoholismi jotenki viel suotusampaa (naurahten) ku sitte narkkaaminen / et sitte on niinku ihan /

Kaisa kertoo, ettei pidä palveluntarjoajien vaihtumisesta ja palveluissa tapahtuneista muutoksista. Hän tekee eroa itsensä ja piikkihuumeiden käyttäjien välille lisäämällä, etteivät palveluiden muutokset koske häntä, sillä hän ei käytä piikkihuumeita eikä hänen siksi tarvitse asioida kyseessä olevissa terveysneuvontapisteissä. Kaisan mielestä muutokset johtavat palveluiden supistamiseen ja vaikeuttamiseen. Hänen mielestään tulisi päinvastoin luoda matalan kynnyksen paikkoja. Hän myös toteaa, ettei itse lähtisi hakemaan apua päihdeongelmaan terveyskeskuksesta. Oletan hänen tarkoittavan tilannetta, mikäli hän olisi piikkihuumeiden käyttäjä. Kuiskaamalla esitetyn kysymyksen ”oisko teillä jotain”, tulkitsen kuvaavan sitä, kuinka apua tulisi terveysasemalla pyytää,

eli mahdollisimman huomaamattomasti, puhuen kuiskaamalla. Toisaalta Kaisa kertoo häntä ärsyttävän, että päihdeongelmaisia pidetään eriarvoisina: ”*sairausha seki on*”. Lisäksi Kaisan mielestä huumeiden käyttö määrittyy muiden silmissä vielä pahempaan asiana kuin alkoholismi. Siten otteen lopussa olevan ”*et sitte on niinku ihan*” voisi tulkita olevan viittaus huumeiden käyttäjien kategorisoimisesta kaikista alimpiarvoisiksi.

Otteessa rakentuu kuva päihteitä käyttävien ihmisten määrittymisestä alempiarvoisiksi ja poikkeaviksi asiakkaiksi. Terveysasemat määrittävät Kaisan puheessa ”*muiden ongelmien*” hoitopaikaksi, ei päihdeongelmien. Otteessa päihteidenkäyttäjille tarkoitettujen omien, matalan kynnyksen palveluiden perusteluksi ei määrity esimerkiksi työntekijöiden osaamisen keskittyminen näihin palveluihin ja mahdollisuus saada siten parempaa palvelua. Sen sijaan tulkitseen perusteluna toimivan ennemminkin sen, että omissa, päihteiden käyttäjille tarkoitetuissa palveluissa asioiminen on tunnetasolla helpompaa. Siihen ei liity samalla tavalla kokemusta poikkeavuudesta ja eriarvoisuudesta muiden silmissä.

Seuraavassa otteessa naiset keskustelevat päihteidenkäyttäjille suunnatuista asuntoloista, jotka ovat ns. ”märkiä paikkoja” eli niissä saa käyttää päihteitä. Ote alkaa kohdasta, jota ennen Paula on kertonut käyneensä vastikään eräässä tällaisessa asuntolassa ja järkyttyneensä näkemästään.

Paula Miten semmoses kukaan voi asuu ja pysyy täysjärkisenä mä en käsitä / siis ne on vaan semmosia niinkun / ihan kun kaatopaikkoja minne ihmiset /
Henna [Sysätään
Anna [Minkä takii ne ei enää [niinku vaikka (--)
Paula [Heitetään pois niinkun normi-ihmisten [näkyvistä
Henna [Yym yym
Paula Et sekoilkoot [siel keskenään niinku ja /
Henna [Saadaan tilastot nätimmäks
Paula Et kuhan ei oo samaan aikaan kadulla niinkun kun muut menee niinkun töihin tai jotaki et ei niit tarvii nähdä
Anna Pysykää hiljempaa ettei naapurit pelkää (päällepuhuttuna Paulan puheenvuoron aikana)

Paulan tekemä vertaus kaatopaikkoihin ilmentää päihteiden käyttäjille tarkoitettujen asuntoloiden viimesijaista luonnetta. Paula vahvistaa tätä tulkintaa puhumalla ihmisten ”*pois beittämisestä*”,

Anna puolestaan puhuu ”*ysäämisestä*”. Molemmat sanavalinnat rakentavat kuvaa asuntolaan joutuvan ihmisen tilanteesta, jossa hänellä itsellään ei ole sananvaltaa asiassa, vaan joku muu tekee päätöksen hänen puolestaan. ”*Pois heittäminen normi-ihmisten näkyvistä*” kertoo poikkeavien ja alempiarvoisten ihmisten ryhmästä, jotka on saatava pois normaalien ihmisten joukosta, ”*et ei niitä tarvii nähdä*”. Tämä luo kuvaa siitä, että päihteitä käyttävien ihmisten olemisessa ja toiminnassa on jotakin sellaista, ettei heitä haluttaisi edes nähdä. Poikkeavien ja normaalien kategorioiden lukeutuvien ihmisten välistä erontekoa lisää viittaus ”*muihin*” kadulla töihin meneviin ihmisiin. Päihteiden käyttäjät eivät ole kadulla kunnan ihmisten tapaan mennäkseen töihin ja siten asuntola toimii paikkana piilottaa päihteitä käyttävät, ”*sekoilevat*” ihmiset pois kadulta. Annan otteen lopussa esittämä kommentti ”*Pysykää hiljempaa ettei naapurit pelkää*”, vahvistaa kuvaa normaali-ihmisistä poikkeavien ryhmästä, joiden toimintaa muut haluavat ja voivat rajoittaa.

Otteessa poikkeavaksi määrittäminen ja siitä seuraava ulossulkeva kategorisaatio näyttävät hyvin vahvoina. Asuntolat määrittävät paikoiksi, joissa asuminen on suorastaan mahdotonta. Asuntoloihin liittyy usein niissä asujaa leimaava piirre (ks. Vanhala 2005). Naiset eivät puheessaan asemoi itseään kuuluvaksi samaan ryhmään, mutteivat toisaalta määritä itseään kuuluvaksi myöskään ”*normi-ihmisten*” ryhmään, vaan he ovat jossakin siinä välissä. Kuten asuntolat nähdään viimesijaisina paikkoina, näyttäytyy asuntolassa asuvien tilanne samalla tavalla. Keskusteluissa naiset kritisoivat paljon sitä, että ”*märkiä paikkoja*” rakennetaan edelleen lisää. Edellisessä alaluvussa esitellyssä otteessa Paula kertoi pyytäneensä asuntolapaikkaa ollessaan asunnoton, mutta myöhemmässä keskustelussa hän totesi olevansa kiitollinen, ettei hän sitä saanut. Tulkitsen hänen siten olevan myös kiitollinen, ettei saanut osakseen tätä poikkeavuuden leimaa.

6 JOHTOPÄÄTÖKSIÄ: POIKKEAVUUDEN KATEGORIAT HALLINNAN SUHTEIDEN ILMENTÄJINÄ

Tässä tutkimuksessa olen tarkastellut huumeita käyttävien naisten puheessa rakentuvia poikkeavuuden kategorioita heidän keskustellessaan sosiaali- ja terveyspalveluihin liittyvistä kokemuksistaan. Tutkin myös, miten naiset itse asemoivat itseään suhteessa näihin kategorioihin. Tutkimukseni perusteella naisten puheessa rakentuneet poikkeavuuden kategoriat kietoutuvat yhteen, ja niitä on vaikea tarkastella täysin toisistaan erillisinä. Poikkeavuuden kategoriat liittyivät kokemuksiin leimaantumisen, nistiksi ja narkomaaniksi, määrittymisestä palveluihin sopimattomaksi, joutumisesta äitiydessä arvioinnin alaiseksi sekä päihteiden käyttäjien määrittymisestä muita alempiarvoisiksi ihmisiksi. Teen seuraavaksi johtopäätöksiä analyysistä ja rakentuneista kategorioista. Pohdin erityisesti sitä, miten hallinnan suhteet kategorioissa ilmenevät ja millaisia seurauksia niillä voi olla naisten elämässä ja heidän suhteessaan palvelujärjestelmään.

Tutkimusaineiston analyysi perustui kategoria- ja diskurssianalyttiseen lukutapaan, minkä tuloksia lähdin siis seuraavaksi tarkastelemaan institutionaalisen etnografian keskeisen käsitteen, hallinnan suhteiden näkökulmasta. Kuten aiemmin olen tuonut esille, tämän tutkimuksen tarkoituksena ei ole ollut soveltaa institutionaalista etnografiaa tiukasti koko tutkimusta raamittavana metodologiana. Olen hyödyntänyt institutionaalista etnografiaa yleisempänä lähestymistapana, jossa keskeistä on ajatus siitä, että naisten kokemusten analysoinnin kautta avautuu mahdollisuus tarkastella heidän elämäänsä vaikuttavia yhteiskunnallisia hallinnan suhteita (ks. esim. McCoy 2008, 710; DeVault & McCoy 2006, 18). Lähtökohtani on, että analyysini perusteella tulkitseen poikkeavuuden kategorioiden ilmentävän hallinnan suhteita ja toisaalta olevan seurausta niistä.

6.1 Yksilön näkeminen vain ”ryhmänsä edustajana” palvelujärjestelmässä

Hallinnan suhteet tulevat näkyviksi suuntaamalla tutkimuksellinen huomio ihmisten päivittäiseen elämään ja tekemisiin (Smith 1987, 170–171). Näen hallinnan suhteiden ilmenevän naisten elämässä palvelujärjestelmän kontekstissa kahden tasoisesti: sosiaali- ja terveyspalvelujärjestelmän tasolla sekä kohtaamisissa työntekijöiden kanssa. Kuronen (1999, ks. myös 2014, 96) on hyödyntänyt institutionaalista etnografiaa tutkiessaan äitiyden yhteiskunnallista rakentumista.

Tutkimuksen lähtökohtana ovat äitien ja terveydenhuollon ammattilaisten kohtaamiset Suomessa ja Skotlannissa, ja äitiyttä organisoivat suhteet tulevat näkyviksi näiden kohtaamisten analysoinnin kautta. Tutkimuksen mukaan äitiyttä organisoidaan yhteiskunnallisesti neljällä tasolla: vuorovaikutuksen tasolla, organisatorisella tasolla, hyvinvointivaltion tasolla ja yhteiskunnalliskulttuurisella tasolla. Vuorovaikutuksen tasolla tarkoitetaan konkreettista paikkaa, jossa ammattilaiset ja äidit tapaavat ja neuvottelevat äitiydestä. Organisatorisella tasolla tarkoitetaan organisaation kontekstia, jossa ammattilaiset työskentelevät ja jonne äidit tulevat asiakkaisiksi. Hyvinvointivaltion taso tarkoittaa vanhemmille taattuja palveluja ja etuuksia, jotka osaltaan määrittävät, millaista vanhemmuutta on mahdollista ja toivottavaa toteuttaa. Yhteiskunnalliskulttuurinen taso on kaikista laajin, joka kattaa esimerkiksi luokan, sukupuolijärjestyksen sekä historialliset ja kulttuuriset traditiot ja ajattelutavat. (Kuronen 1999, 304–305; Kuronen 2014, 96–97.)

Peilaten omaa tutkimustani edellä mainittuihin tasoihin, näen palvelujärjestelmässä ilmenevien hallinnan suhteiden paikantuvan erityisesti organisatoriselle, hyvinvointivaltiolliselle, mutta myös yhteiskunnalliskulttuuriselle tasolle. Järjestelmätasoisesti hallinnan suhteiden voi nähdä perustuvan esimerkiksi kansainväliseen ja kansalliseen lainsäädäntöön ja erilaisiin sopimuksiin, hallituksen toimenpideohjelmiin sekä hallitseviin ideologioihin, kuten uuteen julkisjohtamiseen. Kunnallisella tasolla kyse voi olla esimerkiksi taloudellisista resursseista sekä erilaisista hallinnollisista päätöksistä ja linjauksista. Työntekijöiden tasolla kyse on ennen muuta vuorovaikutuksen, mutta myös yhteiskunnalliskulttuurisesta tasosta. Toisaalta hyvinvointivaltion ja organisatorisen tason tekijät voivat paitsi mahdollistaa, myös estää auttamistyön toteuttamista. Siten yhdyin Kurosen (1999, 304) näkemukseen siitä, etteivät tasot ole toisistaan erillisiä, vaan ne ovat kytköksissä toisiinsa.

Tämän tutkimuksen perusteella keskeisin hallinnan suhteiden taustalla vaikuttava tekijä näyttäisi olevan se, että huumeita käyttävät ihmiset nähdään yhtenä homogeenisena joukkona, mitä Juhila (2012, 184) kutsuu stereotypisoivaksi kategorisaatioksi. Ajattelen sen läpäisevän sekä järjestelmän että työntekijöiden tason. Tätä stereotyyppistä kategoriaa uusinnetaan jatkuvasti esimerkiksi median välityksellä, jossa harvoja poikkeuksia lukuun ottamatta huumeita käyttäviä ihmisiä ja heidän elämänsä kuvaavat henkilöt, jotka eivät itse ole päihteiden käyttäjiä. Tämän luvun kirjoittamisen aikaan Helsingin huumepoliisi on julkaissut blogissaan ”Stadin Miäs” -nimimerkkiä käyttävän poliisin kirjoittaman runon ”Iloinen narkomaani”, jossa kuvataan narkomaanin elämää. Runolla halutaan tuoda esille poliisin arkea ja toisaalta narkomaanin elämän nurjaa puolta. Runon toiseksi viimeinen virke kuuluu: ”*Olen iloinen, elin stadissa, myin ja myrkytin, ja uskon, että*

näen loppuni myös pienessä uurnavadiassa.” (Helsingin Sanomat 29.11.2016.) Kyseinen runo on kuvaava esimerkki siitä, kuinka mediassa usein esitetyt kuvaukset huumeiden käyttäjien elämästä eivät huomioi sitä, että kaikki huumeita käyttävät eivät elä samanlaista elämää. Kaikki narkomaanit eivät ”myy ja myrkytä”.

Smith (2005, 18) näkee hallinnan suhteiden syntyemisessä keskeisenä teknologian kehittymisen, joka on mahdollistanut ajatusten, ideoiden, tiedon ja diskurssien nopean leviämisen. Esimerkiksi median kautta helposti uusinnettavat kuvaukset aiheuttavat sen, että ihmisten näkemykset muuttuvat universaaleiksi, ikään kuin yhteisesti jaetuiksi, kyseenalaistamattomiksi totuuksiksi (ks. mts. 13). Kun stereotypisoiva kategorisointi on usein myös poikkeavaksi kategorisointia (Juhila 2012, 191), seuraa siitä, ettei ihmisiä kohdella yksilöinä, vaan yhtenä joukkona vääränlaisia ihmisiä (Jokinen, Huttunen & Kulmala 2004, 10). Poikkeavaksi määrittymistä ja median osuutta siinä on tarkastellut myös Griffith (2006). Hän on tutkinut, kuinka diskursiivisten käytäntöjen myötä yksinhuoltajaperheet määritellään poikkeaviksi suhteessa muihin perhemuotoihin. Hän on havainnut, että medialla on suuri rooli yksinhuoltajaperheiden määrittymisessä sosiaalisesti poikkeaviksi. Vain joitakin yksinhuoltajaperheiden lapsia koskevat ongelmat yleistetään mediassa helposti koskemaan kaikkia yksinhuoltajaperheiden lapsia. (Griffith 2006, 127, 130–131.)

Hallinnan suhteet näyttäytyvät palvelujärjestelmän asettaessa naisten asioinnille tai jo palveluiden piiriin pääsyllekin tiukat rajat ja ehdot. Tämän tutkimuksen perusteella palvelujärjestelmä näyttäisi rakentavan toimintansa ”normi-asiakkaan” lähtökohdista. Julkisessa diskurssissa puhutaan asiakkaan, jopa kuluttajan ihanteesta. Ihanneasiakas on omatoiminen, omista oikeuksistaan tietoinen ja halukas tekemään valintaa palveluiden ja niiden tarjoajien väliltä. (Esim. Palola 2011, 283–284; Pajukoski 2011, 94–95.) Näen ihanteiden olevan suuressa ristiriidassa tämän tutkimuksen naisten tilanteeseen nähden. Ihanneasiakkaalta odotettavien toimintatapojen sijaan naiset toimivat palvelujärjestelmässä omien elämäntilanteidensa ja voimavarojensa mukaan. Naisten elämäntilanteet voivat olla sellaisia, etteivät he edes tiedä, mistä voisivat hakea apua tai millaista apua voisivat saada.

Palvelujärjestelmän taholta tuleva vaatimus sopeutua ihanne- ja normiasiakkaan muottiin voi muodostua esteeksi palveluihin pääsulle tai edes sinne hakeutumiselle. Toisaalta tutkimukseni valottaa myös sitä, etteivät kaikkien huumeita käyttävien naisten elämäntilanteet ole samanlaisia, ja elämäntilanteet voivat muuttua täysin lyhyenkin ajan sisällä, esimerkiksi retkahtamisen tai

asunnon menettämisen vuoksi. Tutkimuksen myötä herääkin ajatus siitä, ettei nykyisellään palvelujärjestelmässä riittävästi huomioida sitä, etteivät kaikki sovi ennalta määriteltyyn asiakkaan tai normi-naiseuden muottiin. (Vrt. Perälä R. 2007; Vanhala 2005, Granfelt 1998.)

Toisaalta tutkimuksen perusteella näyttää siltä, että naiset haluavat tulla kohdelluiksi palvelujärjestelmässä tavallisena asiakkaana. Tavallinen asiakas saa samanlaista kohtelua ja palvelua kuin kaikki muutkin. Naisten asema palvelujärjestelmässä näyttyy sellaisena, että apua ja palveluita saadakseen heidän on vaadittava niitä, on pidettävä ääntä itsestään. Samaan aikaan kokemukset nistiksi kategorisoitumisesta tai määrittymisestä muita alempiarvoiseksi ihmiseksi voivat saada naiset vetäytymään palveluista (ks. esim. Törmä S. 2009). Toisaalta pidän tärkeänä problematisoida myös sitä, aiheuttaako huumeiden käyttäjäksi kategorisoituminen palvelujärjestelmässä, että ihminen ja hänen palveluntarpeensa määrittyvät vain päihdetematikan kautta. Voiko tällöin käydä niin, että varsinainen syy, jonka vuoksi hän palveluihin hakeutui – ja joka ei välttämättä henkilön omasta mielestä liity mitenkään päihteisiin - jää lopulta hoitamatta tai päihdeongelma toimii perusteena rajata hänet kokonaan tiettyjen palveluiden ulkopuolelle?

Hallinnan suhteiden asemaa ja toisaalta niiden kyseenalaistamattomuutta yhteiskunnassa kuvastaa se, että palvelujärjestelmässä naisille asetetut ehdot eivät näyttäisi problematisoituvan tai aiheuttavan harkinnan mahdollisuutta edes sellaisissa tilanteissa, joissa ne naisten näkökulmasta näyttävät kohtuuttomina (ks. myös Määttä 2010, 31). Esille tulleet vaatimukset esimerkiksi päihteettömydestä tai riittävän vakavasta päihdeongelmasta näyttävät naisille täysin järjettöminä. Siksi naiset pohtivatkin mahdollisuutta muokata itseään ja omaa käyttäytymistään palvelujärjestelmälle sopivammaksi, minkä tulkitsen olevan erittäin radikaali keino tilanteessa, jossa muuta mahdollisuutta ei ole.

Toisaalta naisten on vaikea sopeutua palvelujärjestelmän vaatimuksiin, mikäli niistä ei ole saatavilla tietoa. Tutkimuksen perusteella ehdot siitä, millainen ”sopiva asiakas” kuhunkin palveluun on, jäävät usein epäselviksi. Lavee (2016, 6-10) on tutkinut pienituloisten israelilaisten äitien kokemuksia sosiaalipalveluista ja tutkimuksessaan hän tuo esille naisten kokemuksia palveluiden ulkopuolelle jäämisestä. Merkittävänä tekijänä ulossulkemisessa näyttöä se, ettei naisille kerrottu, mihin heillä on tai ei ole oikeutta, ja toisaalta, mitkä ovat näiden rajaamisen käytäntöjen taustalla olevat kriteerit ja perustelut. Lisäksi kriteerien koettiin vaihtelevan. Kuten Laveen (mts.) tutkimuksessa, myös oman tutkimukseni perusteella voi arvioida, että epäselvyys vaikeuttaa naisten palveluissa asiointia ja voi saada jättäytymään niiden ulkopuolelle.

Palveluihin sopivan asiakkaan määrittely voi tapahtua järjestelmässä arvioinnin tai sanktioinnin kautta. Tutkimuksen perusteella eri instituutioissa toteutettavat arvioinnin ja sanktioinnin käytännöt sääntelevät naisten mahdollisuutta saada apua. Esimerkiksi mielenterveyspalveluita saadakseen voi joutua huumetesteihin, jotta voi todistaa olevansa päihteetön ja siten kelpoinen asiakkaaksi. Myös äiteinä arvioinnin kokemukset olivat yleisiä. Järjestelmän näkökulmasta arvioinnin päämääränä voitaneen ajatella olevan oikeanlaisen avun tarjoaminen, mutta naisten puheessa arvioinnista ei seurannut avunsaanti, vaan pikemminkin elämäntilanteen, ja myös mahdollisesti päihdeongelman pakeneminen (ks. myös Hughes ym. 2015, 352–353).

Myös Stengel (2014) on havainnut arvioinnin negatiivisen vaikutuksen huumeita käyttäville äideille. Stengelin (mts. 47) raskaana ollessaan huumeita käyttäneitä äitejä koskevan tutkimuksen mukaan erilaiset tarkkailun keinot, kuten huumetestit lisäsivät raskaana olevien naisten kokemusta leimautumisesta ja epäonnistumisesta olla ”normaali raskaanaoleva nainen”. Oman tutkimuksen perusteella palvelujärjestelmässä tapahtuvan arvioinnin ja siitä mahdollisesti seuraavan ulossulkemisen jälkeen naiset vaikuttavat jäävän selviämään omillaan. Toisaalta myös pelko arvioinnin kohteeksi joutumisesta voi estää avun hakemisen, mikä korostuu erityisesti päihteitä käyttävien äitien kohdalla (Stengel 2014). Sinko ja Virokannas (2009) pohtivat, kuinka äitejä voitaisiin tukea paremmin, esimerkiksi lasten huostaanoton tapahtuessa, jottei tapahtuma syöksisi heitä entistä syvemmälle päihteiden käyttöön. Hughes ja kumppanit (2015, 354, 356) korostavat niin ikään, ettei kategorisointi vääränlaiseksi äidiksi ja lasten huostaanotto auta lasten äitiä, vaan järjestelmässä tulisi arvostaa ja tukea heidän äitiyttänsä yksilölliset elämäntilanteet huomioiden.

Toisaalta hallinnan suhteet ja kohtelu stereotyyppisen kategorian edustajana näyttäytyy naisille ennen kaikkea kohtaamisissa työntekijöiden kanssa. Palvelujärjestelmän tasolla tapahtuvan ulossulkemisen ja arvioinnin koettiin usein tapahtuvan työntekijöiden toimesta, jolloin institutionaalisiin perustein tehty päätös voikin näyttäytyä tietyn työntekijän mielivaltaisesti tekemänä. Siten naisten subjektiivisen kokemuksen mukaan instituutio tai palvelujärjestelmä ei kohtele heitä hyvin tai huonosti, vaan siellä työskentelevät ihmiset. Tullessaan kategorisoiduiksi huumeiden käyttäjiksi naiset kokevat saavansa huonompaa kohtelua kuin muut ja jopa jäävänsä ilman apua. Smithin (2005, 18) mukaan työntekijät ovat osallisina hallinnan suhteiden tuottamisessa organisaationsa ja oman toimintansa kautta, usein kuitenkin sitä tiedostamatta. Näin ollen työntekijöi-

den tulisi olla herkempiä havaitsemaan tilanteita ja järjestelmän solmukohtia, jotka tuottavat naisille epäoikeudenmukaista kohtelua (ks. Määttä 2010). Vain siten tarjoutuu mahdollisuuksia toimia toisin ja parantaa naisten asemaa.

Osa naisista taisteli huonoa kohtelua ja esimerkiksi nistiksi kategorisoitumista vastaan, mutta heillä oli myös kokemuksia siitä, ettei leimatuksi tulemisesta pääse työntekijöiden – tai järjestelmän - silmissä koskaan lopullisesti (ks. esim. Väyrynen 2007, 175–178). Työntekijöiden osoittama ymmärtävä kohtelu näyttyy tutkimuksen perusteella oleellisena tekijänä myönteiselle kokemukselle (ks. esim. Granfelt 1998; Väyrynen 2007). Keskusteluissa naiset kävivät välillä pohdintaa siitä, mistä paikasta eri tilanteissa olisi järkevintä hakea apua. Siten ajattelen sen olleen myös pohdintaa siitä, missä instituutiossa heidän tilannettaan ymmärtävää kohtelua olisi mahdollista saada. Tutkimuksessa julkinen terveydenhuolto ei määrittynyt instituutioksi, josta huu-meita käyttävän ihmisen olisi helppo hakea ja saada apua (vrt. Kuussaari 2006; Törmä S. 2009). Sen vuoksi matalan kynnyksen palveluita, kuten piikkihuumeiden käyttäjille tarkoitettuja terveysneuvontapisteitä, pidettiin naisten keskuudessa tärkeinä.

Piikkihuumeiden käyttäjille suunnattujen terveysneuvontapisteiden palveluntuottaja vaihtui pääkaupunkiseudulla tutkimuksen teon aikana. EU-tasolla tehdyt kilpailun vapautta ja julkisia hankintoja koskevat sopimukset on otettu osaksi kansallista lainsäädäntöä, minkä johdosta kunnat on veloitettu kilpailuttamaan palveluitaan (Julkunen 2006, 89; Pajukoski 2011, 91). Hallinnan suhteiden näkökulmasta kyse on siis kansainvälisesti vallalla olevasta vapaista markkinoista ja tehokkuutta korostavasta uusliberalistisesta ideologiasta, mistä julkishallinnon tasolla puhutaan uutena julkisjohtamisena (New Public Management) (Eräsaari 2011). Tämän tutkimuksen perusteella voi kuitenkin tehdä johtopäätöksen, etteivät muutaman vuoden välein tehtävät palveluntarjoajien kilpailutukset lähtökohtaisesti paranna esimerkiksi matalan kynnyksen palveluiden asiakkaiden tilannetta. Sen sijaan ne voivat entisestään etäännyttää, kun toimipisteet ja työntekijät vaihtuvat ja luottamus on rakennettava taas uudestaan. (Ks. Perälä R. 2012, 89.)

”Palvelut asiakaslähtöisiksi” on yksi sosiaali- ja terveysministeriön hallinnonalaan kuuluvista, Juha Sipilän hallituksen kärkihankkeista (Sosiaali- ja terveysministeriö 2016). Asiakaslähtöisyyden kehittäminen on tärkeää, mutta tulee muistaa, etteivät kaikki sosiaali- ja terveyspalveluita tarvitsevat ihmiset mahdu ahtaasti määriteltyyn normiasiakkaan muottiin. Lähes 30 vuotta sitten Smith (1987, 217) kuvasi professionalismin olevan hallitsevan luokan käyttämä hallinnan keino. Professionalismin ansiosta ihmisten ongelmia ja avuntarpeita voidaan kontrolloida ja määritellä

institutionaalisesti, mikä on johtanut muun muassa sosiaali- ja terveyspalveluiden pilkkomiseen erilaisiksi byrokraattisiksi toiminta-alueiksi. Vaikka tekstin kirjoittamisesta on jo aikaa, on se edelleen ajankohtainen. Sen pohjalta ajattelen, ettei palvelujärjestelmässä asiakastyön lähtökohdina voi olla vain institutionaalisesti määritellyt asiakkuuden ja auttamisen tavat (ja rajat) unohtaen asiakkaan yksilöllisen tilanteen.

Pidän tärkeänä, että päihteitä käyttävien naisten ääni todella kuuluu - ja sitä kuultaisiin - palveluita suunniteltaessa ja järjestettäessä. Tämän tutkimuksen valossa on oleellista, ettei stereotyyppisen huumeiden käyttäjä -kategorian anneta määrittää palveluiden tarjoamista tai niiden sisältöä, sillä se voi johtaa poikkeavaksi asiakkaaksi määrittymiseen ja palveluista ulossulkemiseen. Stereotyyppisen kategorian purkaminen ei tapahdu helposti, sillä ihmismieli pitää yleensä tiukasti kiinni kulttuurisista tulkinnoistaan (Juhila 2012, 211). Olisi kuitenkin perusteltua, että ainakaan auttamisammattilaiset eivät tätä omalla toiminnallaan vahvistaisi. Toivon kyyenneeni antamaan oman panokseni tässä purkamisprosessissa tuomalla kategorisointia esille hallinnan suhteiden käsitteen avulla laajempaan yhteiskunnallisena ilmiönä.

6.2 Pohdintaa tutkimuksen toteuttamisesta

Tutkimuksen tekeminen on ollut erittäin opettavainen kokemus. Olen päässyt sukeltamaan syvälle tutkimusaiheeseen niin tutkimusaineiston keräämisen, analyysin kuin tutkimuksen teoreettisten lähtökohtien rakentamisen myötä. Institutionaaliseen etnografiaan perehtyminen on ollut mielenkiintoista, mutta tarjonnut myös haasteita sen suhteen, kuinka sitä omassa tutkimuksessani hyödynnän. Tutkimuksen toteuttaminen on myös prosessinhallintaa, on kyettävä rajaamaan tutkimus siten, että sen tekeminen on aika- ja muiden resurssien puolesta mahdollista. Näin jälkikäteen arvioiden olen melko varma, että tutkimukseni olisi valmistunut nopeammin, mikäli olisin valinnut siihen toisenlaisen lähestymistavan institutionaalisen etnografian sijaan. Yhtäältä tutkimusohjelman tietynlainen epämääräisyys ja toisaalta oma kokemattomuuteni tutkijana tuottivat päänvaivaa ja epävarmuutta tutkimuksen kuluessa.

Tuon tutkimuksessani esille institutionaalisen etnografian keskeisiä lähtökohtia, mutta tutkimustani ei voi nimittää institutionaaliseksi etnografiaksi. Alkuperäinen ajatukseni oli, että olisin yhdistänyt tutkimuksessani erilaisia aineistoja, kuten dokumenttiaineistoa keskusteluaineiston lisäksi (ks. DeVault & McCoy 2006, 21). Havaitsin hyvin pian, että tutkimuksesta tulisi tällöin

liian laaja ja se veisi kauemmin aikaa, kuin mitä käytettävissäni oli. Erilaisten aineistojen hyödyntämättömyys jättää kuitenkin monia näkökulmia tutkimuksen ulkopuolelle. Erilaisten aineistojen analyysin avulla olisin päässyt paremmin kiinni hallinnan suhteisiin, kuin mitä nyt analyysini perusteella pääsen. Siten johtopäätöksissä esille tuomiani näkökulmia hallinnan suhteisiin voikin ajatella avauksina teemoihin, joita olisi mielenkiintoista tutkia lisää.

Tutkimuksessa hyödyntämäni suuntaukset ja lähtökohdat eivät kaikilta osin ”edusta samaa”. Smithiläinen ajattelu ja sosiaalinen konstruktionismi eivät kulje käsi kädessä esimerkiksi sen suhteen, mihin tutkimuksessa pyritään (vrt. McCoy 2008, 710; Kuronen 2014, 87). Analyysimenetelmäni kategoria-analyysi tuo mukaan myös etnometodologisia näkökulmia. Olen pyrkinyt ylitämään nämä mahdolliset ristiriidat avaamalla tutkimuksen taustalla olevaa ajatteluani sekä oleellisia käsitteitä nimenomaan siitä näkökulmasta, miten itse niitä tutkimuksessani hyödynnän. Katson, että erilaisten näkökulmien yhdistäminen on tarjonnut hedelmällisen lähtökohdan tälle tutkimukselle. On kuitenkin todettava, että institutionaalinen etnografia olisi antanut mahdollisuuksia kytkeä aihetta teoreettisesti feministiseen tutkimukseen ja avata lisää sukupuolta koskevia näkökulmia, jotka tässä tutkimuksessa jäivät lopulta melko vähäisiksi.

Maisteriseminaarissa vielä kesken olevaa tutkimusta esitellessäni kommentoi opiskelutoverini tämän tutkimuksen antavan melko synkän kuvan huumeita käyttävien naisten suhteesta palvelujärjestelmään. Siksi on syytä korostaa, että valitsemani poikkeavuuden kokemusten näkökulma on suunnannut tarkastelun negatiivisesti merkityksellistyviin tekijöihin palvelujärjestelmässä. Positiivisiakin kokemuksia löytyi, vaikka ne tutkimustehtävästä johtuen rajautuvatkin tämän tutkimuksen ulkopuolelle. Samoin on syytä muistaa, että tämän tutkimuksen kontekstista ja näkökulmasta johtuen naisten elämästä näyttäytyy vain kapea osa-alue, jonka kautta ei tule määrittää heidän koko elämänsä.

Naiset kuvaavat tutkimuksessa kokemuksiaan nykyhetkestä käsin, mutta kerrotut tapahtumat voivat sijoittua nykyhetkeen tai jo vuosia sitten tapahtuneisiin tilanteisiin. Minulta onkin kysytty, onko päihteitä käyttävien naisten kohtelu muuttunut paremmaksi vuosien saatossa. Tutkimukseni teoreettis-metodologisista lähtökohdista johtuen en ole pyrkinyt löytämään ”yhtä totuutta” maailmasta, jonka perusteella voisin tehdä tällaista arviota (ks. Wood & Kroger 2000, 166). Toisaalta analyysini perustuu naisten puheessa rakentuviin poikkeavuuden kategorioihin, enkä siis ole ollut mukana tarkastelemassa kerrottuja tapahtumia palvelujärjestelmässä. Näin ollen en voi

ottaa kantaa siihen, millaisiksi naisten kertomat tilanteet olisivat työntekijöiden kertomina rakentuneet. Sen sijaan koen, että edellä kuvattujen kysymysten sijaan oleellisempaa tutkimukseni tulosten suhteen on, että kerrotuilla kokemuksilla on merkitystä kertojansa elämässä tässä ja nyt, muutoin ne eivät olisi tulleet kerrotuiksi.

LÄHTEET

Antaki, Charles & Widdicombe, Sue (1998) Identity as an Achievement and as a Tool. Teoksessa Antaki, Charles & Sue Widdicombe (toim.) Identities in Talk. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications, 1-14.

Baker, Carolyn (2004) Membership categorization and interview accounts. Teoksessa Silverman, David (1997) (toim.) Qualitative Research. Theory, Method and Practice. Toinen painos. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications, 162-176.

Bloor, Michael; Frankland, Jane; Thomas, Michelle & Robson, Kate (2001) Focus Groups in Social Research. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.

Burr, Vivien (2015) Social Constructionism. London, New York: Routledge.

Campbell, Marie & Gregor, Frances (2004) Mapping Social Relations. A Primer in Doing Institutional Ethnography. Lanham: AltaMira Press.

DeVault, Marjorie L. & McCoy, Liza (2006) Institutional Ethnography: Using Interviews to Investigate Ruling Relations. Teoksessa Smith, Dorothy E. (toim.) Institutional Ethnography as Practice. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, Inc, 15-44.

Eräsaari, Leena (2011) Sosiaalipalvelut käännöksen jälkeen. Teoksessa Palola, Elina & Vappu Karjalainen (toim.) Sosiaalipolitiikka – Hukassa vai uuden jäljillä. Teema 12. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos, 181–203.

Franzese, Robert J. (2009) The Sociology of Deviance. Differences, Tradition, and Stigma. Springfield: Charles C Thomas Publisher Ltd.

Granfelt, Riitta (1998) Kertomuksia naisten kodittomuudesta. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.

Griffith, Alison I. (2006) Constructing single-parent families for schooling. Discovering an institutional discourse. Teoksessa Smith, Dorothy E. (toim.) *Institutional Ethnography as Practice*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, Inc, 127-138.

Gubrium, Jaber F. & Holstein, James A. (2008) The Constructionist Mosaic. Teoksessa Holstein James A. & Jaber F. Gubrium (toim.) *Handbook of Constructionist Research*. New York: The Guilford Press, 3-10.

Gubrium, Jaber F. & Holstein, James A. (2003) From the Individual Interview to the Interview Society. Teoksessa Gubrium, Jaber F. & James A. Holstein (toim.) *Postmodern Interviewing*. Thousand Oaks, London, New Delhi: SAGE Publications, 67-80.

Hakkarainen, Pekka (2002) Huumeekulttuurin muutos ja huumekuolemat. Teoksessa Kaukonen, Olavi & Pekka Hakkarainen (toim.) *Huumeiden käyttäjä hyvinvointivaltiossa*. Helsinki: Gaudeamus, 110–136.

Hakkarainen, Pekka (1992) Suomalainen huumeekysymys. Huumausaineiden yhteiskunnallinen paikka Suomessa toisen maailmansodan jälkeen. *Alkoholitutkimussäätiön julkaisuja 44*. Helsinki: Alkoholitutkimussäätiö.

Helsingin Sanomat 29.11.2016. Helsingin huumeepoliisi julkaisi runon narkomaanin elämästä – ”Näen loppuni myös pienessä uurnavadissa”. Kirjoittaja: Moilanen Kaisu. Saatavilla <http://www.hs.fi/kaupunki/art-2000004886048.html>, luettu 29.11.2016.

Hester, Stephen (1998) Describing 'Deviance' in School: Recognizably Educational Psychological Problems. Teoksessa Antaki, Charles & Sue Widdicombe (toim.) *Identities in Talk*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications, 133-150.

Hester, Stephen & Eglin, Peter (1997a) Membership Categorization Analysis: An Introduction. Teoksessa Hester, Stephen & Peter Eglin (toim.) *Culture in Action. Studies in Membership Categorization Analysis*. Lanham: International Institute for Ethnomethodology and University Press of America, 1-23.

Hester, Stephen & Eglin, Peter (1997b) The Reflexive Constitution of Category, Predicate and Context in Two Settings. Teoksessa Hester, Stephen & Peter Eglin (toim.) Culture in Action. Studies in Membership Categorization Analysis. Lanham: International Institute for Ethnomethodology and University Press of America, 25-48.

Hirschovits-Gerz, Tanja & Pennonen, Marjo (2012) Ammattilaisten ja kansalaisten mielikuvat omaehtoisesta toipumisesta ja hoidon tuottamasta lisäarvosta eri riippuvuuksista toivuttaessa. Yhteiskuntapolitiikka 77 (2012):5, 494–509.

Saatavilla <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe201301021028>, luettu 7.11.2015.

Holstein, James A. & Gubrium, F. (2003) Active interviewing. Teoksessa Gubrium, Jaber F. & Holstein, James A. (toim.) Postmodern interviewing. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications, 67-80.

Hughes, Judy; Chau, Shirley & Vokri, Lisa (2015) Mothers' Narratives of Their Involvement With Child Welfare Services. *Affilia: Journal of Women and Social Work* 31:3, 344–358.

Jayyusi, Lena (1984) Categorization and the moral order. Boston: Routledge & Paul plc.

Jokinen, Arja (2004) Asuntola kulttuurisella kartastolla. Teoksessa Jokinen, Arja; Laura Huttunen & Anna Kulmala (toim.) Puhua vastaan ja vaieta. Neuvottelu kulttuurisista marginaaleista. Helsinki: Gaudeamus, 74–97.

Jokinen, Arja; Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero (2012) Esipuhe ja lukuohje. Teoksessa Jokinen, Arja; Kirsi Juhila & Eero Suoninen: Kategoriat, kulttuuri & moraali. Johdatus kategoria-analyysiin. Tampere: Vastapaino, 9-15.

Jokinen, Arja; Huttunen, Laura & Kulmala, Anna (2004) Johdanto: neuvottelu marginaalien kulttuurisesta paikasta. Teoksessa Jokinen, Arja; Laura Huttunen & Anna Kulmala (toim.) Puhua vastaan ja vaieta. Neuvottelu kulttuurisista marginaaleista. Helsinki: Gaudeamus, 9-19.

Juhila, Kirsi (2012) Poikkeavan kategorian jäsenyyden tuottaminen ja vastustaminen. Teoksessa Jokinen, Arja & Kirsi Juhila & Eero Suoninen: Kategoriat, kulttuuri & moraali. Johdatus kategoria-analyysiin. Tampere: Vastapaino, 175–225.

Juhila, Kirsi (2004) Leimattu identiteetti ja vastapuhe. Teoksessa Jokinen, Arja; Laura Huttunen & Anna Kulmala (toim.) Puhua vastaan ja vaieta. Neuvottelu kulttuurisista marginaaleista. Helsinki: Gaudeamus, 20–32.

Juhila, Kirsi; Jokinen, Arja & Suoninen, Eero (2012a) Katégoria-analyysin juuret. Teoksessa Jokinen, Arja; Kirsi Juhila & Eero Suoninen: Katégoriat, kulttuuri & moraali. Johdatus katégoria-analyysiin. Tampere: Vastapaino, 17–43.

Juhila, Kirsi & Jokinen, Arja & Suoninen, Eero (2012b) Katégoria-analyysin teesit. Teoksessa Jokinen, Arja & Kirsi Juhila & Eero Suoninen: Katégoriat, kulttuuri & moraali. Johdatus katégoria-analyysiin. Tampere: Vastapaino, 45–87.

Julkunen, Raija (2006) Kuka vastaa? Hyvinvointivaltion rajat ja julkinen vastuu. Helsinki: Stakes.

Karjalainen, Karoliina; Savonen, Jenni & Hakkarainen, Pekka (2016) Suomalaisten huumeiden käyttö ja huumeasenteet. Huumeaiheiset väestökyselyt Suomessa 1992–2014. Raportti 2/2016. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.

Karttunen, Teija (2013) Naiserityisen työtteen elementeistä päihdehoidossa. Teoksessa Virokannas, Elina & Sanna Väyrynen (toim.) Varjoja naiseudessa. Kuopio: UNIpress, 220–246.

Kaukonen, Olavi (2002) Päihdepolitiikka ja hyvinvointivaltion muutos. Teoksessa Kaukonen, Olavi & Pekka Hakkarainen (toim.) Huumeiden käyttäjä hyvinvointivaltiossa. Helsinki: Gaudeamus, 137–166.

Knuuti, Ulla (2007) Matkalla marginaalista valtavirtaan? Huumeiden käytön lopettaneiden elämäntapa ja toipuminen. Yhteiskuntapolitiikan laitoksen tutkimuksia 1/2007. Helsingin yliopisto.

Kotovirta, Elina (2009) Huumeriippuvuudesta toipuminen Nimettömien narkomaanien toveriseurassa. Sosiaalitieteiden laitoksen julkaisuja 2012:6. Helsingin yliopisto.

Kuronen, Marjo (2014) Perheen ideologinen tuottaminen. Teoksessa Jallinoja, Riitta; Helena Hurme & Kimmo Jokinen (toim.) Perhetutkimuksen suuntauksia. Helsinki: Gaudeamus, 81–98.

Kuronen, Marjo (1999) *The Social Organisation of Motherhood. Advice Giving in Maternity and Child Health Care in Scotland and Finland.* PhD Thesis. University of Stirling.

Kuula, Arja (2015) *Tutkimusetiikka. Aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys.* Tampere: Vastapaino.

Kuussaari, Kristiina (2006) *Näkemyksen kirjo, sirpaloitunut tieto. Terveydenhuollon, sosiaalitoimen ja nuorisotoimen työntekijöiden käsityksiä huumeiden käyttäjien hoitopalvelujärjestelmästä.* Akateeminen väitöskirja. Tutkimuksia 155. Helsinki: Stakes.

Kuussaari, Kristiina; Kaukonen, Olavi; Partanen, Airi; Vorma, Helena & Ronkainen, Jenni-Emilia (2014) *Päihdeasiakkaat sosiaali- ja terveydenhuollon palveluissa.* *Yhteiskuntapolitiikka* 79 (2014):3, 264–277. Saatavilla <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2014061126416>, luettu 22.10.2015.

Kuussaari, Kristiina; Ronkainen, Jenni-Emilia; Partanen, Airi; Kaukonen, Olavi & Vorma, Helena (2012) *Kuntoutuksesta katkaisuun. Päihdetapauskanta palvelujärjestelmän kuvaajana.* *Yhteiskuntapolitiikka* 77 (2012):6, 640–655. Saatavilla <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe201305133465>, luettu 4.11.2015.

Laine, Pekka & Annala, Riikka (2015) *Opioidikorvaushoito voi mahdollistaa työllistymisen.* *Yhteiskuntapolitiikka* 80 (2015):3, 273–277. Saatavilla <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2015082010978>, luettu 3.11.2015.

Lavee, Einat (2016) *Low-Income Women's Encounters with Social Services: Negotiation over Power, Knowledge and Respectability.* *British Journal of Social Work* (2016):0, 1-18.

Lepper Georgia (2000) *Categories in text and talk. A practical introduction to categorization analysis.* London: SAGE Publications.

Leppo, Anna (2012) *Precarious pregnancies. Alcohol, drugs and the regulations of risks.* Akateeminen väitöskirja. Publications of the Department of Social Research 2012:3. Helsingin yliopisto.

McCoy, Liza (2008) Institutional Ethnography and Constructionism. Teoksessa Holstein, James A. & Jaber F. Gubrium (toim.) Handbook of Constructionist Research. New York: The Guilford Press, 701-713.

McCoy, Liza (2006) Keeping the Institution in View: Working with Interview Accounts of Everyday Experience. Teoksessa Smith, Dorothy E. (toim.) Institutional Ethnography as Practice. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, Inc, 109-125.

Määttä, Anne (2013) Perusturva ja poiskäännyttäminen. Janus 21 (2013):2, 170–177.

Määttä, Anne (2010) Toimeentulotuen väliinputoajat. Janus 18 (2010):1, 20–34.

Nikander, Pirjo (2010) Jäsenkategoria-analyysi ja haastattelun kulttuuriset järjestykset. Teoksessa Ruusu vuori, Johanna; Pirjo Nikander & Matti Hyvärinen (toim.) Haastattelun analyysi. Tampere: Vastapaino, 204–227.

Nätkin, Ritva (2006) Johdanto. Kulttuurisista merkityksistä hoidon tutkimukseen. Teoksessa Nätkin Ritva (toim.) Pullo, pillerit ja perhe. Vanhemmuus ja päihdeongelmat. Jyväskylä: PS-Kustannus, 5-21.

Ohisalo, Maria (2014) Kuka tahansa meistä? Sosioekonominen asema ruoka-avussa. Teoksessa Ohisalo, Maria & Juho Saari (toim.) Kuka seisoo leipäjonossa? Ruoka-apu 2010-luvun Suomessa. Kunnallissalan kehittämissäätö. Tutkimusjulkaisu-sarjan julkaisu nro 83, 27–41.

Pajukoski, Marja (2011) Muuttuvat sosiaaliset oikeudet. Teoksessa Palola, Elina & Vappu Karjalainen (toim.) Sosiaalipolitiikka – Hukassa vai uuden jäljillä. Teema 12. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 79–100.

Palola, Elina (2011) Valinnanvapauden problematiikasta sosiaalipolitiikassa. Teoksessa Palola, Elina & Vappu Karjalainen (toim.) Sosiaalipolitiikka – Hukassa vai uuden jäljillä. Teema 12. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 283–309.

Partanen, Juha (2002) Huumeet maailmalla ja Suomessa. Teoksessa Kaukonen, Olavi & Pekka Hakkarainen (toim.) Huumeiden käyttäjä hyvinvointivaltiossa. Helsinki: Gaudeamus, 13–37.

Pennonen, Marjo (2014) Päihdealan ammattilaisten käsitykset hyvästä ja huonosta hoidosta. Yhteiskuntapolitiikka 79 (2014):3, 318–327. Saatavilla <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2014090444490>, luettu 7.11.2015.

Perälä, Jussi (2011) ”Miksi lehmät pitää tappaa?” Etnografinen tutkimus 2000-luvun alun huume-markkinoista Helsingissä. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 56.

Perälä, Jussi (2002) Hidasta ja nopeaa – heroiinin ja amfetamiinin käytön etnografiaa. Teoksessa Kaukonen, Olavi & Pekka Hakkarainen (toim.) Huumeiden käyttäjä hyvinvointivaltiossa. Helsinki: Gaudeamus, 68–109.

Perälä, Riikka (2012) Haittojen vähentäminen huumehoidossa. Etnografinen tutkimus huume-ongelman yhteiskunnallisesta hallinnasta 2000-luvun Suomessa. Sosiaalitieteiden laitoksen julkaisuja 6/2012. Helsingin yliopisto.

Perälä, Riikka (2007) Huumeidenkäyttäjien tulkintoja ongelmistaan ja niihin kohdistuvista sosiaali- ja terveystoimen palveluista. Yhteiskuntapolitiikka 72 (2007):3, 256–271. Saatavilla <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe201209117355>, luettu 4.11.2015.

Pietilä, Ilkka (2010) Ryhmä- ja yksilöhaastattelun diskursiivinen analyysi. Kaksi aineistoa erilaisina vuorovaikutuksen kenttinä. Teoksessa Ruusu vuori, Johanna; Pirjo Nikander & Matti Hyvärinen (toim.) Haastattelun analyysi. Tampere: Vastapaino, 179–203.

Pohjola, Anneli (2009) Tabut auttamisen paradoksina. Teoksessa Laitinen, Merja & Anneli Pohjola (toim.) Tabujen kahleet. Tampere: Vastapaino, 69–89.

Päihdetilastollinen vuosikirja (2014) Alkoholi ja huumeet. SVT. Sosiaaliturva 2014. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Saatavissa <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-302-295-9>, luettu 9.11.2015.

Rauhala, Pirkko-Liisa & Virokannas, Elina (2011) Sosiaalityön tutkimuksen etiikka, opettaminen ja tietoarvo. Teoksessa Pehkonen Aini & Marja Väänänen-Fomin (toim.) Sosiaalityön arvot ja etiikka. Jyväskylä: PS-kustannus, 235–255.

Ryen, Anne (2011) Ethics and Qualitative Research. Teoksessa Silverman, David (toim.) Qualitative Research. Issues of Theory, Method and Practice. Kolmas painos. Los Angeles, London, New Delhi: SAGE Publications, 416–438.

Salasuo, Mikko (2004) Huumeet ajankuvana. Huumeiden viihdekäytön kulttuurinen ilmeneminen Suomessa. Tutkimuksia 149. Helsinki: Stakes.

Silvasti, Tiina (2014) Participatory Alternatives for Charity Food Delivery? Finnish Development in an International Comparison. Teoksessa Matthies, Aila-Leena & Lars Uggerhoj (toim.) Participation, Marginalization and Welfare Services. Concepts, Politics and Practices Across European Countries. Farnham, Burlington: Ashgate, 183-197.

Silverman, David (1998) Harveys Sacks. Social Science and Conversation Analysis. New York: Oxford University Press.

Sinko, Päivi & Virokannas, Elina (2009) Rajallisia äitiysidentiteettejä – Huumeita käyttäneiden naisten kertomuksia lastensa huostaanotoista. Janus 17 (2009):2, 104–120. Saatavilla <http://ojs.tsv.fi/index.php/janus/article/view/50510/15282>, luettu 7.11.2015.

Smith, Dorothy E. (2005) Institutional ethnography. A Sociology For People. Lanham: AltaMira Press.

Smith, Dorothy E. (1999) Writing the Social. Critique, Theory, and Investigations. Toronto: University of Toronto Press.

Smith, Dorothy E. (1987) The Everyday World As Problematic. A Feminist Sociology. Boston: Northeastern University Press.

Sosiaali- ja terveysministeriö (2016) Kärkihankkeet. Saatavilla <http://stm.fi/karkihankkeet>, luettu 14.11.2016.

Stengel Camille (2014) The risk of being ‘too honest’: drug use, stigma and pregnancy. Health, Risk & Society 16:1, 36-50.

Taylor, Ozietta (2010) Barriers to Treatment for Women With Substance Use Disorders. *Journal of Human Behavior in the Social Environment* 20:3, 393-409.

Terveyden- ja hyvinvoinnin laitos (2015) Päihdetapauslaskenta. Saatavilla <https://www.thl.fi/fi/tutkimus-ja-asiantuntijatyo/hankkeet-ja-ohjelmat/paihdetapauslaskenta>, luettu 5.11.2015.

Tuchman, Ellen (2010) Women and Addiction: The Importance of Gender Issues in Substance Abuse Research. *Journal of addictive diseases* 29:2, 127–138.

Tutkimuseettinen neuvottelukunta (2009) Humanistisen, yhteiskuntatieteellisen ja käyttäytymistieteellisen tutkimuksen eettiset periaatteet ja ehdotus eettisen ennakoarvioinnin järjestämiseksi. Tutkimuseettinen neuvottelukunta. Saatavilla <http://www.tenk.fi/sites/tenk.fi/files/eettisetperiaatteet.pdf>, luettu 9.12.2016.

Törmä, Sinikka (2009) Kynnyskysymyksiä. Huono-osaisimmat huumeiden käyttäjät ja matala kynnyks. Akateeminen väitöskirja. Sosiaalikehitys Oy:n julkaisuja 1/2009. Helsingin yliopisto.

Törmä, Tiina (2011) Juovasta äidistä raittiiksi äidiksi - alkoholismista toipumisen prosessi äitien kertomana. Akateeminen väitöskirja. Oulu: Oulun yliopisto.

Valtonen, Anu (2005) Ryhmäkeskustelut – millainen metodi. Teoksessa Ruusu vuori, Johanna & Liisa Tiittula (toim.) Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus. Tampere: Vastapaino, 185–201.

Vanhala, Anni (2005) Paikka ja asiakkuus. Etnografia naisten Asuntolasta. Akateeminen väitöskirja. *Acta Electronica Universitatis Tamperensis*, 432.

Virokannas, Elina (2014) Vertaisten ja ammattilaisten jäsenyyskategoriat huumeidenkäyttäjille suunnatussa katuklinikkatyössä. *Yhteiskuntapolitiikka* 79 (2014): 6, 657–668. Saatavilla <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe201504152688>, luettu 3.11.2015.

Virokannas, Elina (2013) Vailla suojelua – huumehoidossa olleiden äitien kertomuksia lapsuudenkokemuksistaan. Teoksessa Virokannas, Elina & Sanna Väyrynen (toim.) Varjoja naiseudessa. Kuopio: UNIpress, 52–82.

Virokannas, Elina (2011) Identity categorization of motherhood in the context of drug abuse and child welfare services. *Qualitative Social Work* 10(3), 329–345.

Virokannas, Elina (2004) Normaalin rajan molemmilla puolilla. Tutkimus huumeyksikön nuorten identiteettien rakentumisesta. *Tutkimuksia* 144. Helsinki: Stakes.

Virokannas, Elina (2003) Seulat ja "huumenuoren ura". Huumetestin saamat merkitykset hoitoyksikön asiakkaiden puheessa. *Yhteiskuntapolitiikka* 68 (2003):3. Helsinki: Stakes, 257–270. Saatavilla: <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe201209116908>, luettu 1.9.2016.

Virokannas, Elina & Väyrynen, Sanna (2013) Lähestymistapoja naiseuden varjoihin. Teoksessa Virokannas, Elina & Sanna Väyrynen (toim.) Varjoja naiseudessa. Kuopio: UNIpress, 7-17.

Väyrynen, Sanna (2007) Usvametsän neidot. Tutkimus nuorten naisten elämästä huumekeuivoissa. Rovaniemi: Lapin yliopisto.

Weckroth, Antti (2006) Valta ja merkitysten tuottaminen korvaushoidossa. Etnografinen tutkimus huumehoitolaitoksesta. Helsinki: Alkoholitutkimussäätiön julkaisuja 47.

Widdicombe, Sue (1998) 'But You Don't Class Yourself: The Interactional Management of Category Membership and Non-membership. Teoksessa Antaki, Charles & Sue Widdicombe (toim.) *Identities in Talk*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications, 52-70.

Wilkinson, Sue (2004) Focus group research. Teoksessa Silverman, David (1997) (toim.) *Qualitative Research. Theory, Method and Practice*. Toinen painos. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications, 177-199.

Wood, Linda A. & Kroger, Rolf. O. (2000) *Doing Discourse Analysis. Methods for Studying Action in Talk and Text*. Thousand Oaks / London / New Delhi: Sage Publications, Inc.